

ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน อําเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

**The variety of Thai Culture and Local Knowledge
for Natural Resources Management at Nonghan Swamp
Kumphawapi Udonthani**

นางจิรวรรณ หัสโรค์

นายฐณะวัฒน์ ภูมิเจริญวัฒน์

นายกฤษณชัย กิมชัย

นายถวิล เลิกชัยภูมิ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงวัฒนธรรม

ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๗

ISBN ๙๗๔-๕๐๖-๓๕๔-๑

ISBN ๙๗๔-๕๐๖-๓๕๔-๑

ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
ในบึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

The variety of Thai Culture and Local Knowledge for Natural Resources
Management at Nonghan Swamp Kumphawapi Udonthani

ที่ปรึกษา

นายประยุทธ แสงสุรินทร์ ผู้อำนวยการศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสุขภาพภาคประชาชน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
รศ. จารุวรรณ ชรรมวัตร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
รศ. ดร. สมศักดิ์ ศรีธำนิษฐา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผู้วิจัย

นางจิรวรรณ หัสโรค์
นายธนะวัฒน์ ภูมิเจริญวัฒน์
นายกฤษณชัย กิมชัย
นายฉวีล เดิกชัยภูมิ

พิมพ์ที่

ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสุขภาพภาคประชาชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
๘๘ ถนนอนามัย อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โทร ๐๔๓-๒๒๔๖๐๕ โทรสาร ๐๔๓-๒๒๑๖๗๕

แหล่งทุน

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๗

คำนำ

โครงการวิจัยและพัฒนาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ 2547 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนาบทบาทของชุมชน ในการฟื้นฟูคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมบึงหนองหาน

การศึกษาครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยความร่วมมือและความช่วยเหลืออย่างมากจากหลายฝ่ายโดยเฉพาะ นายประยุทธ แสงสุรินทร์ ผู้อำนวยการศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสุขภาพภาคประชาชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และร.ศ. จารุวรรณ ชรรวมวัชร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และ ร.ศ. คร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ให้แนวคิดและข้อเสนอแนะในการศึกษา นอกจากนี้ขอขอบคุณทีมงานเครือข่ายพิทักษ์หนองหาน วิทยากรอาสา ชุมชนรอบบึงหนองหาน ในการร่วมดำเนินการในพื้นที่ มา ณ. โอกาสนี้

รายงานการศึกษาในครั้งนี้ ได้จัดทำขึ้นภายใต้ข้อจำกัดด้านงบประมาณ เวลา จึงอาจมีข้อบกพร่องอยู่ไม่มากนักขอ คณะวิจัยขออภัยในความผิดพลาดหรือข้อบกพร่องทั้งหมดและพร้อมรับข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งนี้

คณะวิจัย

พฤษภาคม 2548

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
บทคัดย่อ	ค
บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	20
บทที่ 4 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษา	24
บทที่ 5 ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น	39
บทที่ 6 แนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน	54
บทที่ 7 การพัฒนารูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน	66
บทที่ 8 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	82
บรรณานุกรม	94
ภาคผนวก	
• แบบสอบถามเรื่องการใช้ประโยชน์จาก “บึงหนองหาน”	96
• แบบสัมภาษณ์ วิถีชีวิตของชุมชนบึงหนองหาน	100
• สถานที่ศักดิ์สิทธิ์บึงหนองหาน	101
• การทำน้ำคอกโคนค	115
• การทอเสื่อ บ้านเดียม ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	117
• คำประกาศ ข้อตกลงเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน จังหวัดอุดรธานี	118
• ตำนานผานแดงนางไอ่	119
• รายชื่อวิทยากรอาสา	130
• ภาพกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน	131
• ภาพกิจกรรมการจัดอบรมเยาวชนรักหนองหาน	133
• ภาพการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บึงหนองหาน	134
• ภาพการสื่อสารข้อมูลข่าวสารชุมชนในบึงหนองหาน	135

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน และพัฒนาบทบาทของชุมชนในการฟื้นฟูคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในบึงหนองหาน ดำเนินการศึกษาในพื้นที่ตำบลเชียงแห้ว และตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ในช่วงเดือนเมษายน 2547 ถึงเดือน พฤษภาคม 2548 โดยใช้รูปแบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ขั้นตอนการศึกษาประกอบด้วยการจัดเวทีระดมความคิดของชุมชน เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาบึงหนองหานและจัดอบรมการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมให้กับแกนนำชุมชน โดยใช้กระบวนการประชุมแบบมีส่วนร่วม FSC. (Future Search Conference) ที่วิจัยและแกนนำชุมชนที่ผ่านการอบรมการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตแบบมีส่วนร่วม ได้จัดทำเครื่องมือและจัดเก็บข้อมูล โดยใช้วิธีการสอบถาม การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม จากการศึกษา พบว่า

บึงหนองหานเป็นหนองน้ำจืด มีเนื้อที่ 45 ตารางกิโลเมตร มีลักษณะเป็นรูปแอ่งกระทะหงาย มีลำห้วย 7 ลำห้วยที่ไหลลงสู่บึงหนองหาน มีความลึกเฉลี่ย 2.10 เมตร อยู่ในเขตกึ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม และอำเภอกุมภวาปี ในปี 2535 มีการสร้างฝายกุมภวาปี โดยสร้างคันคูดินรอบหนองหานระยะทางประมาณ 80 กิโลเมตร เพื่อใช้เป็นการเก็บน้ำในฤดูแล้งและแจกจ่ายน้ำในระบบชลประทาน ผลกระทบที่ตามมาคือ น้ำท่วมขังนาข้าว การไหลเวียนของน้ำเปลี่ยนไปทำให้เกิดวัชพืชมากกว่าร้อยละ 70 ของบึงหนองหาน พันธุ์ปลาลดลง คุณภาพน้ำเริ่มเสีย ในขณะที่บึงหนองหานพบพันธุ์นกอย่างน้อย 108 ชนิด และมีป่าบัวแดง เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมากกว่า 200 ไร่ นอกจากนี้ชุมชนบึงหนองหานมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ได้แก่ ความศรัทธาและความเชื่อในพระพุทธศาสนา ตำนานผาแดง-นางไอ และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่รอบๆ บึงหนองหาน ในส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง มีภูมิปัญญาด้านการทอเสื่อ การทำน้ำตาลโคโคเนด การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากปลา

แกนนำชุมชนได้นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาอย่างมีส่วนร่วมมาสื่อสารให้ชุมชนทั้ง 2 ตำบลได้รับทราบ และร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาร่วมกันอันได้แก่ การพัฒนาเครือข่ายพิทักษ์หนองหานที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหานและเชื่อมประสานกับหน่วยงานภาครัฐ องค์การบริหารส่วนตำบล ในการพัฒนาบึงหนองหานจนสามารถนำแผนพัฒนาบึงหนองหานเข้าสู่แผนพัฒนาจังหวัดอุดรธานี การพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวการจัดทำฐานข้อมูลบึงหนองหาน และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับบึงหนองหานให้ชุมชนได้รับทราบ และเชื่อมประสานกับโรงเรียนที่อยู่รอบบึงหนองหานในการจัดอบรมเยาวชนรักหนองหาน

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพต้องอาศัยประชาชนในพื้นที่ การค้นหาภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนความศรัทธาทางศาสนา และนำทุนทางสังคมที่มีอยู่เป็นฐานในการพัฒนาสิ่งสำคัญต้องเชื่อมกับวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งนี้หน่วยงานรัฐต้องเป็นผู้นำกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนได้เข้าใจกับสภาพปัญหาของพื้นที่อย่างแท้จริง จึงจะทำให้เกิดพลังของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริงและยั่งยืน ในส่วนการพัฒนาแหล่งน้ำควรมีหน่วยงานหลักเป็นผู้ประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาลุ่มน้ำรวมทั้งระบบการจัดสรรงบประมาณควรมีความชัดเจน และที่สำคัญควรเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมต่อการตัดสินใจของหน่วยงานภาครัฐต่อการพัฒนาแหล่งน้ำที่ชุมชนได้พึ่งพาอาศัย

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหาการวิจัย

สภาพภูมิประเทศที่แตกต่างกันระหว่างความชุ่มชื้นกับความแห้งแล้ง จัดว่าเป็นความแตกต่างที่กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการตั้งหลักแหล่งการทำมาหากินของคนในอีสาน คนอีสานมีภูมิปัญญาและมีความสามารถในการเลือกทำเลที่เหมาะสม เพื่อจัดตั้งบ้านเรือนของชุมชน โดยจะเลือกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นสถานที่ตั้งบ้านเรือนของชุมชน เพื่อให้เป็นแหล่งทำมาหากิน เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนและทำไร่ทำนา จนเกิดวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับแหล่งน้ำที่ชุมชนได้พึ่งพาอาศัย โดยเฉพาะวัฒนธรรมการบริโภคปลาดิบ ก้อยปลา ปลาจ่อม ส้มปลา ทำให้เกิดปัญหาจากพฤติกรรมกรรการบริโภค คือ โรคพยาธิใบไม้ในตับ ซึ่งจากรายงานของกรมควบคุมโรคติดต่อ กระทรวงสาธารณสุข ในปี พ.ศ. 2534 พบว่า คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอัตราป่วยด้วยโรคพยาธิใบไม้ในตับร้อยละ 24.00 แต่ในปัจจุบันสภาพปัญหาด้านสุขภาพของชาวอีสานเปลี่ยนแปลงไป ปัญหาสุขภาพไม่ได้เกิดจากพฤติกรรมสุขภาพเท่านั้น แต่เกิดจากสภาพแวดล้อมของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป จากการที่ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายและใช้อย่างฟุ่มเฟือย ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติที่จากระบบการจัดการที่เหมาะสม ทำให้เกิดปัญหาผลกระทบต่าง ๆ โดยเฉพาะมลพิษทางน้ำจากโรงงานอุตสาหกรรม และการใช้สารเคมีทางการเกษตรไหลลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชน ซึ่งหากชุมชนอีสานไม่สามารถรวมตัวเพื่อสืบชะตาดูแลรักษาธรรมชาติในชุมชนของตนแล้ว ในอนาคตข้างหน้าชุมชนอีสานคงไม่มีแหล่งน้ำที่เป็นแหล่งทำมาหากิน และเป็นแหล่งอาหารที่ปราศจากสารพิษให้กับลูกหลานต่อไป ทั้งหมดนี้กำลังจะเกิดขึ้นกับชุมชนบึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

บึงหนองหานจัดว่าเป็นทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่ มีพื้นที่ประมาณ 22,500 ไร่ มีความลึกเฉลี่ย 2.10 เมตรในช่วงฤดูฝน และมีลำห้วยไหลมาสู่หนองหาน รวม 7 สายประกอบด้วย ห้วยโพนไฟหรือพันไฟ ห้วยโนนสา ไหลลงสู่บึงหนองหานด้านทิศเหนือ ห้วยสามพาด ห้วยน้ำฆ้อง ห้วยกองสี ไหลลงสู่บึงหนองหานด้านทิศตะวันตก ห้วยไม่งาน ไหลลงสู่บึงหนองหานทิศตะวันออก และห้วยเสียดิน ไหลลงสู่บึงหนองหานทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ บึงหนองหานถือว่าเป็นต้นกำเนิดที่สำคัญของลำน้ำป่าว ไหลผ่านพื้นที่จังหวัดอุดรธานีไปทางด้านตะวันออกเฉียงใต้แล้วไหลลงสู่แม่น้ำชีต่อไป ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาได้เกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย ซึ่งมีสาเหตุมาจากมลภาวะจากโรงงานอุตสาหกรรมและชุมชน สารเคมียาปราบศัตรูพืช

ที่ดกค้ำ การแพร่ระบาดของหอยเชอร์รี่ และในปี 2538 ได้เกิดโครงการโขง ชี มูล เป็นโครงการที่ต้องการแก้ปัญหาในบึงหนองหาน โดยการสร้างคันดินรอบบึงหนองหาน ยาว 25.24 กิโลเมตร ซึ่งผลจากการทำโครงการนี้ทำให้เกิดกระทบต่อการไหลเข้า-ออกของน้ำเปลี่ยนแปลงทิศทางไปและทำให้ระบบนิเวศน์ของบึงหนองหานเสียสมดุลธรรมชาติ รวมถึงเกิดการแพร่ระบาดของวัชพืช (สนม) มากกว่า 70% ของพื้นที่ (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา:2544) เกิดน้ำท่วมขังน้ำข้าวรอบ ๆ หนองหานและบางแห่งเสียหายไม่สามารถทำการเพาะปลูกในฤดูฝน และพันธุ์ปลาบางอย่างสูญพันธุ์และลดจำนวนลง ไม่เฉพาะการเปลี่ยนแปลงของสภาพน้ำในบึงหนองหานเท่านั้น แต่วิถีชีวิตของคนในชุมชนบึงหนองหานก็เปลี่ยนไป เช่น ประเพณีทอดเทียนทางน้ำ ที่ทำให้ชุมชนรอบบึงหนองหานในอดีตใช้เป็นสื่อกลางเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเข้าด้วยกันหายไป เนื่องจากไม่สามารถใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำได้ การทำมาหากินชาวบ้านพึ่งพิงอาหารจากตลาดมากขึ้นเกิดกระแสการบริโภคนิยม เป็นสังคมเมืองต่างคนต่างอยู่ขาดการพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกัน เกิดการอพยพไปทำงานต่างถิ่น ซึ่งจากข้อมูลจากสำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุมภวาปี ประชาชนในเขตอำเภอกุมภวาปีไปทำงานต่างประเทศเป็นอันดับหนึ่งของจังหวัดอุดรธานี เกิดการกู้ยืมและภาวะหนี้สินค้ำคามา สุดท้ายครอบครัวล่มสลาย และหากมีโครงการเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานีเกิดขึ้น และพื้นที่ของโครงการอยู่บริเวณคันน้ำห่างจากบึงหนองหาน 15 กิโลเมตร อาจส่งผลกระทบต่อพื้นที่แห่งนี้ได้ (สันติภาพ ศิริวิวัฒน์ โทลบูลย์ และสมพร เท็งคำ; 2546) ซึ่งกระบวนการแยกแร่โพแทช จะทำให้เกิดฝุ่นละอองในอากาศ และลงสู่พื้นดิน โดยเฉพาะฝุ่นเกลือที่จะไหลลงสู่พื้นดิน แหล่งน้ำธรรมชาติ ถึงแม้ว่าบริษัทที่ทำการผลิตแร่โพแทชจะใช้พลาสติก HDPE หนา 2 มิลลิเมตร รองกันบ่อเกลือเพื่อป้องกันการรั่วซึม แต่เกลือมีคุณสมบัติเป็นกรด สามารถกัดกล่อนได้แม้กระทั่งโลหะ ในช่วง 22 ปีของการทำเหมืองพลาสติกเหล่านี้ย่อยสลายและเกลือก็สามารถปนเปื้อนไหลสู่ผิวดิน แหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งบึงหนองหานเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติแห่งหนึ่งที่อยู่ใกล้กับบริเวณที่ตั้งเหมือง แน่นอนวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำหนองหานย่อมได้รับผลกระทบ ปลาไม่มี ข้าวไม่มี แล้ววิถีชีวิตของชุมชนที่อาศัยบึงหนองหานเป็นแหล่งอาหาร ใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคจะเป็นอย่างไร

ทั้งนี้ชุมชนบึงหนองหานมีวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมาช้านาน โดยเฉพาะตำนานผานแดงนางไอ่ ที่ผ่านวิธีการหรือแบบแผนการถ่ายทอดให้ชุมชนที่อาศัยในรอบ ๆ บึงหนองหาน ได้ยึดถือปฏิบัติ อาทิเช่น ห้ามพูดสิ่งไม่ดี หรือ คำหยาบ ระหว่างเดินเรือในบึงหนองหาน การทอดเทียนทางน้ำที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มน้ำ เป็นต้น อันเป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่เกิดจากการเรียนรู้สั่งสมถ่ายทอดโดยผ่านประสบการณ์ที่ยาวนานของคนในท้องถิ่น ที่ต้องการให้ชุมชนได้ปกป้องรักษาทรัพยากรของบึงหนองหานให้ถูกหลานได้พึ่งพาอาศัย แต่จากการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้ชุมชนขาดการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เข้าใจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน ดังนั้นเพื่อให้ทันต่อสถานการณ์ตรงปัญหาและแสวงหาแนวทางในการป้องกัน แก้ไข ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน จึงควรมีการศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาบึงหนองหาน ในการศึกษา

รวบรวม วิเคราะห์ให้ได้องค์ความรู้และเผยแพร่องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา ให้ชุมชนได้นำไปเป็นแนวทางในการสร้างจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้บึงหนองหาน และนำเสนอข้อมูลต่อหน่วยงานภาครัฐ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพัฒนาบึงหนองหาน เพื่อใช้ในการวางแผนต่อไป ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาการสุขภาพภาคประชาชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีบทบาทในการส่งเสริมระบบสุขภาพภาคประชาชนในระดับท้องถิ่น ได้ตระหนักถึงความสำคัญของปัญหานี้ เนื่องจากสุขภาพของประชาชนมีความเชื่อมโยงกับสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมที่ค้ำจุนได้ทำการศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในชุมชนบึงหนองหานให้มีสุขภาพที่ดีขึ้น

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน
2. เพื่อศึกษาและพัฒนาบทบาทของชุมชนในการฟื้นฟูคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในบึงหนองหาน

ขอบเขตในการศึกษา

การดำเนินการศึกษารั้งนี้ มีพื้นที่ในการศึกษาและเก็บข้อมูล คือ

1. ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
2. ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
3. ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

พื้นที่ในการดำเนินงานพัฒนารูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน ได้แก่

1. บ้านเคียม ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
2. บ้านโนนน้ำข้อย ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

คำจำกัดความ

วัฒนธรรม หมายถึง วิถีแห่งการดำรงชีพ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ตามที่มนุษย์มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นทั้งระบบความรู้ ความคิด หรือความเชื่อจนมีการยอมรับปฏิบัติกันมาเป็นวิธีการหรือแบบแผน และมีการอบรมและถ่ายทอดไปสู่สมาชิกรุ่นต่อมา ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงไปเข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อมของมนุษย์

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มคนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ในการปรับตัว และดำรงชีพในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม – วัฒนธรรมที่ได้มีการสืบสานกันมา

ระยะเวลา

ระยะเวลาในการศึกษาเริ่มตั้งแต่เดือน มิถุนายน 2547 ถึง เดือน พฤษภาคม 2548 รวมระยะเวลา 1 ปี

ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้รับทราบความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบึงหนองหาน ในอันที่จะนำไปเป็นแนวทางการพัฒนารูปแบบการฟื้นฟูคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในบึงหนองหาน
2. ได้แนวทางการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหานนำเสนอต่อชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน สำหรับการพัฒนาบึงหนองหานอย่างมีส่วนร่วม
3. เกิดกิจกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมชุมชนบึงหนองหาน

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี

และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าได้ทบทวนและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สามารถประมวลผลสาระสำคัญดังนี้

1. วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. ทรัพยากรธรรมชาติ
3. รัฐธรรมนูญที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. พื้นที่ชุ่มน้ำ
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

สมศักดิ์ ศรีธัญญ์ (2536) วัฒนธรรม หมายถึง วิถีแห่งการดำรงชีพ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ตามที่มนุษย์มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคมและมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นทั้งระบบความรู้ ความคิด หรือความเชื่อที่มีการยอมรับปฏิบัติกันมาเป็นวิธีการหรือแบบแผน และมีการอบรมและถ่ายทอดไปสู่สมาชิกรุ่นต่อมา ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงไปเข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เพื่อทำหน้าที่อำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตในสังคม วัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่จะทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างเหมาะสม หน้าที่ของวัฒนธรรมที่สำคัญมีอยู่หลายประการ (สุพัตรา สุภาพ : 2534) ดังนี้ คือ

1. วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบสถาบัน เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิก และเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในสังคม เช่น รูปแบบของครอบครัว รูปแบบของการแต่งงาน ซึ่งจะเห็นได้ว่าแตกต่างกันไปในสังคมต่าง ๆ

2. วัฒนธรรมทำหน้าที่กำหนดคตินิยมของบุคคลในสังคม

3. วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดค่านิยมของบุคคลในสังคม การที่มนุษย์มีวัฒนธรรม เป็นเรื่องกำหนดพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้แสดงออกมานั้น ข้อมเป็นการกำหนดค่านิยมต่อสิ่งต่าง ๆ ว่า มนุษย์จะแสดงออกอย่างเหมาะสมถูกต้องเพียงใด

4. วัฒนธรรมเป็นแนวทางที่มนุษย์ใช้ในการอบรมเลี้ยงดูเด็กและพัฒนาจนเป็นบุคลิกภาพ การอบรมเลี้ยงดูในสังคมแต่ละสังคมจะมีวัฒนธรรมกำหนดวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กเป็นอย่างดีเป็นการถ่ายทอดความรู้ และเป็นการสร้างบุคลิกภาพให้แก่สมาชิกใหม่ของสังคม เพื่อสมาชิกใหม่จะได้ประพฤติปฏิบัติได้ตามที่สังคมต้องการ

5. วัฒนธรรมทำหน้าที่เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ เมื่อมนุษย์อยู่ด้วยกันหลายคน จำเป็นที่จะต้องสื่อความเข้าใจ มนุษย์จึงได้สร้างสัญลักษณ์ขึ้น สัญลักษณ์ที่สำคัญ คือ ภาษาเขียน

6. วัฒนธรรมเป็นวิธควบคุมสังคม ทั้งนี้เนื่องจากว่ามนุษย์เมื่อมาอยู่รวมกันเป็นจำนวนมาก ไม้อาจที่จะปล่อยให้บุคคลแต่ละคนแสดงพฤติกรรมของตนตามที่ปรารถนา เพราะจะทำให้เกิดปัญหาและความวุ่นวาย มนุษย์จึงได้สร้างกฎเกณฑ์ ระเบียบ ข้อห้าม และจารีตประเพณีต่าง ๆ มาควบคุมความประพฤติของสมาชิกในสังคม ซึ่งในแต่ละสังคมก็จะมีวิธีการควบคุมสังคมแตกต่างกันไป

7. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ช่วยกำหนดเป้าหมายของชีวิต เป้าหมายหรืออุดมการณ์ของชีวิต ของแต่ละบุคคลย่อมจะแตกต่างกันไป

ประเภทของวัฒนธรรม นักสังคมวิทยาและนักมนุษยวิทยาส่วนใหญ่มักจะแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1. **วัฒนธรรมด้านวัตถุ (material culture)** เป็นวัฒนธรรมที่เน้นสิ่งที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ สิ่งของ หรือวัตถุที่มนุษย์ได้ประดิษฐ์คิดค้นและสร้างขึ้น เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เครื่องบิน เครื่องยนต์ สิ่งก่อสร้าง และอาคารบ้านเรือน เป็นต้น เมื่อมนุษย์อาศัยอยู่ในธรรมชาติ ธรรมชาติย่อมมีส่วนในการกำหนดวัฒนธรรม วัฒนธรรมประเภทวัตถุเป็นส่วนที่ถูกกำหนดโดยธรรมชาติมากที่สุด ทั้งนี้เพราะเครื่องมือเครื่องใช้ที่มนุษย์เรประดิษฐ์ขึ้นมากก็ย่อมเป็นสิ่งที่ใช้วัสดุที่มีอยู่ในภูมิกษณนั้น

2. **วัฒนธรรมที่ไม่ใช่ด้านวัตถุ (non-material culture)** เป็นวัฒนธรรมที่เน้นสิ่งที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ภาษา ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ลัทธิประเพณีต่าง ๆ ที่มีผลต่อการดำรงชีพของมนุษย์ เช่น

2.1. **ขนบธรรมเนียมประเพณี** คือแนวปฏิบัติที่ยึดถือกันมาในสังคม โดยคนรุ่นหลังเรียนรู้จากคนรุ่นก่อนแล้วยึดถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมาเรื่อย ๆ อาจมีการปรับปรุงแก้ไขบ้าง แต่การเปลี่ยนแปลง ก็เป็นไปอย่างช้า ๆ ใช้เวลาเป็นปี ๆ การประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมนี้มีทั้งการประพฤติปฏิบัติในระดับบุคคลต่างคนต่างทำแต่ละคนก็ยังปฏิบัติเหมือนกัน เช่น ประเพณีทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ประเพณีแห่ นางแมว เป็นต้น

2.2 **ความเชื่อ** หมายถึง ความเชื่อทางศาสนาหรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ สังคมทุกสังคมมีความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ไม่รูปแบบใดก็รูปแบบหนึ่ง

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2541) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มคนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม - วัฒนธรรมที่ได้มีการสืบสานกันมา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ และพฤติกรรมที่ใช้แก้ไขปัญหของมนุษย์ที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต เป็นเรื่องของ การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ โดยเกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป็นองค์ความรู้ที่ประกอบขึ้นมาจากความรู้เฉพาะเรื่องหลายๆเรื่องรวมกัน ไม่อาจแยกย่อยออกมาเป็นเฉพาะสาขาวิชาได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า " ภูมิปัญญาท้องถิ่น " เป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และตัวผู้รู้ สามารถถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจแบ่งเป็น 3 ลักษณะคือ

(<http://www.nfe.go.th/90/sathingphra/thai1/thai.html>)

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์
2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

อบเชย แก้วสุข (2543) ได้ให้ความหมาย การถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ว่า คือ การบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน หรือกลุ่มเป้าหมายไปโดยอ้อมโนมิติ ไม่ได้เรียนวิชาการสอนจากสถาบันใด ๆ แต่ใช้สำนึกแบบสังคมปะกิด คือ การเรียนการสอนที่เกิดจากการเรียนแบบและจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัว และใช้การถ่ายทอดโดย

1. ใช้วิธีการสาธิต คือ ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอน ให้ผู้เรียนทำให้เข้าใจแล้วให้ผู้เรียนปฏิบัติตาม
2. ใช้วิธีปฏิบัติจริง คือ ฟังคำบรรยาย อธิบาย สาธิตแล้วนำไปปฏิบัติจริงและปฏิบัติซ้ำ ๆ จนเกิดความชำนาญ เพราะผลงานที่ใช้ในการดำรงชีวิตได้ต้องเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจริง นำเอาไปใช้ประโยชน์ได้จริง ไม่ใช่ผลงานที่กล่าวอ้างไว้ในตำราเท่านั้น

สาขาภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่บุคคลผู้มีความรู้และประสบการณ์ในการทำงานนั้น ๆ มาอย่างมากมาย ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ที่นำมาปฏิบัติ มีผลที่เป็นรูปธรรม เป็นความรู้ที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น ความรู้ ความสามารถดังกล่าว เป็นสิ่งที่สะสมมานาน เป็นโครงสร้างความรู้ที่มีหลักการ มีเหตุผลในตัวเองที่น่าศึกษา ควรอนุรักษ์และสืบทอด ผู้ที่ได้ชื่อว่า เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น นั้นมีอยู่มากมายในท้องถิ่น แต่ละคนต่างมีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ มีผลงานเพื่อการดำรงชีวิตที่แตกต่างออกไปหลายด้านหลายสาขา ดังนี้

- 1.1 สาขาเกษตร คือผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ประสบการณ์ และผลงานด้านทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ที่โดดเด่น เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ มีแนวคิดที่ดี ที่เป็นประโยชน์และช่วยในการพัฒนาอาชีพด้านนี้ เช่น ผู้คิดริเริ่มทำเกษตรผสมผสาน เกษตรแบบพอเพียง เกษตรที่เอื้อประโยชน์ต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม
- 1.2 สาขาคหกรรม คือผู้มีความรู้ ความสามารถประสบการณ์และมีผลงานที่โดดเด่นในเรื่องอาหาร ด้านประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่ม ด้านที่อยู่อาศัย ซึ่งสามารถจัดบ้านเรือนบริเวณได้น่าอยู่อาศัยตามอัธยาศัย ทำให้มีสุขภาพอนามัยในการอยู่อาศัย
- 1.3 สาขาศิลปกรรม คือผู้มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์มีผลงานเด่นในเรื่องต่อไปนี้ ด้านจิตรกรรม ด้านประติมากรรม ด้านสถาปัตยกรรม ด้านหัตถกรรม (งานช่างฝีมือ) งานด้านประดิษฐ์ ด้านดนตรี นาฏศิลป์และการเล่นพื้นบ้าน
- 1.4 สาขาสาธารณสุข คือผู้มีความรู้ประสบการณ์ในด้าน การใช้ยาสมุนไพร การรักษาโรคแผนโบราณ หมอนวดโบราณ หมอตำแย เป็นต้น
- 1.5 สาขาภาษาและวรรณกรรม คือ ผู้มีความรู้ ความสามารถมีประสบการณ์ในการแต่งวรรณกรรมพื้นบ้าน การคิดประดิษฐ์อักษรภาษาถิ่น การสืบสานอักษรโบราณ วรรณกรรมท้องถิ่น ฯลฯ
- 1.6 สาขาอื่น ๆ ภูมิปัญญาด้านอื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ได้แก่ ภูมิปัญญาหรือผู้ที่มีความรู้ ความสามารถประสบการณ์ในด้านต่อไปนี้
 - 1.6.1 ด้านพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ มีผลงานเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น หมอสูดขวัญ
 - 1.6.2 ด้านโหราศาสตร์ ได้แก่ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ มีผลงานด้านโหราศาสตร์หรือหมอดู ฯลฯ
 - 1.6.3 ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ - ในการปฏิบัติตามขนบประเพณีท้องถิ่นนั้น ๆ

ทรัพยากรธรรมชาติ

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535) ได้ให้ความหมาย ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ในธรรมชาติ ทั้งที่มีรูปร่างหรือไม่มีรูปร่าง ซึ่งมนุษย์สามารถนำมาใช้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่มนุษย์และสภาวะธรรมชาติด้วยกันเอง เช่น น้ำ ประมง ป่าไม้ ดิน แร่ธาตุ สัตว์ป่า พืชพันธุ์และมนุษย์ ประเภทของทรัพยากรธรรมชาติ สามารถแบ่งตามประเภท ดังนี้

1. ทรัพยากรน้ำ หมายความรวมถึง น้ำฝน น้ำใต้ดิน น้ำผิวดิน
2. ทรัพยากรประมงหรือสัตว์น้ำ หมายความรวมถึงพืชและสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดจากน้ำ
3. ทรัพยากรป่าไม้ หมายความรวมถึงของป่าและสัตว์ป่า
4. ทรัพยากรดิน หมายความรวมถึงดินและที่ดิน

5.ทรัพยากรแร่ธาตุ

6.ทรัพยากรมนุษย์ หมายถึงสติปัญญา และกำลังแรงงานของมนุษย์

ทรัพยากรน้ำ มีความหมายครอบคลุมถึงน้ำ 3 ชนิด คือ

1.น้ำฝน คือ น้ำที่เกิดจากการกลั่นตัวของไอน้ำ

2.น้ำผิวน้ำหรือน้ำท่า คือน้ำที่เกิดจากน้ำฝน และขังอยู่ตามผิวดิน ห้วย หนอง คลอง บึง แม่น้ำ หรือตามที่ต่าง ๆ

3.น้ำใต้ดิน มี 2 ชนิด คือ น้ำในดิน หรือ เกิดจากน้ำที่อยู่บนดิน หรือหิมะ หรือก้อนน้ำแข็งที่ละลายแล้วไหลซึมลงไป ตามช่องว่างระหว่างชั้นหิน น้ำใต้ดินอีกชนิดหนึ่ง คือ น้ำในชั้นดินหรือน้ำบาดาลเป็นน้ำที่เกิดจากน้ำฝน และน้ำบนดินซึมลงไปตามชั้นหินประเภทต่าง ๆ

น้ำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ สัตว์ และพืช ประโยชน์ของน้ำมีดังนี้

1.ทางด้านเศรษฐกิจ ใช้ในการผลิต เช่น การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การประมง ใช้ในการผลิตทางอุตสาหกรรม เช่น การผลิตเหล็กกล้า ทำเบียร์ ขางเทียม กระดาษ และอื่น ๆ รวมทั้งใช้ในการแจกจ่ายผลผลิต เช่น การคมนาคมทางน้ำ นอกจากนี้ ยังใช้ในการบริโภคสำหรับชีวิตประจำวันของมนุษย์ คือ ใช้ดื่ม ใช้อาบ ทำอาหาร เป็นต้น

2.ทางสังคม การจัดตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ส่วนใหญ่จะเลือกพื้นที่ในลุ่มน้ำ เพราะเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการดำรงชีวิต เช่น ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำโขง เป็นต้น

3.ด้านการเมือง การใช้แม่น้ำเป็นแนวพรมแดนธรรมชาติเป็นเส้นทางเดินทัพ ใช้ในการป้องกันประเทศ

น้ำที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์และที่มนุษย์สามารถเข้าไปจัดการได้ก็คือ น้ำที่ตกลงมาถึงพื้นดินแล้ว และอยู่ในระหว่างการไหลก่อนที่จะออกไปสู่ทะเล โดยต้นไม้และดินเป็นตัวขวางกั้นกระบวนการไหลของน้ำ ดังนั้นการอนุรักษ์หรือการพัฒนาแหล่งน้ำจึงอยู่ที่ว่าจะทำอะไรจึงจะรักษาน้ำในช่วงนี้ให้คงอยู่ได้มากและนานที่สุด นั่นย่อมหมายถึงว่า จะต้องมีการตัดไม้หรือป่าไม้ที่ดี มีชนิดที่สามารถดูดซับกักเก็บน้ำไว้ภายในดิน อันเปรียบเสมือนอ่างเก็บน้ำธรรมชาติ รวมทั้งหาวิธีการกักเก็บน้ำด้วยการกั้นน้ำ อ่างเก็บน้ำ เขื่อนกั้นน้ำ หรือหาวิธีการลดอัตราการสูญเสียน้ำ โดยเฉลี่ยแล้วประมาณปริมาณน้ำฝนที่ตกลงสู่พื้นดินในประเทศไทยจะสูญเสียไปเนื่องจากการระเหยถึงร้อยละ 50 ส่วนที่เหลือจะไหลลงสู่ห้วยลำธาร และไหลสะสมเป็นน้ำใต้ดิน ซึ่งถ้าหากสามารถลดอัตราการระเหยและเพิ่มอัตราการซึมของน้ำให้ไหลไปสะสมเป็นน้ำใต้ดิน ก็จะทำให้มีน้ำใต้ดินสูงขึ้น ปัญหาการขาดแคลนน้ำและปัญหาอุทกภัยย่อมจะลดน้อยลง ทรัพยากรน้ำจะได้อำนวยประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้สาเหตุที่ทำให้ทรัพยากรน้ำถูกทำลายที่สำคัญคือ

1.การที่ประชาชนทั่วไปทิ้งสิ่งโสโครกและสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ลงในแหล่งน้ำธรรมชาติ

2. การเลี้ยงสัตว์มีส่วนทำให้ทรัพยากรน้ำเสีย โดยสัตว์เลี้ยงที่เลี้ยงอยู่ตามคอก เช่น หมู เป็ด ไก่ วัว ควาย เป็นต้น สัตว์เหล่านี้มีส่วนทำให้น้ำเสีย เมื่อฝูงสัตว์ลงไปกินน้ำและอาบน้ำจะถ่ายมูล และทำให้ดินบริเวณชายฝั่งพังทะลายลงไปในแหล่งน้ำ

3. การปล่อยหรือระบายน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม หรือจากการทำเหมืองแร่ลงสู่แม่น้ำลำคลอง

4. การไม่ดูแลบำรุงรักษาแหล่งน้ำที่มีอยู่ หรือที่สร้างขึ้นให้สะอาดอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็ยคลองชลประทาน ผาย หรืออ่างเก็บน้ำต่าง ๆ

5. เกิดจากธรรมชาติ เช่น สัตว์ถ่ายมูลทิ้งไว้เมื่อฝนตกมากก็จะล้างมูลสัตว์เหล่านั้นไหลลงไปยังแหล่งน้ำ นอกจากนี้ พืชที่ตายหรือสลัดใบ น้ำฝนจะชะล้างเอาซากพืชเหล่านั้นลงไปแช่ขังในแหล่งน้ำ ทำให้เน่าเสีย

ทรัพยากรประมงหรือสัตว์น้ำ

สัตว์น้ำ หมายถึง เต่า ปลา กระ กุ้ง แมงดา หอย ฟองน้ำ สาหร่ายทะเล ปลิงทะเล สัตว์น้ำจำพวกเลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์น้ำจำพวกเปลือกคลาน รวมทั้งไข่ของสัตว์น้ำเหล่านี้ทุกชนิด ตลอดจนสัตว์อื่น ๆ ที่อยู่ใต้น้ำ สัตว์น้ำเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า เพราะเป็นแหล่งผลิตอาหารและเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ประโยชน์ของทรัพยากรประมงหรือสัตว์น้ำ มีดังนี้

- ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ การดำเนินชีวิตของมนุษย์ยังนิยมบริโภคเนื้อสัตว์น้ำเป็นอาหาร นอกจากนี้ยังมีการล่าสัตว์น้ำไปขายยังต่างประเทศหรือต่างท้องถิ่นอีกด้วย
- ประโยชน์ด้านวิชาการ การค้นคว้าทดลองเกี่ยวกับสัตว์น้ำเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการขยาย ปรับปรุง และอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ
- ประโยชน์ในด้านจิตใจและการพักผ่อนหย่อนใจ สัตว์น้ำบางชนิดมีการนำไปเลี้ยงไว้เพื่อความสวยงาม และการพักผ่อนหย่อนใจ

ทรัพยากรประมงหรือสัตว์น้ำถูกทำลาย โดย

- มนุษย์จับสัตว์น้ำมาบริโภค และเพื่อการค้าเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งจับมาใช้เป็นอาหารสัตว์และทำปุ๋ย
- มีการจับสัตว์น้ำในฤดูวางไข่
- ใช้เครื่องมือ เช่น อวน ที่มีความถี่มากในการจับ จึงทำให้ปลาที่ยังโตไม่ได้ขนาดถูกทำลายเป็นจำนวนมาก
- ใช้เครื่องมือจับปลาที่ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นเรือ หรือเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ที่ทันสมัยมีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำได้มาก
- สภาพแวดล้อมที่เป็นพิษเนื่องจากการกระทำของมนุษย์ เช่น การทิ้งสิ่งปฏิกูล ปล่อยน้ำเสีย หรือระบายสารเคมีที่เป็นพิษลงในแหล่งน้ำ ทำให้ทรัพยากรถูกทำลาย

อภิชาติ อนุถลอำไพร (2535) อ้างใน ปริญญา นุคาลัย และคณะ. สิ่งแวดล้อม 35 . ได้สรุปปัญหาทรัพยากรน้ำในประเทศไทยไว้ว่า

1. การผันแปรของภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อม
2. ความต้องการใช้น้ำเพิ่มขึ้นเพราะประชากรในประเทศไทย
3. ความไม่ประหยัดและขาดประสิทธิภาพในการใช้น้ำ
4. การเก็บกักและการกระจายน้ำยังไม่ดี
5. ขาดองค์รกลางกำกับระบบทรัพยากรน้ำ
6. ปัญหาน้ำเน่าเสียทำให้น้ำเสื่อม
7. ปัญหาน้ำท่วม

และสรุปความต้องการน้ำหลัก ๆ ที่ควรจะต้องมีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า คือ

1. การอุปโภคบริโภคของชาวชนบท
2. การเกษตร
3. การประปาสำหรับชาวเมือง
4. การอุตสาหกรรม
5. การผลิตพลังงานกระแสไฟฟ้า

รัฐธรรมนูญที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

มาตรา 50 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการประกอบกิจการหรือประกอบอาชีพและการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำมิได้เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อประโยชน์ในการรักษาความมั่นคงของรัฐหรือเศรษฐกิจของประเทศ การคุ้มครองประชาชนในด้านสาธารณสุข โภค การรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรม การจัดระเบียบการประกอบอาชีพ การคุ้มครองผู้บริโภค การผังเมือง การรักษาทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม สวัสดิภาพของประชาชน หรือเพื่อป้องกันการผูกขาดหรือจัดความไม่เป็นระเบียบ

มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ และได้รับความคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อดำรงชีพได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิการ หรือคุณภาพชีวิตของคนย่อมได้รับความคุ้มครองทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ

การดำเนิน โครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมรวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการด้านสิ่งแวดล้อมให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามบัญญัติไว้ในกฎหมายตามวรรคหนึ่งและวรรคสอง ย่อมได้รับความคุ้มครอง

มาตรา 59 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผล จากหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น ก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดที่เกี่ยวกับคนหรือชุมชนท้องถิ่น และสิทธิแสดงความคิดเห็นของคนในเรื่องดังกล่าว ทั้งนี้ตามกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 69 บุคคลมีหน้าที่ป้องกันประเทศ รับราชการทหาร เสี่ยงภัยอากร ช่วยเหลือราชการ รับการศึกษาอบรม พิทักษ์ ปกป้อง และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 79 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน

มาตรา 290 เพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายบัญญัติ กฎหมายตามวรรคหนึ่งอย่างน้อยต้องมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

- (1) การจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในเขตพื้นที่
- (2) การเข้าไปมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่นอกเขต เฉพาะในกรณีที่มีผลกระทบต่อดำรงชีวิตของประชาชนในพื้นที่ของคน
- (3) การมีส่วนร่วมในการพิจารณาเพื่อริเริ่มโครงการหรือกิจกรรมใดนอกเขตพื้นที่ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม หรือสุขภาพอนามัยของประชาชนในพื้นที่

พื้นที่ชุ่มน้ำ

สิริกุล บรรพพงษ์และคณะ (2542) ได้ให้ความหมาย พื้นที่ชุ่มน้ำ หมายถึง พื้นที่ลุ่ม พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ลุ่มชื้นแฉะ พื้นที่ถ้ำน้ำ มีน้ำท่วม มีน้ำขัง พื้นที่พื้ พื้นที่แหล่งน้ำ ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีน้ำขัง หรือท่วมอยู่ถาวร และชั่วคราว ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำนิ่ง และน้ำไหล ทั้งที่เป็นน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม รวมไปถึงพื้นที่ชายฝั่งทะเลและพื้นที่ของทะเลในบริเวณ ซึ่งเมื่อน้ำลง ค่าสุคมีความลึกของระดับ ไม่เกิน 6 เมตร อาจรวมถึงพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำและชายฝั่งทะเล ซึ่งมีเขตติดต่อกับพื้นที่ชุ่มน้ำและเกาะ หรือเขตนํ้าทะเลที่มีความลึกมากกว่า 6 เมตร เมื่อน้ำลงค่าสุคซึ่งอยู่ภายในขอบเขตของพื้นที่ชุ่มน้ำนั้น

คุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำ

พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นระบบนิเวศที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตลอดเวลา และเป็นระบบนิเวศที่ให้ผลผลิตของพืชและสัตว์สูงมากกว่าพื้นที่ป่าไม้และทุ่งหญ้าที่ขนาดเนื้อที่เท่า ๆ กัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุ่มน้ำนั้น มีทั้งที่เกิดขึ้นในระหว่างฤดูกาลต่าง ๆ และเกิดขึ้นในระหว่างปี ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากการที่พื้นที่ชุ่มน้ำเกิดไฟไหม้ขึ้นหรือถูกรบกวนต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงสัตว์ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดผลดีในด้านการเพิ่มผลผลิตแก่พื้นที่ชุ่มน้ำ ในกรณีที่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการกระทำของมนุษย์ เช่น การสร้างเครื่องกีดขวางการไหลระบายน้ำ ทำให้น้ำท่วมขังพื้นที่ชุ่มน้ำในระดับที่สูงอยู่เสมอ ในกรณีนี้จะเป็นผลเสียแก่พื้นที่ชุ่มน้ำ

การที่พื้นที่ชุ่มน้ำมีระดับน้ำที่เปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาต่าง ๆ นั้น ทำให้พื้นที่บางส่วนมีน้ำขังและไม่มีน้ำท่วมขังสลับกัน ในเวลาที่พื้นที่แห้งพืชบางชนิดสามารถงอกขึ้นได้ซึ่งต่อมาก็ผลิตเมล็ดหรือหัวขึ้นมาเป็นอาหารแก่คนและสัตว์ป่าอื่น ๆ ในฤดูฝนเมื่อน้ำท่วมขังพืชเหล่านี้ก็จะตายลงถูกย่อยสลายปล่อยธาตุอาหารออกสู่ระบบนิเวศ ซึ่งธาตุอาหารเหล่านี้ทำให้สาหร่ายเจริญเติบโตเป็นอาหารแก่แมลงและสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลังอื่น ๆ

นอกจากจะให้ผลผลิตด้านพืชและสัตว์แล้ว พื้นที่ชุ่มน้ำยังเป็นที่รองรับน้ำอีกด้วย ทำให้ป้องกันน้ำท่วมได้ และพืชน้ำที่อยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำ จะทำการสังเคราะห์แสงสร้างออกซิเจนแก่แบคทีเรียในน้ำ ซึ่งช่วยในการย่อยสลายสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ที่ปนเปื้อนมากับน้ำได้อีกด้วย

อนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ โดยเฉพาะเป็นที่อยู่อาศัยของนกน้ำ (อนุสัญญาแรมซาร์)

พื้นที่ชุ่มน้ำมีความสำคัญในฐานะที่เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยที่สำคัญของนกน้ำและนกชายน้ำหลากหลายชนิด แต่ในหลายทศวรรษที่ผ่านมาพื้นที่ชุ่มน้ำทั่วโลกถูกบุกรุกทำลายบางแห่งสูญหายไป บางแห่งคืนเงิน ปัญหาการสูญเสียพื้นที่ชุ่มน้ำเกิดขึ้นทั่วโลกในอัตราเร็วที่ต่อเนื่อง ทำให้ประชาคมโลกตระหนักถึงความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องดำเนินการร่วมมือกันทั่วโลกเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำพร้อม ๆ ไปด้วยการใช้ประโยชน์โดยไม่ทำลาย ดังนั้นจึงได้ยกร่างอนุสัญญาว่าด้วยการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาดขึ้น และได้มีการประชุมรับรองอนุสัญญาฯ เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1971 (พ.ศ. 2514) ณ เมืองแรมซาร์ ประเทศอิหร่าน อนุสัญญาฯ นี้เป็นข้อตกลงระหว่างรัฐบาลซึ่งกำหนดกรอบการทำงานสำหรับความร่วมมือระหว่างประเทศ เพื่อการอนุรักษ์แหล่งที่อยู่อาศัยที่เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์และยับยั้งการสูญหายของพื้นที่ชุ่มน้ำในโลก ซึ่งต้องมีการจัดการเพื่อใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด

ต่อมาภายหลังได้มีการทบทวน ตลอดจนเปลี่ยนแปลงแก้ไขทำให้อนุสัญญาฯ มีชื่อเป็นทางการว่า The Convention on Wetlands of International Importance Especially a Waterfowl Habitat อนุสัญญาฯ มีผลบังคับใช้ในปี ค.ศ. 1975 (พ.ศ. 2518) ขณะนี้มีประเทศภาคีสมาชิกทั้งสิ้น 119 ประเทศ และมีจำนวนพื้นที่ชุ่มน้ำที่ขึ้นทะเบียนเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (Ramsar Site) 1,018 แห่ง ครอบคลุมพื้นที่ 73.01 ล้านเฮกตาร์ (730,100 ตารางกิโลเมตร หรือ 456.31 ล้านไร่)

การดำเนินงานเพื่อจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ

ประเทศไทยได้เข้าร่วมประชุมภาคีอนุสัญญาพื้นที่ชุ่มน้ำ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 และได้มีความตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2535 กรมป่าไม้ได้จัดประชุมหารือระหว่างหน่วยงานเกี่ยวข้อง และเห็นว่าพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นระบบนิเวศที่มีทรัพยากรหลากหลายชนิด และครอบคลุมพื้นที่หลายประเภท การจัดการและคุ้มครองพื้นที่ชุ่มน้ำซึ่งเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับหลายหน่วยงาน จึงจำเป็นต้องมีกลไกประสานการดำเนินงานเพื่อให้การจัดการและการคุ้มครองพื้นที่ชุ่มน้ำนั้นเป็นไปอย่างมีระบบและสอดคล้อง ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2536 คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำขึ้น เพื่อประสานการจัดการดังกล่าว โดยมีสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมเป็นฝ่ายเลขานุการ หนึ่งในกิจกรรมหลักของคณะกรรมการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ คือ พิจารณาเกี่ยวกับการที่ประเทศไทยจะเข้าร่วมเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ ซึ่งประกอบด้วย การนำเสนอพื้นที่ชุ่มน้ำของประเทศไทยเข้าบรรจุในทะเบียนพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (Ramsar Site) และการกำหนดแผนและนโยบายการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำในระดับชาติขึ้น เพื่อเป็นการกำหนดแนวทางการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำของประเทศไทย โดยมีหน่วยงานต่าง ๆ สามารถนำไปปฏิบัติในพื้นที่รับผิดชอบของตนได้

ต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2540 ให้ความเห็นชอบในการที่ประเทศไทยจะเข้าเป็นภาคี อนุสัญญาพื้นที่ชุ่มน้ำ ประเทศไทย จึงได้ยื่นสัตยาบันสารเข้าร่วมเป็นภาคีอนุสัญญา ต่อสำนักเลขาธิการอนุสัญญา เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2541 นับเป็นภาคีลำดับที่ 110 ซึ่งอนุสัญญา มีผลบังคับใช้ต่อประเทศไทย ตั้งแต่วันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2541

จากการดำเนินการศึกษา สำรวจ จัดทำบัญชีรายชื่อสถานภาพและฐานข้อมูลพื้นที่ชุ่มน้ำของประเทศไทย พบว่า ในปัจจุบัน พื้นที่ชุ่มน้ำของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีศักยภาพและมีความสำคัญตามเกณฑ์การจัดลำดับความสำคัญ สามารถขึ้นทะเบียนพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติไว้ได้ อย่างน้อย 12 แห่ง พื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับชาติอย่างน้อย 45 แห่ง และพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับท้องถิ่น อย่างน้อย 532 แห่ง และบึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี เป็น 1 ใน 12 แห่ง ที่ประเทศไทยประกาศเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ ซึ่งอยู่ในขั้นตอนการประกาศเป็น Ramsar Site

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (2545) ได้ระบุพื้นที่ชุ่มน้ำ (Ramsar Site) ของประเทศไทยมีทั้งหมด 10 แห่ง ได้แก่

1. พื้นที่ชุ่มน้ำควนขี้เขียน ในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดสงขลา
2. พื้นที่ชุ่มน้ำบึงโขงหลง จังหวัดหนองคาย
3. พื้นที่ชุ่มน้ำคองหอยหลอด จังหวัดสมุทรปราการ
4. พื้นที่ชุ่มน้ำปากแม่กระปี่ จังหวัดกระบี่
5. พื้นที่ชุ่มน้ำ ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ (พุดเต้แดง) จังหวัดนครราชสีมา

6. พื้นที่ชุ่มน้ำอุทยานแห่งชาติหาดเจ้าไหม เขตห้ามล่าสัตว์ป่าหมู่เกาะลิบง
- ปากน้ำตรัง จังหวัดตรัง (ประกาศวันที่ 14 สิงหาคม 2545)
7. พื้นที่ชุ่มน้ำอุทยานแห่งชาติแหลมสน ปากน้ำกระบุรี ปากคลองกะเปอร์ จังหวัด
ระนอง (ประกาศ ณ. วันที่ 14 สิงหาคม 2545)
8. พื้นที่ชุ่มน้ำอุทยานแห่งชาติหมู่เกาะอ่างทอง จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ประกาศ ณ.
วันที่ 14 สิงหาคม 2545)
9. พื้นที่ชุ่มน้ำอุทยานแห่งชาติอ่าวพังงา จังหวัดพังงา (ประกาศ ณ. วันที่ 14 สิงหาคม
2545)

โครงการโขง ชี มูล

โครงการโขง ชี มูล ได้ผ่านการอนุมัติเมื่อ ปี พ.ศ. 2532 ในสมัยรัฐบาล พล. อ.ชาติชาย ชุณหะวัณด้วยความหวังว่าแม่น้ำโขงที่ไหลลงสู่ทะเลโดยเปล่าประโยชน์ หากสูบน้ำมาส่งฝายที่สร้างไว้รองรับก็สามารถเสริมกิจกรรมการลงทุนอุตสาหกรรม การเกษตรและพลังงานไฟฟ้าอย่างมหาศาล โดยการสร้างฝายทั้งหมด 19 ฝาย กันแม่น้ำไว้ก่อนที่น้ำจะไหลลงสู่แม่โขง และยังใช้วิธีสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้ามาใช้ในพื้นที่เกษตร โดยมีโครงการติดตั้งเครื่องสูบน้ำ 1,300 จุด ทั่วภาคอีสาน โดยดำเนินการเฉพาะในแผนพัฒนาระยะที่ 1 วงเงิน 39,508 ล้านบาท ซึ่งรายละเอียดโครงการที่พัฒนา โดยการใช้น้ำจากกลุ่มน้ำในประเทศรวมทั้งน้ำจากแม่น้ำโขงช่วงฤดูน้ำหลากเข้ามาเสริม ในการดำเนินโครงการจำนวน 29 โครงการ กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้ดำเนินการไปแล้ว 13 โครงการ ส่วนอีก 16 โครงการที่เหลือ จะเริ่มในปี 2537 - 2543 ในปีงบประมาณ ปี พ.ศ. 2537 คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบในหลักการ ให้ดำเนินการก่อสร้างฝายระบบชลประทานในกลุ่มน้ำชี - มูล และลำน้ำสาขา (รวมทั้งบึงหนองหอนที่เป็นต้นกำเนิดแม่น้ำป่าที่ไหลลงสู่แม่น้ำชี) เพื่อใช้ประโยชน์ในประเทศในวงเงิน 9,996 ล้านบาท กับโครงการชลประทานรอบอ่างห้วยหลวงเพื่อกักเก็บน้ำภายในประเทศอีก 350 ล้านบาท

แต่ได้มีนักวิชาการหลายสังกัดเสนอข้อมูลจากการศึกษาไว้สรุปได้ว่า อันที่จริงแล้ว ภาคอีสานไม่ได้แห้งแล้งเพราะฝนน้อย แต่ความสามารถของชั้นดินชั้นหินในการอุ้มน้ำมีน้อย นอกจากนั้นลักษณะทางธรณีวิทยาของภาคอีสานเป็นดินทรายและดินเค็มซึ่งมีการก่อรูปเป็นโดมเกลือใกล้ผิวดินมากที่สุด ดังนั้นอ่างเก็บน้ำต่าง ๆ จึงเป็นโครงการแพร่กระจายดินเค็ม ตามข้อมูลจากการสำรวจ

ในปี พ.ศ. 2520 กรมชลประทานพบว่า อ่างเก็บน้ำในภาคอีสาน 154 แห่ง ร้อยละ 20 มีน้ำเค็มมากกว่า 22,250 ไมโครโมล ซึ่งไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้

ในปี พ.ศ. 2523 กรมพัฒนาที่ดินพบว่า คุณภาพน้ำในอ่างเก็บน้ำ 160 แห่ง มีน้ำเค็มมาก 17 แห่ง อีก 19 แห่งอยู่ในระดับปานกลาง พ.ศ. 2529 กรมชลประทานมีรายงาน ว่า ผลกระทบจากเกลือได้ดิน ทำให้โครงสร้างวิศวกรรมของเขื่อนเก็บน้ำผุกร่อน เช่น เขื่อนลำสามเหลี่ยน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เขื่อนลำกระเรียง อำเภอโนนไทย และเขื่อนห้วยหวาย อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น น้ำเค็มนี้ไม่สามารถนำไปใช้ในทางเกษตรได้ และยังทำให้สัตว์น้ำลดลงด้วย ปัญหารุนแรงดังกล่าวนี้เกิดจาก

การจัดการดินและน้ำไม่ถูกวิธี ด้วยการสร้างอ่างเก็บน้ำ และการทำลายป่าไม้ในพื้นที่ที่มีโอกาสแพร่กระจายเกลือ การทำนาเกลือ การสร้างคลองส่งน้ำ และถนนผ่านหรือขวางทิศทางทางไหลของน้ำได้ดินในเขตแหล่งเกลือระดับขึ้น

ประกอบกับโครงการนี้จะใช้น้ำจากแม่น้ำโขงที่มีความเกี่ยวข้องกับประเทศ รัฐบาลจึงให้กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษารายละเอียดและติดตามผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากโครงการ โขง ชี มูล ที่ได้ดำเนินการไปแล้วนำเสนอต่อคณะรัฐมนตรีพิจารณาอีกครั้ง

จากข้อมูลข้างต้น ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลชุดใหม่ทำให้โครงการ โขง ชี มูล ได้หยุดการดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมเจตนา มุณี (2533) ได้ทำการศึกษาเรื่อง จากป่าชายเลนถึงห้วยทะเล ในพื้นที่ 3 หมู่บ้านในจังหวัด ตรัง สรุปว่า บทเรียนจากชาวบ้าน 3 หมู่บ้าน ทำให้เกิดความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ว่า การที่จะดำเนินการให้มีประสิทธิภาพได้ ต้องเอาประชาชนในพื้นที่ที่เขาอาศัยกับทรัพยากรธรรมชาติเป็นตัวตั้ง ฟื้นฟูปัญหาในการอนุรักษ์ของเขาที่แฝงอยู่ในรูปคดีชนวนวิทยาต่าง ๆ ตลอดทั้งความศรัทธาทางศาสนา พยายามจัดตั้งองค์กรหรือกลุ่มผลักดันให้เกิดเป็นขบวนการอนุรักษ์ขึ้นภายในหมู่บ้าน การเคลื่อนงานต่าง ๆ ข้อยจะติดตามมาตามหลักการที่ว่า การอนุรักษ์คือการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน และงานอนุรักษ์ทุกงาน ไม่ว่างานทางด้านความคิด หรือการประชุมสัมมนา งานกิจกรรมในภาคสนาม ต้องร่วมมือกับ 3 ฝ่าย คือ ชาวบ้าน นักวิชาการ ข้าราชการ อย่างใกล้ชิด

กุหลาบ รัตนธรรมและคณะ (2544) ทำการศึกษามิปัญหาท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในพื้นที่หมู่บ้านปากเปรี๊ดใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม พบว่าหมู่บ้านสามารถอนุรักษ์ป่าชายเลนที่ติดทะเลเป็นระยะทาง 3,000 เมตรได้ และเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติของชุมชนและเป็นแนวกันคลื่นไม่ให้พังทะลายได้จนถึงปัจจุบัน เนื่องจากบ้านเปรี๊ดใน มีภูมิปัญญาดัง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันและผสมผสาน ทำให้ชุมชนเข้มแข็งเกิดการรวมตัวอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้ เนื่องจากชุมชนบ้านเปรี๊ดในมีภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแกนประสานความสัมพันธ์ของชุมชนดังนี้ คือ

1. ภูมิปัญญาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อันได้แก่
 - 1.1 วิถีชีวิตการวางใจของปูและการอนุรักษ์ทรัพยากรปู
 - 1.2 การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลน
 - 1.3 การผสมเกสรข้ามสายพันธุ์ ของระกำและสละ
2. ภูมิปัญญาด้านเศรษฐกิจ อันได้แก่
 - 2.1 การสานหมวกจากใบจาก
 - 2.2 การแปรรูปผลิตภัณฑ์ เช่น ทำไวน์จากสละ ระกำ สับประรด

3. ภูมิปัญญาด้านสุขภาพอนามัยและการบริการสาธารณสุข

3.1 สมุนไพรเพื่อการรักษา

3.2 อาหารสมุนไพรและผลิตภัณฑ์สมุนไพร

4. ภูมิปัญญาด้านการศึกษา พบว่า ชุมชนมีการเรียนรู้และมีการถ่ายทอดสู่เด็กเยาวชนในหมู่บ้านให้รู้จักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของหมู่บ้าน โดยมีกลุ่มผู้นำที่เข้มแข็งเองจริงเอางัง เสียสละ ทำให้ชาวบ้านศรัทธาในกลุ่มผู้นำก่อให้เกิดความร่วมมือจากชาวบ้าน ร่วมที่จะเรียนรู้และวางแผนร่วมกัน ทำงานอย่างเป็นระบบ ดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องอย่างรู้ทันกับกระแสสังคม เช่น การรวมตัวคัดค้านการสัมปทานป่าไม้ชายเลนจากนายทุน กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การหยุดจับปูในฤดูวางไข่ การทดลองปลูกป่าชายเลน การจัดกิจกรรมเข้าค่ายเยาวชนเพื่อถ่ายทอดความรู้เรื่องป่าชายเลน

ส่วนประธานประชารัฐ สำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (2546) ได้ทำการวิจัยและพัฒนาข้อมูลเศรษฐกิจท้องถิ่นระดับอำเภอ ในพื้นที่ตำบลเสียว กิ่งอำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จ.ศรีสะเกษ พบว่า การรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งของชาวบ้านในตำบลเสียวเกิดขึ้นในช่วงปี 2532 เพื่อต่อต้านกลุ่มนายทุนภายนอกที่เข้ามาทำสัมปทานป่าในพื้นที่ป่าของตำบลที่เรียกว่า ป่าชุมชนโนนใหญ่ ซึ่งมีพื้นที่ 500 ไร่ ระยะสัมปทาน 15 ปี อันเป็นป่าที่ชาวบ้านได้พึ่งพิงอาศัยในการดำรงชีวิตมาตั้งแต่อดีต เป็นแหล่งอาหารสมุนไพร เก็บไม้ฟืนและเลี้ยงสัตว์ ในระยะแรกชาวบ้านยังไม่มีมารวมตัวต่อสู้จัดขวาง แต่เมื่อชาวบ้านเริ่มพบว่าการเข้ามาของผู้ได้รับสัมปทานนั้นเป็นการเข้ามาครอบงำและแย่งชิงทรัพยากรอย่างไม่เป็นธรรม และถูกกีดกันจากนายทุนไม่ให้ชาวบ้านใช้ทรัพยากรป่าอันเป็นแหล่งพึ่งพามาชยาวนาน จึงก่อให้เกิดการรวมตัวต่อต้านและต่อสู้จัดขวางทุกวิถีทางเพื่อจะรักษาผืนป่าของชุมชนไว้ จนประสบความสำเร็จสามารถผลักดันให้ผู้รับสัมปทานออกจากพื้นที่ป่าได้ หลังจากนั้นชาวบ้านก็ได้เข้าไปทำการปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศน์ให้กลับคืนมา ร่างกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าพร้อมทั้งเลือกคณะกรรมการดูแลรักษาป่าซึ่งเป็นตัวแทนจากชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้าน จากการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าทำให้เกิดกลุ่มออมทรัพย์และค่อย ๆ เติบโต เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่มีฐานะยากจน แต่กลุ่มสามารถดำรงอยู่มาตลอดมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องที่สำคัญคือ ก่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมอันเป็นการพึ่งพาตนเองซึ่งกันและกัน หลังจากนั้นก็ได้กลุ่มอื่น ๆ อีกมากมายเช่น กลุ่มเลี้ยงสุกร กลุ่มแปรรูปอาหาร กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มวนเกษตร จากความสำเร็จของชุมชนพบว่าปัจจัยที่สำคัญของความสำเร็จ คือ

1. กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ความร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนที่พยายามพัฒนาให้สามารถพึ่งตนเองเองได้ เริ่มจากการร่วมกันต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อรักษาป่า ทำให้เกิดความสามัคคีและเกิดจิตสำนึกหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน
2. การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก คือ องค์การบริหารส่วนตำบล มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนด้านงบประมาณให้กับการดำเนินกิจกรรมของชุมชน โดยได้ประสานความร่วมมือกับชาวบ้านอยู่อย่างสม่ำเสมอเพื่อให้การสนับสนุนด้านงบประมาณตามความต้องการของชุมชน นอกจากนี้ชุมชนได้รับความช่วยเหลือใน

ด้านเงินทุนและด้านวิชาการจากหน่วยงานอื่น ๆ เช่น กองทุนเพื่อสังคม (SIF)
กรมพัฒนาที่ดิน การศึกษานอกโรงเรียน เป็นต้น

กฤติยาภรณ์ เทพขมภู และ ภาสกร วีระวรรณ (2546) ทำการศึกษาคุณภาพน้ำบางประการ
ของพื้นที่ชุ่มน้ำหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ระหว่างวันที่ 19 กรกฎาคม 2546 – วันที่ 13
กันยายน 2546 พบว่า

1. มีความขุ่นค่อนข้างสูง
2. ค่า pH ของบึงหนองหาน อยู่ระหว่าง 6.8 – 7.10 ซึ่งถือว่าอยู่ในเกณฑ์ปกติ อุณหภูมิ
ของพื้นที่บึงหนองหาน ในช่วงเวลาที่ศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ระหว่าง 28-35 องศา
เซลเซียส ซึ่งอยู่ในเกณฑ์ปกติของอุณหภูมิของผิวน้ำ
3. ค่าออกซิเจนที่ละลายในน้ำของบึงหนองหาน มีค่าระหว่าง 1.15 – 7.8 mg/l ซึ่งมาตรฐานคุณภาพ
น้ำผิวดินที่มีไรทะเลประเภทที่ 3 กำหนดให้ค่าออกซิเจนที่ละลายในน้ำได้ต่ำสุด 4 mg/l
4. ค่า COD (Chemical Oxygen Demand) ซึ่งเป็นปริมาณออกซิเจนทั้งหมดที่ต้องการเพื่อ
ใช้ในการออกซิไดส์สารอินทรีย์ในน้ำให้กลายเป็นคาร์บอนไดออกไซด์และน้ำของ
บึงหนองหาน อยู่ในระดับต่ำ เนื่องจากความเข้มข้นของสารอินทรีย์ลดลงจากการที่ฝน
ตกหนักทำให้ปริมาณน้ำมีมาก
5. ค่าไนเตรท-ไนโตรเจน ของบึงหนองหาน อยู่ระหว่าง 0.8430-153.8808 mg/l ซึ่งสูงกว่า
มาตรฐานน้ำผิวดินที่กำหนดไว้ไม่เกิน 5.0 mg/l
6. ค่าแอมโมเนีย-ไนโตรเจนของบึงหนองหาน อยู่ระหว่าง 0.0127-30.0903 mg/l ซึ่งสูงกว่าค่า
มาตรฐาน น้ำผิวดิน ที่กำหนดไม่ควรเกิน 0.5 mg/l ซึ่งพบว่า พื้นที่ในการเก็บตัวอย่างน้ำ
มีค่าแอมโมเนีย – ไนโตรเจนสูงทุกจุด โดยเฉพาะตำบลพื้นที่บ้านเข็มนเหว
7. ค่า BOD (Biochemical Oxygen Demand) ของบึงหนองหาน อยู่ระหว่าง 0.3 – 6.82
mg/l ซึ่งปกติกำหนดค่ามาตรฐานน้ำผิวดิน 1.5 mg/l ซึ่งสูงกว่ามาตรฐานที่กำหนดไว้
อาจเนื่องมาจากบริเวณที่เก็บน้ำตัวอย่างมีปริมาณสารอินทรีย์เพิ่มขึ้น จึงทำให้เกิดกิจกรรม
ย่อยสลาย

สรุปผลการศึกษาคูณภาพน้ำของบึงหนองหาน พบว่า ทุกพารามิเตอร์ อยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน
ยกเว้น ค่า BOD, ค่าแอมโมเนีย-ไนโตรเจน และค่าไนเตรท-ไนโตรเจน มีค่าสูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพ
น้ำผิวดินที่มีไรทะเล ซึ่งก็ยังไม่มีป้องกันหรือจัดการกับบึงหนองหาน อาจทำให้บึงหนองหานเน่าเสียได้
และหากต้องนำน้ำจากบึงหนองหานใช้เพื่อการอุปโภคบริโภค จะต้องผ่านกระบวนการปรับปรุงคุณภาพ
น้ำก่อนใช้ประโยชน์จากน้ำ

อัครวน สุทธิประภาและวารินทิณี สมบูรณ์ (2546) ทำการศึกษานิเวศและประมาณแพลงก์ตอน
ในพื้นที่ชุ่มน้ำหนองหานกุมภวาปี จ.อุดรธานี เพื่อทราบชนิดและปริมาณของแพลงก์ตอนและความ
สัมพันธ์ระหว่างชนิดและปริมาณของแพลงก์ตอนพืช และแพลงก์ตอนสัตว์กับคุณภาพน้ำทางกายภาพ

ทางเคมีบางประการ ทำการเก็บน้ำด้วยวิธีการกรอง ระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนกันยายน 2546 ซึ่งพบแพลงก์ตอนพืชทั้งหมด 5 Division 7 Class 13 Order และ 95 Species ชนิดเด่น คือ Trachelomonas sp. เป็นแพลงก์ตอนพืชในกลุ่ม Division Euglenophyta สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในแหล่งน้ำเกือบทุกประเภท แพลงก์ตอนสัตว์พบทั้งหมด 3 Phylum 8 Class 10 Order 12 Family และ 23 Species ชนิดเด่น คือ Entosiphon ซึ่งอยู่ใน Phylum Protozoa สามารถเจริญเติบโตได้ดีในที่ที่มีสารอินทรีย์และสารอาหารค่อนข้างสูง ปริมาณของแพลงก์ตอนสัตว์จะขึ้นอยู่กับปริมาณของแพลงก์ตอนพืช ในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงเดือนกันยายน นั้นปริมาณของแพลงก์ตอนพืชเพิ่มขึ้นส่งผลให้ปริมาณแพลงก์ตอนสัตว์เพิ่มตามไปด้วยโดยเฉพาะในเดือนกันยายน 2546 พบปริมาณแพลงก์ตอนทั้งชนิดและปริมาณเพิ่มมากขึ้นซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมีความเหมาะสมในการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต

หิรัญ แสงแก้วและคณะ (2547) ได้ทำการศึกษาเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพของนกในพื้นที่ชุ่มน้ำหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี พบว่า มีนกประจำถิ่น จำนวน 56 ชนิด นกที่เป็นทั้งนกประจำถิ่นและนกอพยพจำนวน 5 ชนิด และนกที่เป็นนกอพยพจำนวน 47 ชนิด แสดงให้เห็นว่า บึงหนองหานมีความหลากหลายทางชีวภาพ ทำให้พบว่ามีพันธุ์นกที่อาศัยบริเวณบึงหนองหานจำนวนมาก

จากกรทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยข้างต้น พบว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นประเด็นที่สำคัญต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่ในปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติถูกมนุษย์ทำลายหรือใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่รู้เท่าทัน ส่งผลให้เกิดสภาพคุณภาพน้ำของบึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี อยู่ขั้นน่าเป็นห่วงประกอบกับโครงการโขงชีมูลได้สร้างคันดินรอบบึงหนองหานทำให้การไหลเวียนของน้ำผิดปกติจากธรรมชาติ เกิดการคกตะกอน มีวัชพืชขึ้นมากกว่าร้อยละ 70 ของพื้นที่บึงหนองหานทั้งหมด ซึ่งหากปล่อยไว้ต่อไปบึงหนองหานอาจไม่สามารถใช้ประโยชน์ทั้งในด้านอุปโภค บริโภค และเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของประชาชนที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหานได้ และขบวนการที่จะทำให้เกิดการอนุรักษ์บึงหนองหานนั้น จากผลการศึกษาที่ทบทวนและรัฐธรรมนูญที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้ระบุไว้ชัดเจนว่า ควรเริ่มจากชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ข้าราชการและนักวิชาการที่เกี่ยวข้องต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์จึงจะประสบผลสำเร็จและยั่งยืนได้ ดังนั้นคณะวิจัยจึงได้ทำการศึกษาในประเด็นวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เพื่อหาแนวทางและกำหนดบทบาทของชุมชนที่อาศัยในพื้นที่รอบ ๆ บึงหนองหานได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์บึงหนองหานให้เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติให้ลูกหลานได้พึ่งพาอาศัยได้อย่างยั่งยืนต่อไป

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

รูปแบบการศึกษา : การศึกษาครั้งนี้ใช้รูปแบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เพื่อพัฒนาบทบาทของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน

ประชากรที่ศึกษา ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้กำหนดประชากรที่ทำการศึกษาและขั้นตอนในการคัดเลือกกลุ่มประชากรที่ศึกษา ดังนี้

1. การคัดเลือกทีมวิจัยในพื้นที่จำนวน 15 คน โดยการคัดเลือกจากชุมชนโดยมีเกณฑ์การคัดเลือก คือ ต้องเป็นบุคคลที่อาศัยในชุมชนหนองหาน มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความเป็นผู้นำเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน มีความเสียสละและสนใจที่จะเข้าร่วมโครงการ
2. กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 12 หมู่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ในพื้นที่ 3 ตำบล เก็บข้อมูลโดยทำการสนทนากลุ่มเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ แบบแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ความคิดเห็นและแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน และบทบาทของชุมชนการพัฒนาบึงหนองหาน
3. กลุ่มผู้รู้ จำนวน 5 คน ที่อาศัยในชุมชนลุ่มน้ำหนองหานอย่างน้อย 20 ปี ทำการสัมภาษณ์ เกี่ยวกับบริบททางสังคม ประวัติความเป็นมาของชุมชน ความเชื่อ ประเพณีสิบสองเดือน การถ่ายทอดประสบการณ์การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน
4. พระสงฆ์ จำนวน 2 รูปที่จำพรรษาในวัดที่มีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในบึงหนองหาน เพื่อสัมภาษณ์เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในบึงหนองหาน ประเพณี 12 เดือน ความเชื่อของชุมชนในลุ่มน้ำหนองหาน
5. ประชาชนทั่วไปที่อาศัยในลุ่มน้ำหนองหาน โดยวิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย จำนวน 218 คน เพื่อสอบถามเกี่ยวกับแบบแผนประกอบอาชีพ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ความคิดเห็นต่อการพัฒนาบึงหนองหาน และบทบาทของชุมชนในการพัฒนาบึงหนองหาน
6. เจ้าหน้าที่รัฐจากโครงการผ่ายกุ่มกวาปี จำนวน 1 คน เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ในการศึกษาคั้งนี้มีเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาคั้งต่อไปนี้

- 1.ศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.แบบสอบถาม เรื่อง การใช้ประโยชน์ของประชาชนจากบึงหนองหาน
- 3.แบบสัมภาษณ์ เรื่อง
 - 3.1 บริบททางสังคม ความเชื่อ ประเพณี 12 เดือน สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และการประกอบอาชีพ
 - 3.2 แนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน
- 4.แบบสนทนากลุ่ม เรื่อง แนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน
- 5.การประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

วิธีการเก็บข้อมูล ในการเก็บข้อมูลในการศึกษาคั้งนี้ ใช้วิธีการเก็บข้อมูล ดังรายละเอียด

- 1 การทบทวนองค์ความรู้ด้านวิชาการที่เกี่ยวข้องกับบึงหนองหาน
- 2 การสำรวจภูมิทัศน์ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในกลุ่มน้ำหนองหาน โดยการเดินสำรวจภาคสนาม

และถ่ายภาพ

2.การสอบถาม เรื่อง การใช้ประโยชน์ของประชาชนจากบึงหนองหาน โดยใช้วิธีการสุ่มอย่างง่ายในการสอบถามประชากรกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่ตำบลแซแล ตำบลเชียงแห้ว และตำบลกุมภวาปี จำนวน 218 คน

- 4 การสัมภาษณ์ กลุ่มตัวอย่าง ซึ่งประกอบด้วย ผู้รู้ พระสงฆ์ เจ้าหน้าที่รัฐจาก

โครงการฝายกุมภวาปี

- 5 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาในบึงหนองหาน

- 6.การประชุมแบบมีส่วนร่วมในการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความคิดในการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติกลุ่มน้ำหนองหาน

วิธีดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย

- 1.ทบทวนองค์ความรู้ทางด้านวิชาการที่เกี่ยวข้องกับบึงหนองหาน
- 2.สำรวจข้อมูลบริบทชุมชนในพื้นที่ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์โดยการสัมภาษณ์ประชาชน ผู้นำชุมชน

ผู้นำทางศาสนา องค์การบริหารส่วนตำบล ครู โครงการฝายกุมภวาปี

3. จัดอบรมกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม จำนวน 3 วัน แก่นักวิจัยในชุมชนจำนวน 15 คน เพื่อร่วมดำเนินการกับทีมวิจัยตลอดการดำเนินงานในโครงการวิจัยครั้งนี้ โดยมีเกณฑ์การคัดเลือก คือ ต้องเป็นบุคคลที่อาศัยในชุมชนหนองหาน มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความเป็นผู้นำเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน มีความเสียสละและสนใจที่จะเข้าร่วมโครงการ

4. ประชุม ทีมวิจัยเพื่อจัดทำเครื่องมือในการวิจัย จำนวน 3 วัน

5. เก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ดำเนินการ ระยะเวลา 2 เดือน

6. วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการศึกษา โดยการจัดทำเป็นเอกสารรายงานและวิดีโอ เพื่อใช้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาให้ชุมชนหนองหาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน ในการแสวงหาแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

7. การพัฒนาทางเลือกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน โดยทีมวิจัยดำเนินการจัดเวทีระดมความคิด และจัดทำวิสัยทัศน์การพัฒนาบึงหนองหาน พร้อมทั้งส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายพิทักษ์หนองหาน ผู้เข้าประชุมประกอบด้วย อสม. ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน จำนวน 150 คน ระยะเวลา 1 วัน โดยใช้เทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วม และนำเสนอข้อมูลการศึกษาวิจัยในพื้นที่ในรูปแบบเอกสารและวิดีโอ

8. ดำเนินงานพัฒนาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน มีขั้นตอน ดังนี้

8.1 แสวงหาตัวแทน กลุ่มหลังชุมชน ในการสร้างเครือข่ายพิทักษ์หนองหาน เพื่อดำเนินงานพัฒนาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน 15 คน โดยจัดอบรม วิทยากรกระบวนการในเรื่องการส่งเสริมการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

8.2 การวางแผนแบบมีส่วนร่วม ในการพัฒนาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน ดำเนินการโดยทีมวิทยากรกระบวนการท้องถิ่นที่ผ่านการอบรม 15 คนในพื้นที่วิจัย โดยจัดระดับของแผนพัฒนาดังกล่าวเป็น 3 ระดับ คือ 1) แผนหรือกิจกรรมที่องค์กรประชาชนหรือประชาคมสามารถดำเนินการได้เอง 2) แผนหรือกิจกรรมที่ดำเนินการร่วมกันเป็นความร่วมมือทั้งจากภายในและนอกชุมชน 3) แผนหรือกิจกรรมที่ต้องการให้ผู้อื่นดำเนินการ

8.3 จัดระบบสนับสนุนเพื่อส่งเสริมกระบวนการและแผนงาน / โครงการ ขององค์กรชุมชนในการพัฒนาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน ในลักษณะ “พหุภาคี”

8.4 จัดเวทีประชุมสังเคราะห์เครือข่ายพิทักษ์หนองหาน อย่างน้อย 6 เดือนต่อ ครั้ง เพื่อติดตามผลการดำเนินงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และข้อมูลข่าวสาร

9. ขยายเครือข่ายความร่วมมือ เพื่อให้มีความรู้และประสบการณ์ที่เท่ากัน โดยส่งเสริมและพัฒนาให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการรวมตัวของกลุ่มเกษตรกร กลุ่มอาชีพ กลุ่มสิ่งแวดล้อม หรือชมรมอาสาสมัครต่าง ๆ ฯลฯ เพื่อเป็นเครือข่ายความร่วมมือกับสังคมวงกว้าง

การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอผล

1 การจัดการข้อมูล (Data Management) คณะผู้วิจัยดำเนินการ รวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ พิจารณาความครบถ้วน และรวบรวมจัดเป็นหมวดหมู่ตามขอบเขตการศึกษา

2 การบรรยายเชิงพรรณนา (Textural Description) คณะผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ขั้นต้น โดยการบรรยายบริบททางสังคมวัฒนธรรมและวิวัฒนาการของกรณีศึกษา

3 การนำเสนอ (Presentation) คณะผู้วิจัย จะนำเสนอทบทวนวรรณกรรม กรอบแนวคิดการวิจัย ระเบียบวิธีการวิจัย การนำเสนอบริบททางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน พร้อมทั้งปัจจัยที่ส่งเสริมและขัดขวางการดำเนินงานวิจัย

ขอบเขตการวิจัย การศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษามีขอบเขตในการศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

- 1.1 ความเชื่อของชุมชน
- 1.2 สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในบึงหนองหาน
- 1.3 การประกอบอาชีพในบึงหนองหาน
- 1.4 ประเพณี 12 เดือน

2. ศึกษาความหลากหลายทางภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

- 2.1 แบบแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน
- 2.2 การถ่ายทอดประสบการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน
- 2.3 บทบาทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

3. ศึกษาแนวทางการพัฒนาบึงหนองหานจากหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาบึงหนองหาน

4. การพัฒนารูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำหนองหาน โดยนำแนวคิดการสร้างเสริมชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 : การเตรียมคนหรือการพัฒนาทรัพยากรบุคคล ที่ได้จากการค้นหาจากการศึกษาใน ส่วนที่ 1

ขั้นตอนที่ 2 : การกำหนดประเด็นปัญหาของชุมชนและการพัฒนาทางเลือกเพื่อดำเนินกิจกรรม ภายใต้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบึงหนองหานที่ได้จากการศึกษาใน ส่วนที่ 1

ขั้นตอนที่ 3 : การดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชนที่เกิดจากความสนใจ และการมีเป้าหมายร่วมกันของคนในชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 : ขยายเครือข่ายความร่วมมือ เพื่อให้มีความรู้และประสบการณ์ที่เท่ากัน โดยส่งเสริมและพัฒนาให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ เพื่อเป็นเครือข่ายความร่วมมือกับสังคมวงกว้างที่ ค่อยออกจากชุมชนท้องถิ่น ในลักษณะพหุภาคี

บทที่ 4

ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษาออกเป็น

1. ข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา
2. การใช้ประโยชน์บึงหนองหาน
3. การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์
4. ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา

บึงหนองหานมีเนื้อที่ 45 ตารางกิโลเมตร หรือ 28,125 ไร่ ตำแหน่งที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ $17^{\circ} 06' - 14'$ และ $103^{\circ} 00' - 05' E$ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ย 160 – 170 เมตร บึงหนองหานเป็นหนองน้ำจืดที่มีลักษณะเป็นรูปแอ่งกระทะหงาย เพื่อรองรับน้ำฝนและน้ำจากลำน้ำห้วยสาขาต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่บึงหนองหาน มีความลึกเฉลี่ย 2.10 เมตร ซึ่งในอดีตเคยลึกสูงสุด ประมาณ 3-4 เมตร มีลำห้วยต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่บึงหนองหาน คือ

- ห้วยโพนไฟ ห้วยโนนสา ไหลลงหนองหานทางด้านทิศเหนือ
- ห้วยสามพาด ห้วยน้ำซ้อย ห้วยกองสี ไหลลงสู่บึงหนองหานทางทิศตะวันออก
- ห้วยไม้จาม ไหลลงหนองหานด้านทิศตะวันออก
- ห้วยเสือเต้น ไหลลงทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

หมู่บ้านต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบหนองหานมีมากกว่า 30 ชุมชน แต่อยู่ติดจริง ๆ ประมาณ 20 กว่าชุมชน โดยแยกได้เป็น 2 อำเภอ คือ กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม และอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม มี 2 ตำบล คือ ตำบลอุมจาน และตำบลนาม่วงบางส่วน

- ตำบลอุมจานมี 5 หมู่บ้าน คือ บ้านอุมจาน บ้านคอนคง บ้านคอนกลาง บ้านเมืองปิง บ้านโพนทอง
- ตำบลนาม่วง มี 2 หมู่บ้าน คือ บ้านโนนสา และบ้านนกะชะบา

อำเภอกุมภวาปี มี 4 ตำบล คือ ตำบลเชียงแห้ว ตำบลแซแล ตำบลคูมใต้ และตำบลหันคอน

- ตำบลเชียงแห้ว มี 2 หมู่บ้าน คือ บ้านเชียงแห้ว (ม.2) บ้านสวนมอญ และบ้านเคี่ยม บ้านนกชะบา
- ตำบลพันคอน มี 3 หมู่บ้าน คือ บ้านดงเมือง บ้านเวียงคำนาแบก
- ตำบลแซแล มี 8 หมู่บ้าน คือ บ้านคอนเงิน บ้านแซแล บ้านโนนน้ำช้อย บ้านขางหล่อ บ้านเมืองพริก บ้านเหล่าเชียงสม บ้านเหล่าใหญ่ บ้านเหล่ากกโพธิ์
- ตำบลคูมไค้ มี 3 หมู่บ้าน คือ บ้านคูมเหนือ บ้านคูมกลาง บ้านคูมไค้

หมู่บ้านทั้งหมดที่อยู่ในเขตอำเภอกุมภวาปีล้วนใช้น้ำจากบึงหนองหาน ในการทำน้ำประปาเพื่อการอุปโภคบริโภค แต่เดิมจะใช้น้ำจากหนองปะโคแต่เนื่องจากปัจจุบันน้ำจากบึงหนองหานปะโคมีกลิ่นเหม็น น่าเสีย จึงได้มาใช้น้ำจากบึงหนองหานแทน

โรงงานต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้หนองหานมีเพียง โรงงานน้ำตาลกุมภวาปีอยู่ทางทิศใต้ของบึงหนองหานเท่านั้น (รอยต่อระหว่างบึงหนองหานและแม่น้ำปาว) นอกนั้นก็จะเป็นที่อยู่ไกลออกไปแต่ก็มีผลกับบึงหนองหานเช่นกัน คือ ฟาร์มหมู บริเวณบ้านหนองบัวเงิน ที่ติดกับลำห้วยหินที่ไหลลงห้วยสามพาด

ปลายปี 2535 มีการสร้างฝายกุมภวาปี เพื่อสร้างคันคูคินรอบหนองหานระยะทางประมาณ 80 กิโลเมตร สูง 0.4 เมตร กว้าง 3 เมตร โคยสร้างฝายขนาด 5 บานประตู กว้าง 4.0 เมตร ยาว 4.3 เมตร และลึก 0.2 เมตร ใช้งบประมาณ 729.13 ล้านบาท ระดับตอมน้ำลึก 116 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ระดับกักเก็บ 169.5 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ปริมาณกักเก็บ 102 ลูกบาศก์เมตร เพื่อใช้เป็นการเก็บน้ำในฤดูแล้งและแจกจ่ายน้ำในระบบชลประทาน จากสถานีสูบน้ำรอบฝายลงสู่พื้นที่ชลประทาน จนกระทั่งปี 2539 เมื่อการสร้างฝายเสร็จสิ้นสมบูรณ์ ผลกระทบที่ตามมาคือ การท่วมของน้ำในฤดูฝนในพื้นที่ไร่นาของชาวบ้านที่อยู่รอบหนองหาน โดยเฉพาะพื้นที่ใกล้คูคิน จากการสำรวจเมื่อปี 2543 โดยโครงการฝายกุมภวาปี พบว่า มีพื้นที่ถูกน้ำท่วม ประมาณ 9,845 ไร่ ราษฎรจำนวน 1,016 ราย ได้รับผลกระทบ ผลผลิตเสียหายซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุม 8 ตำบล 97 หมู่บ้าน คือ ตำบลอุมจาน ตำบลนาม่วง ตำบลแซแล ตำบลเชียงแห้ว ตำบลเวียงคำ ตำบลพันคอน ของกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม และอำเภอกุมภวาปี

ภายในบึงหนองหานยังมีคอนต่าง ๆ ซึ่งเป็นเนินดินที่โผล่ขึ้นมาเหนือน้ำ คอนเหล่านี้ในอดีตจะมีพันธุ์ไม้ขนาดเล็กขึ้น แต่ปัจจุบันได้ถูกตัดเผาและทำลายลงไปเพื่อทำการเพาะปลูก และปลูกสิ่งก่อสร้าง เช่น เhingสำหรับพักเมื่อเวลาหาปลา สภาพของคอนในปัจจุบันจึงเป็นเนินดินที่มีหญ้าและพืชน้ำ เช่น ผักไผ่หวาน ผักเพ็ชร์และอื่น ๆ เกิดขึ้นอยู่มากบนคอนต่าง ๆ ในบึงหนองหาน เช่น คอนเตา คอนโน คอนดินจี่ คอนกลาง คอนสวน คอนหลวง

สภาพพื้นที่รอบบึงหนองหานส่วนใหญ่จะเป็นที่ราบลุ่มนาทุ่ง บางพื้นที่น้ำท่วมถึงก็จะใช้ทำนาทาม และที่ราบลุ่มที่อยู่สูงขึ้นไปก็เรียกว่านาโคก ลักษณะดินร่วนปนทรายและดินคำ ดินทามซึ่งมีอินทรีย์วัตถุทับถมกันเป็นเวลานาน ดินจึงมีความอุดมสมบูรณ์มาก และบริเวณที่เป็นดินโป่งที่มีเกลือโผล่ขึ้นบริเวณ ซึ่งพบมากบริเวณขอบคันคูคลองชลประทาน และท้ายฝายกุมภวาปี

สถานภาพทางชีวภาพ พบว่า บึงหนองหานมีความหลากหลายทางชีวภาพดังต่อไปนี้

1. พันธุ์นก บึงหนองหานกุ่มกวาปี พบนกอย่างน้อย 74 ชนิด เป็นนกน้ำ นกชายเลน อย่างน้อย 27 ชนิด นกอพยพ 40 ชนิด โดยแบ่งเป็น

- 1.1 ชนิดที่อยู่ในสภาพใกล้สูญพันธุ์ ได้แก่ นกกระสานวล นกกระสาแดง และนกเหยี่ยวดำ
- 1.2 ชนิดที่อยู่ในสภาพใกล้ถูกคุกคาม ได้แก่ เหยี่ยวแดง และเป็ดคับแค
- 1.3 ชนิดที่พบจำนวนมาก ได้แก่ เป็ดปักกิ่ง เป็ดหางแหลม นกทะเล ขาแดงลายจุด เป็ดแดง เป็ดลาย เป็นต้น

2. พันธุ์ปลา หนองหานกุ่มกวาปี พบพันธุ์ปลาอย่างน้อย 39 ชนิด แยกออกเป็น

- 1.1 ชนิดพันธุ์ปลาที่ถูกคุกคามและใกล้สูญพันธุ์ ได้แก่ ปลาสร้อยนกเขาหรือปลาบัว
- 1.2 ชนิดพันธุ์ปลาประจำถิ่นและอยู่ในสภาพถูกคุกคามในถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ ได้แก่ ปลากัดไทย
- 1.3 ชนิดที่อยู่ในสภาพมีแนวโน้มจะสูญพันธุ์ ได้แก่ ปลาคุกกี้
- 1.4 ชนิดที่พบมาก ได้แก่ ปลาในวงศ์ปลาตะเพียน มากถึง 16 ชนิด เช่น ปลาแปบ ปลาฉิวหางแดง ปลากระสูบจุด ปลาตะเพียนทอง และทบปลาในวงศ์ปลาหมอ 6 ชนิด

3. พันธุ์พืช หนองหานกุ่มกวาปี พบพืชอย่างน้อย 15 ชนิด แบ่งเป็น

- 3.1 บริเวณกลางน้ำมีพืชได้แก่ สาหร่ายหางกระรอก สาหร่ายพวงพระโค
- 3.2 พืชลอยน้ำ ได้แก่ ผักคบขาว ผักบั้ง จอกหูหนู บัวหลวง บัวแดง
- 3.3 พืชใต้อาบน้ำที่ล้อมรอบหนอง ได้แก่ กกสามเหลี่ยม เอื้องเพ็ชร์ ฐูปฤณี แห้วทรงกระเทียม หญ้าแฉม
- 3.4 พืชล้มลุก ได้แก่ หญ้าคา บอนเขียว หญ้าขน

การใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำหนองหาน

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาใช้แบบสอบถามในการศึกษาโดยทีมวิทยากรอาสาที่ได้รับการชี้แจง การเก็บข้อมูลแล้วจำนวน 15 คน ทำการเก็บข้อมูลในช่วงเดือนมิถุนายน 2547 ในชุมชนบึงหนองหาน จำนวน 15 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่ตำบลเชียงแห้ว ตำบลแซ่และตำบลกุ่มกวาปี จำนวน 218 คน และทำการเก็บข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มประมง และกลุ่มผู้รู้ในชุมชนรอบบึงหนองหานเกี่ยวกับชนิดของพันธุ์พืช พันธุ์ปลา พันธุ์นกที่พบในชุมชนลุ่มน้ำหนองหาน ผลการศึกษาพบว่า

1.) ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวนผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมดมี 218 คน ซึ่งอาศัยในพื้นที่ลุ่มน้ำหนองหาน โดยส่วนใหญ่อาศัยในตำบลเชียงแห้วร้อยละ 51.8 แยกเป็นเพศชาย 165 คน เพศหญิง 53 คน อายุเฉลี่ย 48 ปี มีระดับการศึกษาชั้นประถมร้อยละ 85.5 รองลงมามัธยมต้นร้อยละ 6.9

อาชีพหลักคือ ทำนาร้อยละ 83 รองลงมา รับจ้างร้อยละ 5.5 ส่วนอาชีพรอง คือ รับจ้าง 125 คน รองลงมา คือ ประมง 117 คน และปลูกผัก 70 คน นอกจากนี้จำนวนสมาชิกในครอบครัวเฉลี่ยครอบครัวละ 5-6 คนและครอบครัวมีรายได้จากอาชีพหลักเฉลี่ยครอบครัวละ 32,810.-บาทต่อปี และมีรายได้จากอาชีพเสริมเฉลี่ยครอบครัวละ 12,000.-บาท ดังรายละเอียดในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ลักษณะทั่วไป	จำนวน (คน)	ร้อยละ
เพศ		
หญิง	53	24.3
ชาย	165	75
อายุ เฉลี่ย 48 ปี		
ระดับการศึกษา		
ชั้นประถม	187	85.5
มัธยมต้น	15	6.9
มัธยมปลาย	5	2.3
ปริญญาตรี	6	2.7
ปวช., ปวศ., อนุปริญญาตรี	5	2.3
อาชีพหลัก		
ทำนา	181	83.0
ประมง	11	5.0
รับจ้าง	12	5.5
รับราชการ	7	3.2
อื่น ๆ (ค้าขาย, เกษิงสัตว์)	7	3.2
อาชีพเสริม (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)		
รับจ้าง	125	57.3
ประมง	117	53.6
ปลูกผัก	70	32.1
เลี้ยงสัตว์	16	7.3
ค้าขาย	3	1.3
ทอเสื่อ	4	1.8
ทำนา - ทำไร่	6	2.7

2.) การใช้ประโยชน์บึงหนองหาน ผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน 197 คน (ร้อยละ 90.4) เคยใช้ประโยชน์ในหนองหาน และมี 20 รายที่ตอบว่า ในรอบ 10 ปีไม่เคยใช้ประโยชน์ใดๆ จากหนองหาน การได้รับประโยชน์จากหนองหาน พบว่า ส่วนใหญ่ ใช้ในด้านประมง จำนวน 155 คน (ร้อยละ 71.1) รองลงมาคือเก็บผักและพืชน้ำต่าง ๆ จำนวน 127 คน (ร้อยละ 58.2) และใช้ในด้านเกษตรกรรม จำนวน 98 คน (ร้อยละ 44.9)

ทั้งนี้ พบว่า ประชาชนมีรายได้จากการใช้ประโยชน์จากบึงหนองหานจำนวน 160 คน (ร้อยละ 73.4) โดยส่วนใหญ่มีรายได้จากการทำประมง จำนวน 133 คน(ร้อยละ 61.0) เฉลี่ยรายได้ 4,900 – 5,000 บาท / ปี และตัดพืชเข้ามาทำหัตถกรรม จำนวน 37 คน(ร้อยละ 16.9) เฉลี่ยรายได้ 1,500 – 2,000 บาท/ปี

พันธุ์ปลาในบึงหนองหาน ชุมชนรอบบึงน้ำหนองหานใช้ประโยชน์จากบึงหนองหานในด้านประมง พบว่า มีพันธุ์ปลาถึง 33 ชนิด ที่ชาวประมงจับปลาได้จากบึงหนองหาน ซึ่งลดลงเมื่อเทียบกับการสำรวจพันธุ์ปลาในปี 2545 (สมศักดิ์ สุชาวาสนะ และคณะ : 2545) ชาวประมงสามารถจับพันธุ์ปลาได้ถึง 65 ชนิด และขนาดของตัวปลาลดลง ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลของผู้นำกลุ่มประมงบ้านเคี่ยม ต.เชียงแหวน อ.กุมภวาปี พบว่าพันธุ์ปลาที่ชาวประมงจับได้ในบึงหนองหาน มีถึง 52 ชนิด และพันธุ์ปลาที่เคยพบในบึงหนองหานแต่ปัจจุบันชาวประมงไม่สามารถจับปลาได้อีกมาเป็นเวลา 5 ปี มีจำนวน 12 ชนิด ดังนี้

ระดับที่ 1. พันธุ์ปลาที่จับได้โดยทั่วไปในบึงหนองหาน ได้แก่

1. ปลากระดี่นาง/ ปลากระดี่ขาว พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำมาทำปลาร้าเพราะมีขนาดเล็ก
2. ปลากระดี่หม้อ / ปลากระดี่ดำ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำมาทำปลาร้าเพราะมีขนาดเล็ก
3. ปลากัดหม้อ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำมาเลี้ยงเพื่อความสวยงาม
4. ปลาก่า พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล
5. ปลาก่า(เหี้ย) พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล
6. ปลาก่าดำ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล
7. ปลาขาวเก พบทั่วไปในบึงหนองหาน จะพบมากในฤดูฝน นิยมนำมาทำเป็นปลาร้า - ปลาส้ม
8. ปลาขาวควายกลม/ควายลม พบทั่วไปในบึงหนองหาน จะพบมากในฤดูฝน
9. ปลาขาวมน พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำมาทำปลาร้า-ปลาส้ม
10. ปลาขาวหัวแข็ง พบทั่วไปในบึงหนองหาน จะพบมากในฤดูฝน นิยมนำมาทำเป็นปลาร้า - ปลาส้ม
11. ปลานเขยง พบทั่วไปในบึงหนองหาน จะพบมากในฤดูฝน
12. ปลางอน ,ปลากะจน พบทั่วไปในบึงหนองหาน จะพบมากในฤดูฝน
13. ปลาช่อน / ปลาช่อ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล ถูกปลาช่อนชาวบ้านเรียก ปลาลูกคอก จะมีมากในเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน ของทุกปี
14. ปลาชะโด พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล
15. ปลาชีวกั้ว พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล พบมากในต้นฤดูฝน นิยมนำมาตากแห้งแล้วทอดกรอบ

16. ปลาชีวหนวด พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล พบมากในต้นฤดูฝน นิยมนำมาตากแห้งแล้วทอดกรอบ
17. ปลาชีวหางดำ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล พบมากในต้นฤดูฝน นิยมนำมาตากแห้งแล้วทอดกรอบ
18. ปลาชีวหางแดง / ปลาชีวแคระ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล พบมากในต้นฤดูฝน นิยมนำมาตากแห้งแล้วทอดกรอบ
19. ปลาชีวอ้วบ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล พบมากในต้นฤดูฝน นิยมนำมาตากแห้งแล้วทอดกรอบ
20. ปลาคอง พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำมาทำลาบปลาคอง ลูกชิ้นปลากราย
21. ปลาตะเพียน พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล พบมากในต้นฤดูฝน
22. ปลาทองไทย / ปลาจิตรง พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำไปทอดกรอบ
23. ปลานวลจันทร์ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล พบมากในฤดูฝน
24. ปลานิล พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล พบมากในฤดูฝนน้ำมาก
25. ปลาไน ส่วนใหญ่จะพบในบริเวณน้ำลึก พบมากในฤดูน้ำมาก
26. ปลาบู่ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำไปทำคัมข่านึ่งปลา แกงส้ม
27. ปลาปักเป้าเขียวจุด / ปลาเปาะคำ มีอยู่ทั่วไป พบทุกฤดูกาล ไม่มีนิยมนำมารับประทาน
28. ปลาปักเป้าจุด / ปลาเปาะแดง มีอยู่ทั่วไป พบทุกฤดูกาล ไม่มีนิยมนำมารับประทาน
29. ปลาแปบ (ปลาคองแก้ว) พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำมาทอดกรอบ
30. ปลาชี่สก พบในบริเวณน้ำลึก พบมากในช่วงน้ำมาก นิยมนำมาทำปลาต้ม
31. ปลาสนทมู (ปลาหมู) พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำไปหมักปลาร้า
32. ปลาสร้อย พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำไปทอดกรอบ
33. ปลาสลิด พบทั่วไปในบึงหนองหาน แต่พบมากในฤดูฝน นิยมทำเป็นปลาแดดเดียว
34. ปลาสุต พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำไปทำปลาร้า ปลาต้ม
35. ปลาหมอช้างเหยียบ พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล นิยมนำมาตากแห้งแล้วทอดกรอบ

36. ปลาหมอไทย / ปลาข่ง พบทั่วไปในบึงหนองหาน พบมากในฤดูฝน นิยมนำมาทำน้ำพริกปลาป่น ย่าง
37. ปลาหมัก / ปลาอี๊ด พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล
38. ปลาหลด พบทั่วไปในบึงหนองหาน พบมากในฤดูฝน นิยมนำไปทอดกรอบ แengใส่หน่อไม้เปรี้ยว
39. ปลาไหล พบทั่วไปในบึงหนองหาน พบมากในสนม
40. ปลาอี๊ด พบทั่วไปในบึงหนองหาน มีทุกฤดูกาล
41. ปลาอีแปง/ปลาอีแตง พบทั่วไปในบึงหนองหาน พบมากในฤดูฝน นำไปย่าง/ทอด

ระดับที่ 2 พันธุ์ปลาที่หายากขึ้น เนื่องจากมีจำนวนน้อยลง ได้แก่

1. ปลากดแก้ว/กคขาว พบทั่วไปในบึงหนองหาน แต่พบน้อยลง
2. ปลากดคำ/กคดำ พบทั่วไปในบึงหนองหาน แต่พบน้อยลง
3. ปลากดเหลือง/กคหม้อ พบทั่วไปในบึงหนองหาน แต่พบน้อยลง
4. ปลากระพงเหว/ปลาสมรง พบน้อยมาก จะพบในช่วงฤดูฝนมีน้ำมาก
5. ปลาช่อนกั้ง (ช่อกั้ง) พบทั่วไปในบึงหนองหาน แต่พบน้อยลง
6. ปลาเขียม(ปลาเนื้ออ่อน) พบทั่วไปในบึงหนองหาน แต่พบน้อยลง
7. ปลาคุยกนา พบทั่วไปในบึงหนองหาน ในฤดูฝน แต่พบน้อยลง
8. ปลาคุยกข์/เอน พบทั่วไปในบึงหนองหาน แต่พบน้อยลง
9. ปลาคุยกอุย พบทั่วไปในบึงหนองหาน แต่พบน้อยลง
10. ปลาบึก พบในฤดูน้ำมาก แต่พบน้อยมาก
11. ปลาเสือ/ปลาลายเสือ พบทั่วไปในบึงหนองหาน แต่มีจำนวนน้อย

ระดับ 3 พันธุ์ปลาที่ชาวประมงเคยจับได้ในบึงหนองหานแต่ปัจจุบันไม่มี ได้แก่

1. ปลาแ่ง	2. ปลาคาบของ (ปลากระจก)
3. ปลาข้าว	4. ปลาชีวจุฬารณณ์
5. ปลาคุกสั้น	6. ปลานาง
7. ปลาเพื่องหม้อ (เพ็ชหม้อ)	8. ปลาแม่กเข้า
9. ปลารากกล้วย	10. ปลาสาวย
11. ปลาหมูข้างลาย	12. ปลาหลด (ปลาฉนาก)

ในอดีตชาวประมงจับปลาได้ง่ายและปลามีขนาดใหญ่ จนมีคำพูดจากชาวบ้านแถบนี้ว่า ปลาตัวเดียวกินหมดบ้านก็หมด และคำว่า ทำนาบนหัวเรือ เพราะชาวประมงจะนำปลาไปแลกกับข้าวสารกับชวานาในแถบบึงหนองหาน แต่ในปัจจุบันปลาในบึงหนองหานหายากขึ้น และ ปลาที่จับได้มีขนาดเล็กลง จากการที่ชาวประมงต้องการปลาเพิ่มขึ้นจึงต้องใช้อุปกรณ์ที่เรียกว่า มอง (ดาข่าย) ที่มีความถี่ของตาข่ายเล็ก ขนาดเล็กกว่า 3.5 เซนติเมตรเพื่อจับปลาได้มากขึ้น และราคาปลาที่ขายตกต่ำ ราคาอยู่

8. นกกระสา ไม่ค่อยพบโดยทั่วไปในหนองหาน จะพบในช่วงฤดูหนาว
9. นกกวัก เป็นนกที่มีขนาดใหญ่ เวลาบินผ่านจะส่งเสียงร้อง กวัก ๆ
10. นกกระจู๋คางแดง / นกกด
11. นกกระสา ไม่ค่อยพบโดยทั่วไปในหนองหาน จะพบในช่วงฤดูหนาว
12. นกไก่อุ้ม/อีถุ่ม หางไม่ยาว
13. นกไก่อุ้ม ตัวเล็กเหมือนไก่อ้น้อยสีดำ
14. นกไก่อ้น้ำ
15. นกขาบ พบทั่วไปในหนองหาน โดยเฉพาะในป่าอ้อ ชาวบ้านนิยมนำมาเป็นอาหารหรือเลี้ยงไว้ดูเล่น
16. นกขี้โกง / นกใส่เทียน ชอบอยู่ตามริมน้ำในหน้าแล้ง นิยมนำมาเลี้ยงเล่น
17. นกเขา
18. นกคอกาก
19. นกคุ้มใหญ่
20. นกเค้าแมว
21. นกจิบฟาง
22. นกเจ้าแดง/เจ้าฟาน
23. นกเจ้าบ้าน / ชาว
24. นกเจ้าลาช
25. นกแซงแซว / นกแซวเหลือง
26. นกคูดม มีเสียงร้องคุ่ม ๆ จะพบมากในฤดูฝน
27. นกนางแซว / นกแอนแล้ว
28. นกเป็ดดำ / นกเป็ดใหญ่ ชอบลอยน้ำหากินตามแก่ง / ป่าห้วย
29. นกเป็ดเก็บ
30. นกเป็ดแดง
31. นกเห็บ / นกเห็บ
32. นกเอี้ยง
33. เหยี่ยว

การใช้ประโยชน์จากพืชผักในบึงหนองหาน พบว่า มีพืชผักจำนวน 24 ชนิดชุมชนบึงหนองหานได้ใช้ประโยชน์ โดยส่วนใหญ่จะนำไปบริโภคในครัวเรือนจำนวน 233 คน นอกจากนำไปบริโภคแล้วยังนำไปจำหน่ายจำนวน 105 คนและนำไปทำเชื้อจำนวน 38 คน แหล่งที่พบส่วนใหญ่อยู่บริเวณริมบึงหนองหาน ดังรายละเอียดในตาราง 2

ตาราง 2 แสดงการใช้ประโยชน์จากบึงหนองหานในด้านพืช

ชนิดพันธุ์พืช	จำนวนคนที่ใช้ประโยชน์ (คน)	ลักษณะการใช้ประโยชน์
กก	38	หัตถกรรมทอเสื่อ
ดอกผักตบชวา	22	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ต้นถ่อ	21	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
บอน	38	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
บัวแดง	73	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
บัวหลวง (รากบัว, ดอกบัว)	8	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักกระโดนน้ำ	1	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักกะโตวา	1	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักก้าม	8	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักกูดอง	10	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักแก่นขม	1	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักคันจอง	8	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักแตงน้อย / ผักแตงน้ำ	2	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักถั่วน้อย	24	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักนึ่ง	95	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักโป่งเป็้ง	1	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักไผ่	27	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักเผือย	2	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักพาย	8	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผักแพรว	1	ใช้ประกอบอาหารในครัวเรือนและจำหน่าย
ผู่	2	หัตถกรรมทอเสื่อ
แหน	2	ใช้เลี้ยงสัตว์

3.) ความคิดเห็นต่อการพัฒนาบึงหนองหาน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด จำนวน 218 คน เห็นด้วยต่อกิจกรรมที่จะดำเนินงานทั้ง 9 หัวข้อ ได้แก่ การพัฒนาร่องน้ำเดินเรือ การขุดลอกสนม การฟื้นฟูอาชีพหาปลา การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว การจัดทำวังปลาในเขตคอนหลวง การจัดทำข้อบังคับในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำหนองหาน จัดทำศูนย์ข้อมูลข่าวสาร การจัดทำเกษตรปลอดสารพิษ ทั้งนี้มีข้อเสนอแนะในการดำเนินการเพิ่มเติมคือ

1. การทำสะพานปลาในหนองหาน จำนวน 13 คน

2. การลอกสนมในหนองหาน จำนวน 11 คน โดย จัดการสนมให้อยู่เฉพาะริมฝั่ง นำสนมมาทำปุ๋ย และลอกสนมให้มีเส้นทางเดินเรือคมนาคมติดต่อกันระหว่างคนในชุมชนรอบบึงหนองหาน

3. การพัฒนาบึงหนองหานเป็นแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 8 คน
4. การปรับปรุงท่าเทียบเรือประมง จำนวน 4 คน

การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์

ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน ก็มีจะถูกมองจากบรรดานักวิชาการ นักพัฒนา และนักการเมือง ที่มีบทบาทสำคัญในการร่างแผน และกำหนดนโยบายในการพัฒนาประเทศว่า เป็นพื้นที่แห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำในการอุปโภค บริโภค และบริการสาธารณสุขอุปโภคพื้นฐานต่าง ๆ เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูง และสภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย ไม่สามารถเก็บกักน้ำได้นาน ถึงแม้ว่าภาคอีสานจะมีลำห้วยต่าง ๆ แม่น้ำต่าง ๆ ทั้งสายใหญ่ สายเล็ก อยู่มากกว่า 30 สาย แต่ก็ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต ดังนั้น รัฐบาลทุกรัฐบาลที่ผ่านมา จึงให้ความสนใจกับการพัฒนาระบบชลประทานขนาดต่าง ๆ ในภาคอีสาน ไม่ว่าจะเป็นฝาย อ่างเก็บน้ำ ไปจนถึงเขื่อน เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำ ในการทำการเกษตรในภาคอีสาน การบริโภค การผลิตกระแสไฟฟ้า และเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

โดยเฉพาะในเรื่องของการเกษตร ตามแนวทางของระบบทุนนิยม การเปลี่ยนรูปแบบจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าจึงเกิดขึ้น แนวความคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับการพัฒนาระบบการเกษตร จึงเกิดขึ้น โดยเฉพาะแนวความคิดในเรื่องของการปฏิวัติเขียว (Green Evolution) ได้นำมาซึ่งการพัฒนาแหล่งน้ำ รวมถึงระบบชลประทาน อันเป็นกลไกสำคัญและเป็นตัวแปรหนึ่งในการผลิต ซึ่งผลที่ตามมาก็คือ ทุนอันมหาศาล ที่เกษตรกรจะต้องแบกรับ ทั้งในเรื่องของต้นทุนที่ซึบ สารเคมี ปุ๋ย เงินทุน และความรู้ทางวิชาการใหม่ ๆ ทางหนึ่ง รัฐบาลจะช่วยเกษตรกรเหล่านี้ได้ ก็คือ การสร้างระบบชลประทานขึ้นมารองรับ เพื่อสร้างฐานการผลิตให้สอดคล้องกับกระแสทุนนิยม และตลาดโลก

โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งจัดว่าเป็นพื้นที่ที่มีแม่น้ำสายใหญ่สายหลักที่สำคัญอยู่ 3 สาย คือ 1) แม่น้ำโขง 2) แม่น้ำมูล 3) แม่น้ำชี โครงการชลประทานต่าง ๆ ของรัฐจึงได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะเขตกุ่มน้ำชี ซึ่งครอบคลุมพื้นที่อีสานตอนบนบางส่วน และตอนล่างบางส่วน ใน 10 จังหวัด คือ อุบลราชธานี นครราชสีมา มหาสารคาม เลย หนองบัวลำภู ขอนแก่น ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด อุดรธานี และจังหวัดหนองบัวลำภู ในปี 2536 มีโครงการขนาดใหญ่และขนาดเล็ก รวมทั้งสิ้น 1,184 โครงการ พื้นที่ชลประทานทั้งสิ้น 1,246,620 ไร่ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของกรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน (พ.พ.) กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

พื้นที่หนองหาน ภูมกาวปี จังหวัดอุดรธานี ก็เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาระบบชลประทาน ของกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน คือ โครงการก่อสร้างฝายบ้านท่าม่วง อำเภอภูมกาวปี จังหวัดอุดรธานี เพื่อทำการสูบน้ำรอบหนองหาน ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อจัดหาน้ำเพิ่มเติมในฤดูแล้ง และลดปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝน ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี 2535 - 2538 ซึ่งโดยสรุปทั้ง 2 โครงการ

มีวัตถุประสงค์เพื่อเก็บน้ำจากบึงหนองหาน กุมภวาปี โดยการทำคันดินกันและปล่อยลงที่พื้นที่ที่มีระบบชลประทาน และเพื่อผันน้ำจากบึงหนองหานไปอ่างเก็บน้ำลำปาว และระบบของชลประทานริมคลอง

จากข้อมูลของโครงการศึกษาข้อมูลศักยภาพการพัฒนาภูมิน้ำชี (ปรัญญา นุตาลัยและคณะ :2535) ระบุว่าการสร้างสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าของกรมพัฒนา และส่งเสริมภูมิน้ำชีและแม่น้ำมูลครอบคลุมพื้นที่ 10 จังหวัด ซึ่งเป็นพื้นที่โครงการ จำนวน 802,200 ไร่ แต่สามารถผลิตและส่งน้ำได้เพียง 385,210 ไร่ ดังนั้นหากจะมองในแง่ของการใช้ประโยชน์จากบึงหนองหาน กุมภวาปี กับงบประมาณที่ลงทุน ลงทุนไป ความคาดหวังและความจริงที่เกิดขึ้นกลับไม่สอดคล้องและสมดุลกันดังที่คาดเอาไว้ เพราะจากการศึกษา พบว่า โครงการฯ ดังกล่าวชาวบ้านไม่สามารถนำน้ำมาใช้ประโยชน์และวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ ของชาวบ้านที่อยู่รอบบึงหนองหาน ซึ่งเกิดขึ้นจากความพยายามเปลี่ยนแปลงและควบคุมธรรมชาติของมนุษย์ผลที่ตามมาคือ

1) ในปี 2538 หลังจากโครงการแล้วเสร็จ ชาวบ้านในเขตอำเภอกุมภวาปี และกิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม (ในปัจจุบัน) ได้รับผลกระทบและความเดือดร้อน จากโครงการ โขง ชี มูล และโครงการสร้างฝายกุมภวาปีเพื่อกั้นลำน้ำปาว โดยการขุดคลองรอบบึงหนองหานรวมทั้งสิ้น 13 คลอง ทำคันดิน (คันไครท์) รอบหนองหานเป็นระยะทาง 80 กิโลเมตร ผ่านพื้นที่ 97 หมู่บ้าน 8 ตำบล ประกอบด้วยตำบลลุ่มงาน ตำบลเชียงแห้ว ตำบลคงเมือง ตำบลนาม่วงบางส่วน ตำบลแซแล ตำบลคอนสาย ตำบลเวียงคำและตำบลพันคอน ซึ่งแต่ละพื้นที่ต่างก็มีลำห้วยธรรมชาติ และน้ำจากลำห้วยต่าง ๆ ก็จะไหลรวมกันลงสู่บึงหนองหาน ซึ่งเป็นหนองน้ำที่รองรับน้ำจากลำห้วยต่าง ๆ เข้ามาเพื่อส่งต่อไปยังลำน้ำปาวลงสู่เขื่อนลำปาวต่อไป แต่เมื่อมีการสร้างคันคูดินรอบบึงหนองหาน (Wervice road) สำหรับเก็บกักน้ำและใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ทำให้ปิดกั้นเส้นทางน้ำจากลำห้วยต่าง ๆ ที่จะไหลลงสู่บึงหนองหานตามธรรมชาติโดยตรง กลับต้องไหลลงสู่คลองที่อยู่รอบคันคูดินก่อนที่จะไหลไปสู่ประตูเปิดน้ำเข้าไปในบึงหนองหานทำให้เกิดน้ำเอ่อล้น และท่วม พื้นที่นาของเกษตรกรที่อยู่รอบบึงหนองหาน โดยเฉพาะพื้นที่ติดคันคูดินซึ่งอยู่ใกล้คลองน้ำ มีประชาชนเดือดร้อนทั้งสิ้น 1,016 ราย พื้นที่การเกษตรเสียหาย 9,848 ไร่ ทำให้ผลผลิตของชาวบ้าน โดยเฉพาะข้าวได้รับความเสียหายเป็นจำนวนมาก แม้ว่าในอดีตพื้นที่ที่อยู่รอบบึงหนองหานก็มักจะเกิดน้ำท่วมอยู่เป็นประจำแต่ก็ลดลงอย่างรวดเร็วไม่ท่วมเป็นเวลานานจนพืชผลเน่าตายและเสียหาย

2) การสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินของชาวบ้าน ที่เคยจับจองครอบครองในอดีตตั้งแต่ครั้งปู่ ย่า ตา ยาย โดยเมื่อปี 2498 ชาวบ้านได้มีการแจ้งถือครองที่ดิน สค. 1 บางแปลงก็เป็น นส. 3 กบท.5 แต่เมื่อเกิดโครงการ โขง ชี มูล ขึ้นก็ต้องถูกเวนคืนที่ดินและกำหนดให้เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ ทำให้ชาวบ้าน 1,016 รายต้องถูกคลองคันคูทับที่นาเป็นพื้นที่ 4,385 ไร่

3) วิธีการผลิตการเพาะปลูกเปลี่ยนแปลงไป การเพาะปลูกในอดีตสามารถแบ่งพื้นที่ในการทำการเกษตรได้ 3 ส่วน คือ

- บริเวณที่ราบภูมิน้ำท่วมขังซึ่งในฤดูฝนน้ำจะท่วม ฤดูแล้งน้ำจะลดจนสามารถลงไปจับจองทำพื้นที่เพาะปลูกได้ รวมถึงบริเวณคอนต่างๆที่ไหลขึ้นมาด้วย พื้นที่เหล่านี้ชาวบ้านเรียกว่า นาทาม ใช้สำหรับทำการเพาะปลูกพืชจำพวกข้าวที่มีลักษณะขึ้นน้ำ เช่น ข้าวเจ้าพันธุ์ลอยน้ำ ข้าวเจ้าวมะลิ

- บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งอยู่บริเวณใกล้บึงหนองหาน แต่น้ำท่วมขึ้นมาไม่ถึงหรือท่วมเพียงเล็กน้อย ชาวบ้านจะเรียกนาทางนี้สำหรับปลูกข้าวนาปี นาค้า ทั้งข้าวเหนียว กข. ข้าวเจ้ามะลิ ข้าวเจ้าเกษตร การทำนาอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

- บริเวณที่โคก หรือนาโคก จะอยู่บริเวณท้ายหมู่บ้านออกไป อยู่ติดกับพื้นที่ป่า ซึ่งในอดีตชาวบ้านได้หักร้างถางพง คัดไม้เพื่อทำเป็นพื้นที่เพาะปลูก การทำนาและอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

ในปัจจุบัน พื้นที่ในการทำการเกษตรของชุมชนรอบบึงหนองหานก็ยังอยู่เช่นในอดีต แต่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง หรือนาทาม ชาวบ้านไม่นิยมทำกันแล้ว เนื่องจากผลผลิตไม่คุ้มค่า และยังได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมข้าวเสียหายทุกปี เพราะเมื่อทำคันคูดิน โขง ชี มูล แล้ว น้ำในบึงหนองหานก็จะคงที่ตลอด ชาวบ้านไม่สามารถไปจับจองทำพื้นที่เพาะปลูกได้ ยกเว้นตามคอนต่างๆ แต่ก็ทำกันส่วนน้อย ปัจจุบันก็มีเพียงบ้านเดิม ตำบลเชียงแหว เท่านั้นที่ทำนาทามบริเวณพื้นที่คอนใกล้หมู่บ้าน

ผลจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ จากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในบึงหนองหานมีผลต่อชุมชนบึงหนองหานดังต่อไปนี้

1. การพึ่งตนเองในด้านการแลกเปลี่ยนการค้าขาย ในอดีตชาวบ้านลุ่มน้ำหนองหาน จะใช้การแลกเปลี่ยนแบบส่งของต่อสิ่งของไม่ใช้เงินตรา ซึ่งแต่ก่อนทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์บึงหนองหานเป็นหนองที่มีปลาน้ำจืดอาศัยอยู่มาก ทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก จึงเหมาะที่จะประกอบอาชีพประมงเพื่อนำมาบริโภค เพื่อขาย และทำปลาร้า ปลาร้า ซึ่งหลักฐานหนึ่งที่ช่วยยืนยันวัฒนธรรมปลาแดกที่มีมาดั้งเดิมในชุมชนรอบบึงหนองหานน่าจะเป็นเศษอิฐดินเผา และซากเตาเผาบริเวณคอนเตาที่เชื่อมไปยังบ่อเกลือหนองเหล็กที่น่าจะเป็นชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่และวัฒนธรรมปลาแดกได้เกิดขึ้น ชาวบ้านรุ่นเก่าเล่าให้ฟังว่า แต่ก่อนชุมชนรอบบึงหนองหานเป็นชุมชนประมง หมู่บ้านต่าง ๆ ที่ไม่มีแม่น้ำ มักจะนำเอาข้าว พริก ของแห้ง มาแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในลุ่มน้ำหนองหานที่มีผักสวนครัวมีพริก แดง มะเขือก็จะเอาปลาไปแลกเปลี่ยนกัน เช่น ชาวบ้านบ้านเชียงแหว บ้านเดิม ซึ่งชาวบ้านทุกคนจะช่วยเหลือแบ่งปันกันในการใช้ประโยชน์ร่วมกันในบึงหนองหาน ชาวบ้านที่อื่นซึ่งเกี่ยวมาตั้งแคมป์หาปลา ก็สามารถทำได้ ไม่มีการไล่ออกไป

ในปัจจุบันวิธีการแลกเปลี่ยนจะเปลี่ยนไปในรูปแบบ Money Exchange เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติลดลง ปลาในบึงหนองหานหายากขึ้น และมีจำนวนผู้ทำการประมงน้อยราย ทำให้การผลิตเป็นไปเพื่อการค้าขาย ทั้งในและนอกหมู่บ้าน ซึ่งจะมีพ่อค้ามารับซื้อปลาจากชาวบ้านในบ้านเดิม ตำบลเชียงแหว และบ้านโนนน้ำอ้อย ตำบลแซ่เต บริเวณท่าปลาทั้ง 2 หมู่บ้าน เพื่อนำไปขายต่อที่ตลาดในเมืองอีกครั้ง ราคาของปลาก็จะมีแตกต่างกัน ถ้าเป็นปลาผสมชนิดและขนาดราคา กิโลกรัมละ 20-30 บาท แต่ส่วนใหญ่จะเป็นปลาขนาดเล็กและขนาดกลางเช่น

ปลาโค	กิโลกรัมละ	50	บาท
ปลาช่อน	กิโลกรัมละ	60	บาท
ปลาคูก	กิโลกรัมละ	70-80	บาท

ชาวบ้านในแถบบึงหนองหานนิยมซื้อปลามาบริโภค เนื่องจากสะดวก สบาย ไม่ต้องออกแรงไปหาเหมือนเมื่อก่อน ซึ่งชาวบ้านที่ทำประมงแบบจริงจังมีประมาณ 60 กว่าครัวเรือนซึ่งมัก

เป็นผู้ไม่มีนา หาปลาเพื่อแลกเงิน แลกข้าวและซื้อข้าวเก็บไว้อย่างเดียว ซึ่งถ้าใครหาปลาเก่งก็สามารถทำรายได้อีกไม่ต่ำกว่าวันละ 70-100 บาท หรือ 200-500 บาท ถ้าเป็นปลาใหญ่จำพวกปลาโค่น้ำหนักตั้งแต่ 5-10 กิโลกรัม แต่ทุกวันนี้จำนวนปลาลดลง ปลาขนาดใหญ่เริ่มน้อยลง หากินลำบากมากขึ้น ชาวบ้านจึงต้องปรับเปลี่ยนตัวเองให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลง เช่น เครื่องมือประมงใช้ดาข่ายถี่ ๆ มากขึ้นทำให้ลูกปลากันจำนวนมากถูกจับ ซึ่งลูกปลาเล็กต่าง ๆ ชาวบ้านจะนิยมนำมาทำปลาร้า เพื่อเก็บไว้บริโภคและขาย ราคาซื้อขายปลาร้าก็จะมีตั้งแต่ 300-700 บาท ถ้าโหลของใหญ่ จะขายโหลละ 500-700 บาท แล้วแต่ขนาดและปริมาณปลา โหลของเล็กก็จะขายไปละ 300-350 บาท การกำหนดขนาดของโหล จะใช้ขนาดของดาข่ายเป็นตัววัด ถ้าปลาติดดาข่าย (มอง) 3 เซนติเมตรก็จะเป็นโหลของเล็กเพราะตัวเล็ก แต่ถ้าดาข่ายตั้งแต่ 4 เซนติเมตรขึ้นไปก็จะทำปลาร้าใส่โหลของใหญ่ ซึ่งปลาจะตัวโตและราคาแพง

ปัจจุบันชาวบ้านที่นี่จะไม่นิยมทำปลาร้าไว้รับประทานเอง มีเพียงไม่กี่รายที่ทำเพื่อบริโภคและเพื่อขาย ส่วนใหญ่ก็จะซื้อตามร้านค้าในหมู่บ้านหรือตามรถเร่ที่เข้ามาขายในหมู่บ้านทำให้ความสัมพันธ์กับบึงหนองหานน้อยลงเมื่อเทียบกับ 40 ปีที่ผ่านมา แต่ความสัมพันธ์กับภายนอกและการพึ่งพาภายนอกมีมากกว่าเดิม นี่คือนิสัยที่ภาคภูมิใจในวัฒนธรรมประมงซึ่งอาจหายไปพร้อมกับความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศน์และทรัพยากรในบึงหนองหาน

2. การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ พันธุ์ปลา พันธุ์พืช น้ำดิน บริเวณบึงหนองหาน

จากการศึกษา พบว่า การสร้างคันคูคินรอบบึงหนองหาน ทำให้บึงหนองหานมีสภาพเป็นอ่างเก็บน้ำนิ่งไม่ถูกระบาย ถึงแม้จะมีประตู เปิด ปิด ระหว่างบึงหนองหาน กุมกวางปี และลำน้ำปาวบริเวณฝายกุมกวางปี แต่ทางฝายกุมกวางปีก็ไม่ได้เปิดประตูระบายน้ำ ทำให้วัชพืชต่าง ๆ เช่น พง สนม เกิดขึ้นและขยายพันธุ์เป็นอย่างมาก ทำให้แหล่งน้ำตื้นเขินและสภาพน้ำมีการทับถมของอินทรีย์วัตถุมากขึ้น เกิดกลิ่นเหม็นในฤดูแล้ง พง สนม ก็จะอุดตันบริเวณใกล้คันคู ซึ่งเป็นพื้นที่ชาวบ้านในชุมชนบึงหนองหานวางท่อเพื่อนำน้ำมาใช้ทำให้เกิดปัญหาการอุดตันน้ำไหลไม่สะดวกและมีกลิ่น

พันธุ์ปลาในบึงหนองหานก็เช่นเดียวกัน อดีตปลาจะขึ้นมาวางไข่บริเวณไร่นาตามโคกเมื่อฤดูน้ำหลากและน้ำลดก็จะลงสู่บึงหนองหาน ที่เหลือก็จะเป็นปลาค่อนตามไร่นาให้ ชาวบ้านได้เก็บกินเมื่อมีสนมจำนวนมากพันธุ์ปลากลับลดน้อยลง พันธุ์ปลาบางชนิดสูญพันธุ์ไปเนื่องจากแหล่งวางไข่ของปลาต้องเปลี่ยนแปลงไปตามระบบน้ำนิ่ง คือ วางไข่ตามพง สนม ซึ่งเป็นแหล่งที่ไม่ปลอดภัย เพราะสภาพบึงหนองหานไม่เหมือนกับแม่น้ำมูลที่มีชะง่อนหิน มีแอ่งหิน แต่จะเป็นพื้นดินและค่อนข้างตื้นเขิน ซึ่งชาวบ้านไม่สามารถนำลอบ นำมองไปวางไว้เพื่อดักปลาที่จะเข้ามาวางไข่ได้

บทที่ 5

ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ในการศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมชุมชนที่อาศัยอยู่รอบบึงหนองหาน ผู้ศึกษาแบ่งประเด็นศึกษาออกเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ ความเชื่อ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การประกอบอาชีพและประเพณี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ความเชื่อ ส่วนใหญ่ประชาชนที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหานนับถือศาสนาพุทธ มีความเชื่อในเรื่องตำนานผาแดงนางไอ่ ดังนั้นวัฒนธรรมของชุมชนที่อาศัยอยู่รอบ ๆ บึงหนองหานจึงมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา และตำนานผาแดงนางไอ่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุบ้านเดียม ชาวบ้านในแถบบึงหนองหานมีความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุบ้านเดียม ชาวนา ชาวประมงที่พึ่งพิงบึงหนองหานในการประกอบอาชีพ จะต้องมากราบไหว้ในวันสงกรานต์พระธาตุบ้านเดียมทุกปี และรอฟังการเสี่ยงทายเรื่อง ฟ้า ฝน ความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ก่อนจะทำการเพาะปลูกในแต่ละปี โดยการยกพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในองค์พระธาตุ (ชาวบ้านจะเก็บรักษาไว้อย่างดีเพื่อป้องกันการขโมย จะนำออกมาสงกรานต์และเสี่ยงทายปีละ 1 ครั้ง)

1.2 ความเชื่อเรื่องศาลพระยาขอม ตำบลเชียงแหว ทุก 3 ปี ในเดือน 5 จะทำพิธีเลี้ยงศาลพระยาขอมด้วยสัตว์สี่เท้า เพื่อให้ชาวบ้านที่อยู่อาศัยรอบบึงหนองหานอยู่เย็นเป็นสุข และขอขมาในสิ่งที่ได้ล่วงเกินหรือทำผิดต่อบึงหนองหาน

1.3 ชื่อบ้านนามเมือง ชื่อบ้านนามเมืองของชุมชนที่อยู่รอบ ๆ บึงหนองหาน เช่น คอนหลวง ซึ่งเป็นเกาะอยู่กลางบึงหนองหาน เชื่อว่าเป็นคัมเจ้านาย คัมหลวงก่อนเมืองถลัม บ้านคอนสายเป็นสถานที่นายพรานคอนธนู และขึ้นสายธนูเตรียมจะยิงกระรอกเผือก บ้านแซแลเป็นที่กระรอกเผือกเดินคิดเส้นทางภาษาอีสาน แซแล แปลว่า ออกนอกเส้นทาง) และบ้านเชียงแหว เป็นสถานที่ฆ่าเหละเนื้อกระรอกเป็นต้น

1.4 ความเชื่อในเรื่องผาแดง นางไอ่ เช่น เขตคอนหลวงที่อยู่กลางบึงหนองหานเป็นสถานที่ตั้งของเขตวังหลวงของพระยาขอม และมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ห้ามผู้ใดหยิบสิ่งของจากคอนหลวงเป็นสมบัติส่วนตัวถ้าใครฝ่าฝืนจะมีอันเป็นไป ต้องนำมาคืนคอนหลวง และห้ามใส่เสื้อผ้าสีแดง พูดคำหยาบขณะลงเรือในบึงหนองหาน นอกจากนี้ยังเชื่อเรื่อง คอนแก้ว (บ้านคอนแก้ว) เป็นที่อยู่ของหญิงหม้ายที่ไม่ได้รับประทานกระรอกเผือกจึงไม่ล่มสลายเหมือนเมืองพระยาขอม เป็นต้น

2.สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ รอบบึงหนองหานพบว่ามีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพ และมีความเกี่ยวข้องกับตำนานผาแดงนางไอ่ ซึ่งได้แก่

2.1 พระธาตุบ้านเดียม ตั้งอยู่ที่ บ้านเดียม ตำบลเชียงแหว อ.กุมภวาปี อยู่ทิศเหนือของบึงหนองหานชุมชนที่อาศัยอยู่รอบ ๆ บึงหนองหานมีความเชื่อว่า พระธาตุบ้านเดียมเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านแถบนี้ต้องหาโอกาสไปกราบไหว้สักการะอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง ในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 เนื่องจากชาวบ้านยังสามารถใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำจากบ้านโนนน้ำอ้อยถึงบ้านเดียมได้ และมีงานฉลองยิ่งใหญ่ทุกปีในวันขึ้น 15 เดือน 5 นอกจากนี้มีตำนานเล่าว่าในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ชาวบ้านจะมองเห็นวัตถุเรืองแสงเคลื่อนไหวไปมาจากองค์พระธาตุแล้วลอยหายกลับไปในบึงหนองหาน พอเช้าวันรุ่งขึ้นชาวบ้านเห็นจอกแหวนพาดอยู่บนบ่าองค์พระประธานที่ประดิษฐานในองค์พระธาตุบ่อยครั้ง

2.2 พระธาตุแช่แห้ง ตั้งอยู่ในวัดพระธาตุจอมศรี หมู่ที่ 1 ตำบลแช่แห้ง เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวตำบลแช่แห้ง ชาวบ้านจะไปสักการะกราบไหว้ทุกปี แต่ที่นิยมไปคือ วันออกพรรษาโดยชาวบ้านจะทำปราสาทผึ้งไปกราบไหว้องค์พระธาตุและสงฆ์พระธาตุในวันสงกรานต์ ในส่วนความเชื่อพบว่า ชาวบ้านที่จะไปทำงานต่างถิ่นมักจะไปบนบานบอกกล่าวขอให้องค์พระธาตุแช่แห้งให้ดูแลปกป้องรักษา ก่อนที่จะไปทำงานต่างถิ่น และปู่ย่าตายายมักจะไปขอพรให้ลูกหลานของตนเองสอบหรือเรียนต่อหรือสอบเข้าทำงานในหน่วยงานต่าง ๆ เสมอ หรือเวลามีสิ่งของมีค่าหายชาวบ้านมักจะไปขอให้องค์พระธาตุช่วยหาสิ่งของที่หายไปให้เจอ โดยเฉพาะวัว ควาย โดยมีหมอธรรมเป็นสื่อกลางในการประกอบพิธีกรรม

2.3 พระธาตุคอนแก้ว ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของบึงหนองหาน เป็นพระธาตุเก่าแก่สมัยลพบุรี ชาวตำบลแช่แห้งและตำบลเชียงแหวนิยมไปกราบไหว้ ในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี เนื่องจากวัดจะจัดงานสมโภชและมีการแสดงต่าง ๆ มากมาย ผู้ปกครองเด็กในตำบลจึงนิยมพาลูกหลานไปกราบไหว้เป็นประจำทุกปี

2.4.วัดเกาะเกษ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของบึงหนองหาน อยู่ในเขตแม่น้ำป่าวเป็นวัดเก่าแก่ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค ในปี พ.ศ 2538 มีการบูรณะวัด ช่างได้ขุดพบวัตถุโบราณเป็นพระพุทธรูปและเหรียญในรัชกาลที่ 5 เป็นจำนวนมาก และเมื่อถึงฤดูน้ำหลากวัดแห่งนี้ไม่เคยถูกน้ำท่วมแต่กลับลอยตัวขึ้นเหนือระดับน้ำน้ำอัสภรรยา แต่พบว่าชาวตำบลแช่แห้งและเชียงแหวไม่เคยได้ไปสักการะกราบไหว้เหมือนกับพระธาตุบ้านเดียม พระธาตุคอนแก้ว

3.การประกอบอาชีพ ชุมชนที่อาศัยอยู่รอบ ๆ บึงหนองหาน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ทำนา (นาปี) รองลงมาคืออาชีพรับจ้าง (โรงงานน้ำตาลกุมภวาปี) และประมง ในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวกลุ่มแม่บ้านนิยมทำ

หัตถกรรม เช่น การทอเสื่อ การทำน้ำตาลโตนด นอกจากนี้ชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหานนิยมไปทำงานต่างประเทศแล้วส่งเงินกลับมาให้ครอบครัว เพราะหาเงินได้เป็นก้อนไปทำงาน 2-3 ปี สามารถสร้างบ้านได้ การประกอบอาชีพของคนในชุมชนบึงหนองหานมีรายละเอียดดังนี้

3.1 การทำนา ชุมชนรอบบึงหนองหานยังยึดอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ส่วนใหญ่ทำนาปี มีส่วนน้อยที่ทำทั้งนาปีและนาปรัง ถึงแม้ว่าชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหานมีคลองชลประทาน (คลองซอ) ทุกหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านไม่นิยมทำนาปรังเพราะไม่คุ้มกับเงินที่เสียเป็นค่าไฟฟ้าในการปั้มน้ำเข้าที่นา ดังนั้นในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวชาวบ้านส่วนหนึ่งจะยึดอาชีพรับจ้างทั่วไป และทำหัตถกรรมที่บ้าน ในส่วนการทำนาชาวบ้านในอดีตจะแบ่งพื้นที่ในการทำนาได้เป็น 3 ส่วน คือ

1.) บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมขัง ซึ่งในฤดูฝนน้ำจะท่วม ฤดูแล้งน้ำจะตกจนสามารถลงไปจับจองทำพื้นที่เพาะปลูกได้รวมถึงบริเวณคอนต่าง ๆ ที่ไหลขึ้นมาด้วย พื้นที่เหล่านี้ชาวบ้านเรียกว่า นาทาม ใช้สำหรับทำการเพาะปลูกพืชจำพวกข้าว ที่มีลักษณะขึ้นน้ำ เช่น ข้าวเจ้าพันธุ์ลอมน้ำ ข้าวเจ้ามะลิ

2.) บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งอยู่บริเวณใกล้หนองหานแต่น้ำท่วมขึ้นมาไม่ถึง หรือท่วมเพียงเล็กน้อย ชาวบ้านจะเรียกนาท่ง ใช้สำหรับปลูกข้าวนาปี นาดำ ทั้งข้าวเหนียว กข. ข้าวเจ้ามะลิ ข้าวเจ้าเกษตร การทำนาอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

3.) บริเวณที่โคก หรือนาโคก จะอยู่บริเวณท้ายหมู่บ้านออกไป อยู่ติดกับพื้นที่ป่า ซึ่งในอดีตชาวบ้านได้หักรังถางพง คัดไม้เพื่อทำเป็นพื้นที่เพาะปลูก การทำนาและอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

ในปัจจุบันพื้นที่ในการทำเกษตรของชุมชนรอบหนองหานยังมีอยู่บ้าง แต่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงหรือนาทาม ชาวบ้านไม่นิยมทำนาเนื่องจากผลผลิตไม่คุ้มค่า เพราะได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมข้าวเสียหายทุกปี เนื่องจากคันคูดิน โขง ซิ มูล แล้ว น้ำในหนองหานก็จะคงที่ตลอด ชาวบ้านไม่สามารถไปจับจองทำพื้นที่เพาะปลูกได้ ยกเว้นตามคอนต่าง ๆ แต่ก็ทำกันส่วนน้อย ปัจจุบันก็มีเพียงบ้านเคียม ตำบลเชียงแหว เท่านั้นที่ทำนาทามบริเวณพื้นที่คอนใกล้หมู่บ้าน

3.2 ประมง พบว่า เป็นกลุ่มอาชีพที่สำคัญของชาวบ้านที่อาศัยในลุ่มน้ำหนองหานที่มีการพบปะพูดคุยกันเป็นประจำ เนื่องจากแหล่งทำมาหากินคือ บึงหนองหาน ในปัจจุบันมีชาวบ้านที่มีอาชีพหลักประมงไม่กี่ครัวเรือนเนื่องจากปลาหายากขึ้นและมีขนาดเล็กลง ซึ่งต่างจากเมื่อ 40 ปี ที่ผ่านมาที่บึงหนองหานมีความอุดมสมบูรณ์จนมีคำกล่าวที่ “ทำนาบนหัวเรือ “ หรือ “ปลาตัวเดียวกินทั้งหมู่บ้าน” ส่วนใหญ่ชาวประมงจะอาศัยอยู่ที่บ้านโนนน้ำอ้อย ตำบลแชแล และบ้านเคียม ตำบลเชียงแหว บ้านคอนแก้ว ตำบลกุ่มภวปี เนื่องจากยังมีเส้นทางเดินเรือที่ชาวบ้านสามารถลงเรือไปหาปลาในบึงหนองหานได้ ส่วนที่เหลือพบว่ามิวัชพืชปิดกั้นเส้นทางเรือทำให้ชาวประมงไม่สามารถนำเรือลงไปหาปลาได้ ชาวประมงในบ้านโนนน้ำอ้อย และบ้านเคียมมีทั้งหมด 56 ครัวเรือน ได้มีการรวมกลุ่มเพื่อทำการอนุรักษ์พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ในบึงหนองหานขึ้นในปี พ.ศ. 2547 โดยตั้งข้อตกลงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน และประกาศใช้ในพิธีสงฆ์หน้าพระธาตุบ้านเคียม ในเดือนเมษายน 2547 และดำเนินการมาถึงปัจจุบัน มีผู้นำกลุ่มที่สำคัญคือนายประเสริฐ ตะบองเพชร บ้านเคียม หมู่ที่ 10 ตำบล เชียงแหว

3.3 กลุ่มทอเสื่อ ในบึงหนองหานมีต้นผือ(ต้นกก) ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติตลอดทั้งปี ชาวบ้านจะทอเสื่อได้ตลอดทั้งปี แต่ต้นผือที่มีคุณภาพและทอง่าย จะขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคม ถึง เดือน

มีภูษาชนของทุกปีหรือช่วงฤดูน้ำหลาก และบางครัวเรือนได้ปลูกต้นไผ่ไว้สำหรับทอเสื่อ ชาวบ้านในบึงหนองหานนิยมทอเสื่อกันทุกหมู่บ้าน ทั้งทำไว้ขายและฝากญาติพี่น้อง ชาวบ้านเล่าว่า “เสื่อจนบ่พอขาย” โดยเฉพาะที่บ้านเคียม ตำบลเชียงแหว และบ้านโนนน้ำข้อย ตำบลแซแล ชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนนิยมทอเสื่อ เนื่องจากหาวัตถุดิบง่ายเพราะอยู่ติดกับบึงหนองหาน นอกจากนี้เสื่อที่ทอได้จะมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงบ้าน ในราคาฝืนละ 25-35 บาท (เสื่อที่ทำจากต้นผ้อ) ขึ้นกับความละเอียดของลายและฝีมือของผู้ทอ โดยเฉลี่ยวันหนึ่งครอบครัวจะทอเสื่อได้วันละ 6-10 ฝืน ความยาวประมาณ 1.8 เมตร ในส่วนทอเสื่อจากไผ่ชาวบ้านไม่ค่อยนิยมทำเพราะวัตถุดิบหายาก และต้นทุนสูงและขั้นตอนการทำยากกว่าทอเสื่อจากต้นผ้อ แต่มีกลุ่มทอเสื่อจากต้นไผ่และทำการแปรรูปเป็นเสื่อพับที่ดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง คือ กลุ่มของนางพั้ว อย่างสวย บ้านโนนน้ำข้อย ต.แซแล และนางเกษร วงศ์ษา บ้านเคียม ตำบลเชียงแหว ทั้งนี้พบว่ากลุ่มคนที่ทอเสื่อจะมาเป็นตั้งแต่กลุ่มเด็กอายุ 5 ขวบขึ้นไป ส่วนใหญ่จะทำเฉพาะกลุ่มผู้หญิง ส่วนฝ่ายชายจะเป็นคนเก็บวัตถุดิบจากบึงหนองหาน จากการสัมภาษณ์พบว่าสาเหตุที่ทำให้การทอเสื่อเป็นตั้งแต่อายุน้อยๆ เพราะว่ามีมารดา ย่า ยาย จะเรียกให้ลูกหลานมาช่วยระหว่างที่ทอเสื่อตั้งแต่วางโครง สอดผ้อ เพราะต้องทำเป็นคู่ทำคนเดียวไม่ได้ ทำให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทอเสื่อให้กับลูกหลาน ในช่วงปีค่อมหรือวันหยุด (รายละเอียดการทอเสื่อในภาคผนวก)

3.4 การทำน้ำตาลโตนด บริเวณบ้านเชียงแหวทั้ง หมู่ที่ 1, 2, 7, 11 และหมู่ที่ 12 ตำบลเชียงแหว มีต้นตาลขึ้นจำนวนมาก ทำให้ชาวบ้านในบริเวณนี้มีอาชีพเสริมหลังฤดูเก็บเกี่ยวคือ การทำน้ำตาลโตนด ในช่วงเดือนธันวาคมถึงเดือนมีนาคมของทุกปี (รายละเอียดการทำน้ำตาลโตนดในภาคผนวก) ทั้งนี้มีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงในหมู่บ้านทำไม่พอขายเช่นกัน ทำให้ชาวบ้านมีอาชีพเสริมและทำรายได้ให้ครอบครัวปีละ ห้าหมื่นบาท ถึง หนึ่งแสนบาท

3.5 การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากปลา ชุมชนในบึงหนองหานมีอาชีพจับปลาหลายครอบครัว โดยเฉพาะบ้านเคียม ตำบลเชียงแหว มีครอบครัวที่มีอาชีพประมงถึง 26 ครัวเรือน ปลาที่จับมาได้ส่วนหนึ่งจะขายให้พ่อค้าคนกลางซึ่งมารับซื้อถึงในหมู่บ้าน ปลาที่มีขนาดเล็กแม่บ้านประมงจะนำแปรรูป เช่น ปลาร้า ปลาสาม ปลาจ่อม ปลาแห้ง ทำให้เพิ่มราคาของสินค้า และมีรายได้เพิ่ม

4. ประเพณี 12 เดือน ประเพณีสิบสองเดือนหรือที่เรียกกันว่า ฮิตสิบสอง ฮิต คือ จาริด หมายถึง สิ่งที่จะต้องทำ ส่วนมากมักจะกล่าวต่อกันว่า ฮิตสิบสอง ครองสิบสี่ สำหรับครองสิบสี่เป็นข้อควรปฏิบัติในการปกครองบ้านเรือนของชาวอีสาน ในแต่ละเดือนของทุกปีจะมีการทำบุญ ซึ่งบรรพบุรุษได้มีวิธีการสอนคนแบบทางอ้อม นั่นคือ การสร้างความสำนึกดีในหมู่คณะโดยใช้กิจกรรมเป็นสื่อ ใช้สังคมเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของชาวบ้าน อันนำไปสู่ความสงบสุขและประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน แต่ในปัจจุบันชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหาน มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม พบว่า ประเพณีบางอย่างที่ชาวบ้านเคยปฏิบัติเกี่ยวกับหนองหาน เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ เพื่อจุดถวายพญาแถน ปัจจุบันบางหมู่บ้านก็ไม่ได้ทำ เนื่องจากสภาพทางเศรษฐกิจเป็นตัวหลักเพราะค่าใช้จ่ายในการจัดงานค่อนข้างมาก และชาวบ้านมีกิจกรรมที่จะต้องทำมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านบางหมู่บ้านงคที่จะทำบุญบั้งไฟมาเป็นเวลานานหลายปีแล้ว เพราะความเชื่อว่า หากจัดงานบั้งไฟ แล้วจัดไม่ติดต่อกัน 3 ปี ก็จะมีอันเป็นไป ปัจจุบันจึงมีเพียง 4 หมู่บ้าน ในชุมชน

รอบหนองหานที่ยังทำกันอยู่ คือ บ้านคอนกลาง บ้านเชียงแหว บ้านคอนเงิน และบ้านคดเมือง ซึ่งแต่ละหมู่บ้านก็จะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ เช่น บ้านคอนกลางมีหลวงปู่ท้าวบ้านนันทือ บ้านเชียงแหวมีศาลพระภูมิผาแดง ประเพณีอย่างอื่น เช่น บุญผะเหวด จะทำพิธีที่หนองหาน โดยแห่จากบ้านตรงไปสู่อำเภอหนองหาน ทุกคนก็จะทำวงน้ำลงไปปักน้ำในบึงหนองหานเพื่อขึ้นมาให้พระทำพิธีและนำน้ำจากบึงหนองหานมาทำพิธีสวดมนต์ที่วัดก่อนที่จะแจกจ่ายกันไปในแต่ละครัวเรือนเพื่อให้อาบกิน ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าทำแล้วหมู่บ้านจะอยู่ร่มเย็นเป็นสุข อุคสมบูรณ ผืนฟ้าคดต้องตามฤดูกาล จะเห็นได้ว่าชาวบ้านในอดีตได้ใช้พิธีกรรมในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับหนองหานแห่งนี้ โดยใช้ความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์เป็นตัวกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของน้ำ ปัจจุบันประเพณีเหล่านี้ชาวบ้านไม่ได้ทำกันแล้ว และได้มีผู้พยายามรื้อฟื้นประเพณีต่าง ๆ ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นบุญแข่งเรือในของชาวบ้านที่อยู่รอบบึงหนองหาน แต่ก็ดูเหมือนชาวบ้านยังให้ความสนใจกันน้อย และเริ่มลดน้อยลงไปพร้อม ๆ กับความเชื่อ ความน่ากลัวและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้บึงหนองหาน พระพุทธรูปที่คนเฒ่า คนแก่เชื่อว่า มีรูปทูลานาค วัดเก่าอยู่เกาะกลางหนอง ทำให้ผู้คนในอดีตไม่ที่จะกล้าล่วงเกิน อบอวล แม้เพียงขยะจันเดียวก็ไม่ทิ้งลงหนองหาน แต่ทุกวันนี้ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไป ระบบความคิดของมนุษย์ที่เคยคิดว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ต้องอยู่ร่วมกันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แต่ปัจจุบันมนุษย์คิดว่า ตนเองสามารถเอาชนะและควบคุมธรรมชาติได้ สภาพแวดล้อมจึงปรากฏให้เห็นอย่างที่เป็นอย่างนี้ ถูกใช้และถูกทำให้เสื่อมโทรม นอกจากนี้ประเพณีที่ออกเทียบทางน้ำ ก็สูญหายไปจากชุมชนรอบบึงหนองหาน ซึ่งเป็นประเพณีที่ชุมชนบึงหนองหานใช้เป็นสื่อกลางในการติดต่อเชื่อมความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชน ชาวบ้านจะนำเทียนและข้าวปลาอาหารไปทอดในวัดที่ตั้งอยู่ใกล้บริเวณบึงหนองหานในช่วงเข้าพรรษา แต่ปัจจุบันไม่สามารถทำได้เนื่องจากไม่สามารถใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำได้ จึงทำให้การติดต่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างฝากฝั่งของบึงหนองหานลดลง สำหรับงานบุญ 12 เดือน ของชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหาน มีรายละเอียดดังนี้

4.1 บุญเดือนห้า ตรงกับเดือน ธันวาคม มิงงานบุญ คือ บุญเข้ากรรม มีกิจกรรมทางศาสนา กล่าวคือ พระภิกษุสงฆ์จะเข้าร่วมปฏิบัติกิจทางศาสนา เรียกว่า เข้ากรรมปลงอาบัติ สำหรับวัน-เวลานั้น จะขึ้นอยู่กับตกลงกันว่ากำหนดเอาวันไหน โดยมีข้อห้ามที่รุนแรงที่อาบัติ 4 ข้อ คือ 1) เสพเมถุน 2) ลักทรัพย์ 3) ข่าสัตว์ 4) พุคอุคคุณสมบัติที่ไม่อยู่ในตัวจะเว้นข้อหนึ่งข้อใดไม่ได้ถือว่าต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นพระสงฆ์ สำหรับอุบาสก อุบาสิกา มีหน้าที่จัดเตรียมอาหาร ถวายพระ หรือบางคนก็เข้าร่วมโครงการ นุ่งขาว ห่มขาว ถืออุโบสถศิต โดยมีความเชื่อ มีความสุขทางใจ ถือว่าได้ทำบุญทำทาน ละกิเลส

4.2 บุญเดือนยี่ ตรงกับเดือน มกราคม

4.2.1 บุญคุณหลาน บางแห่งเรียกว่า บุญคุ้มข้าว จุดประสงค์ของงานคือ ฉลองคุ้มข้าวและขอขมาแม่โพสพ มีรายละเอียดของกิจกรรมดังต่อไปนี้

1) เริ่มจากค้ายหญ้า (เสียดาน) โดยทำพิธีย้ายธรมีเป็นการบอกกล่าวแม่ธรณี เครื่องเช่น ประกอบด้วย กล้าย หมาทูล บูหรี ข้าว 4 ชุด เรียกว่า พาหวาน วงไว้ 4 ทิศรอบลานข้าว โดยมีความเชื่อว่า เพื่อให้ความเคารพแผ่นดิน คือ แม่ธรณี และผู้ประกอบพิธีจะให้คำพูดที่ดังในการ

บอกกล่าว จากนั้นก็ทำการถากหญ้า ถวดินที่เป็นขุย (เสี้ยน) ในปัจจุบันบางคนก็ใช้ดาบในล่อนทำ แทนลานข้าว

2) การทาลาน ทาด้วยมูลวัว- มูลควายสด ผสมกับน้ำกวาดไปให้ทั่ว

3) นำข้าวขึ้นลาน โดยถือเอาวันดี (วันฟู) คือวันที่ไม่ตรงกับวันแรม 15 ค่ำ (ดับ) ซึ่งเรียกว่าวันจุม โดยมีหมอพรหมณ์เป็นผู้ดูฤกษ์ให้ จากนั้นก็นำมากองเรียงกันขึ้นเรียกว่า ลอมข้าว

4) ปลงข้าว ก่อนดีข้าว - นวดข้าว ก็ทำพิธีขอขมาแม่โพสพ เครื่องเช่น ประกอบด้วย ไข่ไก่ เผือก มัน ข้าวต้มมัด ใบคูณ ใบยอ เทียน 5 คู่ ดอกไม้ 5 คู่ ขวบ (ทำเป็นกระทง สามเหลี่ยม ทำด้วยกาบกล้วย) ทั้งหมดนี้ใส่ในมัดฟางข้าวคู่กับไม้ดีข้าว หักไม้กวาดฟาง ผู้ประกอบพิธีจะใช้คำพูดที่ตีสามบอกเล่าแม่โพสพ

5) ข้าวขึ้นเถ้า จะใช้ใบคูณ ใบเกลือคลีน เหน็บที่ประตูเถ้า เพื่อความเป็นสิริมงคล

6) เปิดเถ้า วันที่ถือว่าดีที่สุดคือ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เชื่อว่า กงบมีปาก นาคบมีรูขี้ หัวจึงได้เป็นดอก

ความเชื่อ เกิดความสบายใจ ทำให้อยู่ดีมีเฮง

4.3 บุญเดือนสาม ตรงกับเดือน กุมภาพันธ์ มีงานบุญประจำเดือน 3 คือ บุญข้าวจี กล่าวคือหลังจากเปิดประตูเถ้า (เขยปากเถ้า) ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 จากนั้นก็เป็นบุญประจำเดือน 3 คือ บุญข้าวจี ส่วนมากจะกำหนดให้ตรงกับวันพระ มีกิจกรรมในงานบุญ คือ การนำข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วทำเป็นก้อนกลม ๆ ๖ ๖ ใช้ไม้สียบแล้ววาง บนเตาถ่าน สุกแล้วทาดด้วยเครื่องปรุงที่ทำจากไข่สด ตีเข้ากันกับน้ำอ้อยหรือน้ำตาลทรายแล้ววางอีกครั้งให้ไข่สุก แล้วนำไปทำบุญใส่บาตรร่วมกัน

ความเชื่อ ทำความดีบรรพบุรุษเคยพาทำมาเชื่อว่า ดี ทำแล้วเกิดความสุข สบายใจ บางคนบอกว่าทำตามเรื่องเล่ามาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล และการถวายข้าวจีแก่พระสงฆ์ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นการทำบุญตามนางวิสาขาที่ได้ถวายข้าวจีแก่พระพุทธเจ้าในวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้

4.4 บุญเดือนสี่ คือ บุญพระเวส (บุญมหาชาติ) ตรงกับเดือนมีนาคม เป็นบุญประเพณีขนาดใหญ่ การกำหนดวันงานจะขึ้นอยู่กับมติของที่ประชุมชาวบ้าน โดยวันที่จัดงานเรียกว่า วันรวม ส่วนวันถัดไปเป็นวันฟังเทศน์ และแห่กัณฑ์หลอน มีกิจกรรมดังต่อไปนี้

4.4.1 **ขันตริยมการ หรือชาวบ้านเรียกว่า แต่งคายพระเวส** ซึ่งจะต้องเตรียมให้เสร็จก่อนวันงาน คือ 1) ปีกธง (ธง หรือ ตุง) ขนาดใหญ่ใช้เฉพาะบุญพระเวสเท่านั้น 8 ทิศ 2) ทำหอคอกไม้ตามเสาธง ทั้ง 8 ทิศ และห่อที่ 9 อยู่ตรงกลางเป็นห่ออุปคุตข้างล่างทำเป็นสระน้ำ ปั้นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น ปลา เต่า จระเข้ 3) ทำธงทิวที่บริเวณวัน บนศาลาตกแต่งด้วยของตกแต่งต่าง ๆ และที่นิยมคือทำรูปสัตว์ เช่น นก ปลา สานด้วยใบมะพร้าวหรือใบลาน และของประดับอื่น ๆ

4.4.2 **กิจกรรมที่ทำในวันงาน** เนื่องจากเป็นงานใหญ่จึงมีประชาชนบ้านใกล้เคียงหรือจากที่ต่าง ๆ มาร่วมงาน ก็มีการต้อนรับกันตามบ้านต่าง ๆ และมีขั้นตอนกิจกรรม คือ

ภาคบ่าย ร่วมกันแห่พระครุฑ โดยจะแห่จากนอกหมู่บ้าน เช่น จากทุ่งนา หรือริมน้ำ ริมห้วย เป็นขบวนที่ยิ่งใหญ่มาก มีพระสงฆ์ พระครุฑ และป้ายผ้าพระเวสฯ ชาวบ้านเชื่อว่า พระครุฑจะช่วยให้ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ เช่น ฟ้าผ่า ลูกเห็บ ลมพายุ

กลางวัน มีมหรสพสมโภชน์ 3-4 นาฬิกา ทำพิธีแห่ข้าวพันก้อน โดยนำข้าวสุกปั้นขนาดประมาณเท่ากำปั้นแห่รอบศาลา และนำข้าวสุกใส่ในห่อทั้ง 9 ห่อ เถลี่ยไปเท่า ๆ กัน แล้วขึ้นศาลา ฟังเทศน์ เริ่มจากอ่านกัณฑ์เทศ และเทศน์มหาชาติเริ่มจากกัณฑ์แรก โดยพระสงฆ์จะสลับกันขึ้นเทศน์จนกว่าจะจบกัณฑ์สุดท้าย ตลอดวันชาวบ้านจะทำคั่นกัณฑ์หลอน แหวนด้วยเครื่องบริวารของกินอื่น ๆ เงินแห่เรียไร ไปรอบ ๆ หมู่บ้าน สร้างความสนุกสนานมาก กัณฑ์หลอนมีมากมายหลายกลุ่ม ขึ้นอยู่กับว่าใครต้องการทำก็สามารถทำได้รวบรวมสมาชิกแล้วแห่ไปเป็นกลุ่ม เมื่อเข้าสู่บริเวณวัดจะต้องถวายพระสงฆ์องค์ที่กำลังเทศน์อยู่เท่านั้น เพราะพระสงฆ์จะหมุนเวียนกันเทศน์และจะสิ้นสุดลงเมื่อเทศน์จบกัณฑ์สุดท้าย บางครั้งใช้เวลาถึง 3-4 ชม

ความเชื่อ แสดงความผูกพันกับศาสนา มาก เพราะเชื่อว่าชาติที่ยิ่งใหญ่ก่อนจะมาเป็นพระพุทธเจ้า ก็คือ พระเวสสันดร

4.5 บุญเดือนห้า ตรงกับเดือนเมษายน มิงงานบุญคั้งนี้

4.5.1 งานบุญสงกรานต์ ตรงกับเดือน เมษายน ซึ่งจะตรงกับวันที่ที่ทางราชการกำหนดให้เป็นวันสงกรานต์ในปีปฏิทิน กิจกรรมที่ชาวบ้าน มีรายละเอียดคั้งนี้

วันที่ 1 ของวันสงกรานต์ภาคเช้าช่วยกันจัดสถานที่สำหรับสงฆ์พระ (พระพุทธรูป) ภาคบ่ายทำพิธี (เอาพระลง) แล้วแห่นางสงกรานต์ ซึ่งคัดเลือกจากหญิงสาวในหมู่บ้าน นั้รงรถที่ตกแต่งเป็นรถบุปผาชาติ ตามอัธยาศัยแห่รอบ ๆ หมู่บ้าน

วันที่ 2-3 ของวันสงกรานต์ มีการละเล่นพื้นเมือง กลางวัน กลางคืน โดยใช้ลานวัดเป็นสนามเล่น สนุกสนาน ไม่จำกัด เพศ-วัย แต่ส่วนมากเป็นหนุ่มสาว วันสุดท้ายมีกิจกรรมบายศรีสู่ขวัญ เทน้ำ ขอรกับผู้สูงอายุ โดยจัดที่ศาลาการเปรียญ ผู้สูงอายุทุกคนในหมู่บ้านจะ ไปรวมกัน และทำพิธีดังกล่าวมีการแห่ดอกไม้เป็นขบวนจากนอกหมู่บ้านมาบูชาพระที่วัด

ความเชื่อ เชื่อว่าเป็นเทศกาลแห่งการพักผ่อน สนุกสนานในรอบปี ระลึกถึง คนเฒ่าคนแก่ มีความเข้าใจประวัติวันสงกรานต์แต่ไม่เน้นความสำคัญ และในช่วงสงกรานต์ชาวบ้านจะเอาหนามไปคปากเฒ่าเพื่อห้ามดักข้าว สีข้าว ดำข้าว ห้ามทำงาน หุคงานทุกชนิดจนกว่าจะหมดวันงานสงกรานต์

4.5.2 งานบุญสงฆ์พระธาตุบ้านเดียม ตำบลเชียงแหว ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี เป็นงานบุญที่ชุมชนกลุ่มน้ำบึงหนองหานให้ความสำคัญงานหนึ่ง เนื่องจากชาวบ้านมีความศรัทธา และความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระธาตุที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมา (คั้งรายละเอียดในภาคผนวก) กิจกรรมที่ชาวบ้านจัดขึ้น ได้แก่ การทำบุญตักบาตร สงฆ์น้ำองค์พระธาตุและพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในองค์พระธาตุ เสร็จแล้วจะทำพิธีเสียดาย สภาพฝน ฟ้า อากาศ และความเป็นอยู่ของชาวบ้านในกลุ่มน้ำบึงหนองหาน ก่อนที่ชาวบ้านจะเพาะปลูก เพื่อให้ชาวบ้านเตรียมพันธุ์ข้าวเพาะปลูกให้เหมาะสมกับสภาพฝน ฟ้าอากาศในแต่ละปี จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ชุมชนที่อัครรอบ ๆ บึงหนองหานมาร่วม

ในพิธีสงฆ์พระธาตุบ้านเดิมทุกปี ในช่วงบ่ายจะมีก่อบพระเจดีย์ทราย (คบปะทาย) ทั้ง 8 ทิศรอบหมู่บ้าน และในช่วงค่ำจะมีสมโภชมหรสพ

4.5.3 งานบุญสงฆ์พระธาตุคอนแก้ว ตำบลกุ่มกวางปี งานบุญนี้จะทำหลังจากที่ทีมงานบุญสงฆ์พระธาตุบ้านเดิมแล้ว 1 อาทิตย์ โดยชาวบ้านมีพิธีทำบุญตักบาตรที่วัดและร่วมสร้างน้ำพระธาตุ และในช่วงบ่ายจะมีก่อบพระเจดีย์ทราย (คบปะทาย) ทั้ง 8 ทิศรอบหมู่บ้าน และในช่วงค่ำจะมีสมโภชฉลอง

4.6 บุญเดือนหก ตรงกับเดือน พฤษภาคม มีบุญบั้งไฟ การกำหนดวันงานบุญบั้งไฟ ขึ้นอยู่กับมติของที่ประชุมของกรรมการหมู่บ้านกำหนดวันที่เหมาะสม โดยมีกิจกรรมที่ดำเนินการลงไปนี้คือ วันงาน ชาวบ้านแทบทุกหลังคาเรือนจะต้อนรับแขก / ญาติต่างบ้านทั้งใกล้ไกลจะมาร่วมรับประทานอาหาร สังสรรค์ พบปะ เป็นจำนวนมากทุกปี ภาคบ่ายมีไฟแห่บั้งไฟ ซึ่งประดับตกแต่งอย่างสวยงามพร้อมขบวนฟ้อนรำ วันรุ่งขึ้น พิธีจุดบั้งไฟ จากการทำตกลงกัน ซึ่งบ้านหมู่บ้านจะมีการแข่งขันประกวดบั้งไฟ กิจกรรมสุดท้าย หลังจากจุดบั้งไฟแล้ว มีการรวมกันเป็นกลุ่ม ๆ แต่ละกลุ่มมีการแห่เอี่ยมไปเพื่อขอเงินบริจาคเข้าวัดกัน (นำขอยไฟ) มีอาหารเครื่องค้ำจากส่วนที่เหลือจากงาน

ความเชื่อ มีความเชื่อมาแต่ครั้งโบราณ คือ จุดบูชาพญาแถน ขอให้ฟ้าขอฝน ชาวบ้านถือว่าเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ (บุญพญาमार) ปัจจุบัน การแข่งขันจุดบั้งไฟมีธุรกิจเข้ามาแทรก และมีการหันันด้วย รูปแบบอาจเปลี่ยนไปเล็กน้อย การทำบุญบั้งไฟจะดำเนินการทุกหมู่บ้านที่อยู่รอบ ๆ ขกวันบ้านเดิม ตำบลเชียงแหว เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อว่าองค์พระธาตุบ้านเดิมไม่ชอบการจุดบั้งไฟ และอาจเกิดเหตุไม่คาดคิดขึ้นในหมู่บ้านได้ จึงไม่มีการจุดบั้งไฟในบริเวณบ้านเดิม

4.7 บุญเดือนเจ็ด ตรงกับเดือน มิถุนายน เป็นงานบุญเบิกบ้าน หรืองานเลี้ยงผีปู่ตา ประเพณีเบิกบ้านในภาคอีสาน แต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกันไป ส่วนมากในเรื่องพิธีกรรม สำหรับชุมชนบึงหนองหานมีการกำหนดวันขึ้นอยู่กับความเหมาะสม และมติของที่ประชุมของกรรมการวัดในหมู่บ้าน กิจกรรมที่ทำในบุญเบิกบ้าน ได้แก่ การเตรียมงาน สถานที่คือ ศาลากลางหมู่บ้าน ซึ่งมีหอพระธรรมอยู่ ซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาก และถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน โดยจัดสถานที่สำหรับทำบุญตักบาตรและประกอบพิธีกรรม มีการเจริญพระพุทธมนต์เป็นเวลา 3 คีนติดต่อกัน พอรุ่งเช้าชาวบ้านก็เตรียมสิ่งของต่าง ๆ เช่น ภัตตาหารถวายพระและสิ่งของใส่บาตร กระจกสามเหลี่ยมทำจากกาบกล้วย ไล่ข้าว คำ ข้าวแดง เครื่องเคี้ยวหมาก เพื่อให้ผีกิน รูปวัว - ควาย เท่าจำนวนที่มีในครอบครัว (อาจทำจากกาบกล้วยหรือทำจากดินเหนียว) ดอกไม้ รูปเทียน ก้อนหิน ทราย อย่างละถุง และนำของทั้งหมดนำไปรวมกันที่หอพระธรรม หลังจากเสร็จพิธีเรียบร้อยแล้วก็ทำพิธีหว่านหิน หว่านทรายไปทั่วหมู่บ้าน เป็นการขับไล่ผี และตัวเสนียด จัญไร และนำกระจกสามเหลี่ยมไปวางไว้หน้าอกหมู่บ้าน จากนั้นปักเสาไม้ไว้บนเจดีย์ทราย 8 ทิศรอบหมู่บ้าน ประดับตกแต่งด้วยดอกไม้และอื่น ๆ

ความเชื่อ เชื่อว่าเป็นการขับไล่ตัวเสนียด จัญไร ตัวขวย ขจัดปีศาจสิ่งชั่วร้ายอื่น ๆ ก่อนที่จะลงมือทำนา มีความสุขทางใจจากการทำบุญ

นอกจากนี้ ชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหาน ทุก 3 ปี จะทำพิธีเลี้ยงผีปู่ตาหรือศาลพระยาขอม ที่อยู่บริเวณริมบึงหนองหาน ฝั่งบ้านเชียงแหว ตำบลเชียงแหว โดยชาวบ้านจะเชื่อก็คัดวัวใหญ่ เหล้าขาว รูป

เทียน ดอกไม้ ไม้ไผ่ ศาลพระยาขอม ทั้งนี้จะมีผ้าจ่าในแต่ละหมู่บ้านในบึงหนองหานมาร่วมพิธี เพื่อความเป็นสิริมงคลและให้ชาวบ้านที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหานอยู่เย็นเป็นสุข และเป็นการขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านได้ล่วงเกินไป

4.8 บุญเดือนแปด ตรงกับเดือนกรกฎาคม เป็นงานบุญเข้าพรรษา ซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ชาวบ้านมีกิจกรรมในตอนเช้า มีการทำบุญตักบาตรที่วัด ถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ตอนเย็น มีการแห่ดินเทียน (จากการบริจาคร่วมกันของชาวบ้าน) ผ่าอาบน้ำฝน แต่ก่อนจะมีน้ำมันเชื้อเพลิงด้วยเพื่อให้พระท่านได้จุดให้แสงสว่าง(ยังไม่มีไฟฟ้า) แห่รอบหมู่บ้านแล้วนำไปถวายพระ อุบาสก อุบาสิกา มีการถืออุโบสถศีล (จำศีล) นุ่งขาวห่มขาว 1 คืน

ความเชื่อ สืบทอดมาแต่ครั้งพุทธกาลเพื่อให้พระสงฆ์ของใช้ที่จำเป็นในช่วงจำพรรษา และในช่วง 3 เดือน (จำพรรษา)

4.9 บุญเดือนเก้า ตรงกับเดือนสิงหาคม มีงานบุญดังนี้

4.9.1 เป็นงานบุญข้าวประดับดิน โดยกำหนดไว้ตายตัวคือ ตรงกับวันเพ็ญเดือน 9 กิจกรรมที่ชาวบ้านทำในงานบุญข้าวประดับดิน คือ ชาวบ้านจะเตรียมอาหารคาว หวาน ผลไม้ของกินต่าง ๆ แล้วแยกเป็น 4 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 เลี้ยงลูกกันภายในครอบครัว

ส่วนที่ 2 แจกจ่ายให้แก่ญาติพี่น้อง

ส่วนที่ 3 อุทิศให้ผู้ที่ล่วงลับ (ตาย)

ส่วนที่ 4 นำไปถวายพระสงฆ์

โดยการนำส่วนที่สามมาเขียนเป็นห่อ ๆ คือ อาหารหวาน คาว หมากรุก บูหรี แล้วนำมาเขียนรวมเป็นห่อใหญ่โดยใช้ใบตองกล้วย ในเวลา 05.00 น. จะนำไปวางไว้ตามคันไม้ เสารั้ว กำแพง ในบริเวณวัด ตอนเช้าก็นำส่วนที่ 4 ไปถวายพระ ทำบุญตักบาตร ถืออุโบสถศีล นุ่งขาว ห่มขาว (จำศีล 1 คืน) เพราะอยู่ในช่วงเข้าพรรษา ตอนเย็นเวียนเทียน ทอดผ้าป่าประจำวันพระ

ความเชื่อ เชื่อว่าญาติๆ ที่ตายไปแล้วจะได้รับส่วนบุญนี้เกิดความสุขใจที่ได้บริจาคทาน

4.9.2 บุญทอดเทียน ในช่วงที่เข้าพรรษาชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านจะมีการทำบุญทอดเทียนถวายวัด ซึ่งการกำหนดวันขึ้นกับคณะกรรมการหมู่บ้านในแต่ละหมู่บ้านกำหนดขึ้น และหมู่บ้านใกล้เคียงก็จะไปร่วมงานบุญด้วย นอกจากนี้ยังมี การทอดเทียนทางน้ำ โดยชาวบ้านรอบบึงหนองหานจะนำเทียน ดอกไม้ รูปเทียนและอาหารลงเรือไปทอดเทียนต่างหมู่บ้านที่อยู่กันคนละฝากฝั่ง เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์กันของชุมชนที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหาน แต่ปัจจุบันประเพณีไม่สามารถทำได้เนื่องจากใช้การคมนาคมทางน้ำไม่ได้ เพราะมีวัชพืชขึ้นในบึงหนองหานมากกว่า ร้อยละ 70 ของบึงหนองหาน นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมร้องสารภัญญะในงานบุญทอดเทียนในแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งบางแห่งจะมีการแข่งขันร้องสารภัญญะด้วย

4.10 บุญเดือนสิบ ตรงกับเดือนกันยายน เป็นงานบุญข้าวสาก กำหนดไว้ตายตัวคือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ของทุกปี ข้าวสาก เป็นคำอีสาน ภาษาไทย เรียกว่า สารภ กิจกรรมที่ทำในบุญเดือนสิบมีดังต่อไปนี้

ก่อนวันงาน ชาวบ้านจะเตรียมอาหารคาว หวาน เหมือนบุญข้าวประดับดิน โดยแยกเป็นส่วน ๆ เช่นกัน คือ

ส่วนที่ 1 เลี้ยงดูกันภายในครอบครัว

ส่วนที่ 2 แจกจ่าย ญาติ / พี่น้อง

ส่วนที่ 3 อุทิศแก่ผู้ที่ล่วงลับ

ส่วนที่ 4 ถวายพระสงฆ์

ในส่วนที่ 2 คนที่เป็นเขย เป็นสะใภ้ จะต้องนำของกินของใช้ต่าง ๆ ไปฝากญาติผู้ใหญ่ ฝ่ายตรงข้าม เช่น สะใภ้ต้องนำไปให้ทางย่าหรือมารดาของสามี เป็นต้น

วันงาน นำส่วนที่ 4 ไปทำบุญตักบาตร หลังจากนั้นนำอาหารส่วนที่ 3 อาหารคาว หวาน ที่บรรจุนห่อ ทำเหมือนข้าวประดับดิน แต่ทำเป็น 7 ห่อ ไปวางเหมือนข้าวประดับดิน ตามคันไม้ เสารั้ว กำแพง ในบริเวณวัน บอกกล่าว กรวดน้ำให้แก่ผู้ล่วงลับด้วย และนำมาวางที่รั้วบ้านเพื่อบูชาทวด ห่อสุดท้ายนำไปวางที่หน้าตัวเองเป็นการอุทิศให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เจ้าที่เจ้าทางที่รักษาอยู่บริเวณนั้น (รวมทั้งผีดานเฮก)

ความเชื่อ เชื่อว่าญาติที่ตายไปแล้วจะได้รับส่วนบุญนี้เกิดความสุขสบายใจเมื่อได้บริจาทานและเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้กับผีไม่มีญาติ

4.11 บุญเดือนสิบเอ็ด ตรงกับเดือน ตุลาคม เป็นงานบุญออกพรรษา โดยกำหนดไว้วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 โดยมีกิจกรรม คือ พระสงฆ์จะเจริญพระพุทธมนต์รวม 3 คืน กิจกรรมที่ทำเหมือนทุกวันพระในระหว่างเข้าพรรษา แต่ในตอนเช้าจะมีการตักบาตรเทโว สำหรับปัจจัยก็มีข้าวสาร อาหารแห้ง และอื่น ๆ

4.12 บุญเดือนสิบสอง ตรงกับเดือน พฤศจิกายน มีงานบุญ 2 งาน คือ

4.12.1 งานบุญกฐิน โดยกำหนดไว้ระหว่างวันแรม 1 ค่ำ เดือน 12 ถึงขึ้น 15 ค่ำ

เดือน 12 ที่มาของคำว่า กฐิน คือ ชื่อของไม้สะเค็ง ทำเป็นสี่เหลี่ยมเท่ากับผ้าจีวร สำหรับเป็นแนวขึงเช็บจีวร แต่ในปัจจุบันความสะดวกสบายมีมากไม่ต้องใช้ไม้สะเค็งเหมือนแต่ก่อน กฐินของหมู่บ้านแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) กฐินที่มีเจ้าภาพ (ส่วนตัว) 2) กฐินรวม (กฐินสามัคคี) ที่มีชาวบ้านในหมู่บ้านร่วมเป็นเจ้าภาพ หากปีใดไม่มีกฐินในลักษณะที่ 1 โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

จองกฐิน ผู้ประสงค์จะทอดกฐิน พอเข้าพรรษาก็ต้องไปแจ้งความประสงค์ต่อเจ้าอาวาสและปิดประกาศไว้ เพื่อให้ทราบว่ามีผู้จองแล้ว

เตรียมการ กำหนดวันที่แน่นอนกับเจ้าอาวาส แล้วแจ้งชาวบ้านให้รับรู้จะได้มาช่วยเตรียมงานเจ้าภาพจะต้องเตรียมเครื่องกฐิน คือ ไครจีวร และเครื่องบริวารอื่น ๆ

วันงาน เมื่อถึงวันงานก็ตั้งองค์กฐิน จัดงานมีมหรสพฉลอง ส่วนในเวลากลางวันอาจมีกิจกรรมอื่น ๆ แทรก เช่น ฟังเทศน์ เทศน์เสียง เทศน์อวยพร ภาคบ่ายมีการแห่องค์กฐินรอบ ๆ หมู่บ้านแล้วกลับมาตั้งที่เดิม มีมหรสพสมโภชน์ รุ่งเช้าก็แห่องค์กฐินไปทอดถวายที่วัดระหว่างทางที่แห่จะมีการแจกของทานที่ปันของกิน เช่น กล้วย ข้าวต้ม ผลไม้ อื่น ๆ ระหว่างทางที่ผ่าน เด็ก ๆ หรือชาวบ้านจะผูกอยู่ไว้ตามหน้าบ้าน ขบวนแห่ผ่านไปก็ใส่ของกินลงในอุ้งนั้น เป็นประเพณี พิธีทอดถวายก็ทำเหมือนกันทั่ว ๆ ไป

ความเชื่อ มาจากครั้งพุทธกาล มีความสุขทางใจเชื่อว่าผู้ที่เราอุทิศส่วนกุศลไปให้ได้รับส่วนบุญจริงๆ

4.12.2 งานลอยกระทง กำหนดวันเหมือนกันโดยทั่วไปคือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12

กิจกรรมส่วนมาก เจ้าของงานก็คือ กลุ่มเยาวชน หนุ่ม-สาว สถานที่จัดเตรียมกันที่วัด ส่วนเวลาลอยกระทงก็พากันเดินไปลอยที่บึงหนองหาน หรือลำห้วยที่ไหลลงสู่บึงหนองหาน กิจกรรมที่ทำในตอนกลางวันร่วมกันทำกระทงจำหน่าย หารายได้บำรุงศาสนา ส่วนในภาคกลางคืนก็จัดกิจกรรมร่วางการกุศล หารายได้บำรุงศาสนา เป็นกิจกรรมให้ความสนุกสนาน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นการบูชาแม่คงคา เชื่อว่า เป็นการลอยสิ่งไม่ดีออกจากร่างกาย

ความหลากหลายทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1. **แบบแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน** บึงหนองหานมีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ กล่าวคือ มี ป่าบัวแดงที่สวยงาม เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในบึงหนองหานฝั่งบ้านเคียม ตำบลเชียงแห้ว อ.กุมภวาปี มีอาณาเขต ประมาณ 200 ไร่ จะออกดอกสีแสดอมชมพูพร้อมกันในช่วงคืนฤดูหนาวถึงปลายฤดูหนาว ระหว่างเดือนตุลาคม-เดือนมีนาคม ของทุกปี ที่น่าจะจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ นอกจากนี้บึงหนองหานมีปลาสด ๆ จากชาวประมงในกลุ่มน้ำหนองหาน ที่ทำเรือบ้านเคียม ตำบลเชียงแห้ว และทำเรือบ้านโนนน้ำข้อย ต.แซแล ซึ่งราคาไม่แพงมีตลอดทั้งปี แต่จะมีมากในช่วงฤดูน้ำหลาก ดังนั้นชุมชนรอบๆ บึงหนองหานจึงมีการกำหนดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน คือ

1.1 **ความเชื่อเกี่ยวกับใช้ประโยชน์จากบึงหนองหาน** เดิมชาวบ้านจะมีเขตอภัยทาน

บริเวณเขตคอนหลวง ซึ่งชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งมาประมาณ 50 กว่าปีมาแล้ว ห้ามจับปลาทุกชนิด แต่ภายหลังที่บึงหนองหานคืนเงินจากวัชพืช ชาวประมงหาปลาากขึ้น ทำให้เขตอภัยทานที่ชาวบ้านเคยตั้งกฎกติกาไว้แล้วไม่ได้ถือปฏิบัติสืบต่อเนื่องจากบริเวณคอนหลวงเป็นพื้นที่ของบึงหนองหานลึกที่สุด และมีปลานขนาดใหญ่จำนวนมากอาศัย ชาวประมงในบึงหนองหานจึงนิยมไปจับปลาบริเวณใกล้คอนหลวง นอกจากนี้ชุมชนบึงหนองหานยังมีความเชื่อในด้านนางแม่แดง - นางไอ่ ซึ่งเมื่อ 50 ปีที่ผ่านมา ชาวประมงหรือผู้คนที่จะลงเรือหาปลาหรือติดต่อสื่อสาร จะมีข้อห้ามและข้อถือปฏิบัติคือ

- 1.) ห้ามพูดคำหยาบ หรือกล่าวถึงแม่แดงนางไอ่ขณะลงเรือจะมีอันเป็นไป
- 2.) ห้ามแต่งกายสีแสดลงเรือ จะมีอันเป็นไป
- 3.) ห้ามจับปลาบริเวณเขตคอนหลวง ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวังหลวงของเมืองขอม
- 4.) ต้องบอกกล่าวขอขมาพระธาตุที่อยู่ในบริเวณกลุ่มน้ำหนองหาน อันได้แก่ พระธาตุบ้านเคียม พระธาตุแซแล และพระธาตุคอนแก้ว
- 5.) การไปกราบไหว้พระธาตุ อย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว อันได้แก่ พระธาตุบ้านเคียม พระธาตุแซแล และพระธาตุคอนแก้ว
- 6.) การจัดประเพณีทอดเทียนทางน้ำ เพื่อติดต่อสื่อสารระหว่างชุมชนรอบ ๆ

บึงหนองหานที่อาศัยกันอยู่คนละฟากฝั่งในช่วงเข้าพรรษา

แต่ทั้งนี้ความเชื่อที่ชุมชนรอบบึงหนองหานยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมา แต่ไม่เคร่งครัดเหมือน 50 ปี ที่ผ่านมา

1.2 การจัดการเรื่องการใช้น้ำจากบึงหนองหาน ในอดีตการจัดการน้ำของชาวบ้านจะถูกกำหนดโดยรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน กับธรรมชาติ โดยชาวบ้านจะถือว่าทรัพยากรธรรมชาติ เช่น น้ำ เป็นของสาธารณะที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้ แต่เนื่องจากที่ดินที่ชาวบ้านถือครองครอบครองถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่ แต่ละคนพึงมีได้ จึงจับจองได้ แต่ในเรื่องของการใช้น้ำผ่านพื้นที่ชาวบ้านจะจัดการโดยการขอมให้น้ำไหลผ่านพื้นที่นาตนเองไปยังที่ของบุคคลอื่น โดยการทำร่องน้ำพาดผ่านพื้นที่นา หรือปล่อยคันคูนาให้มีช่องว่างให้น้ำไหลไปยังพื้นที่นาของคนที่อยู่ไกล ซึ่งหลักเกณฑ์ก็ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความเห็นอกเห็นใจกัน

จนกระทั่งเมื่อมีโครงการ โขง ชี มูล การสร้างฝายกุ่มกวาปีเกิดขึ้น ทางกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้เข้ามาจัดการการใช้น้ำของชาวบ้าน โดยการนำระบบชลประทานเข้ามา ให้ชาวบ้านตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำและเก็บเงินค่าใช้จ่ายในการใช้น้ำจากคลองส่ง ซึ่งมีจำนวน 13 บึงรอบหนองหาน จะมีคณะกรรมการในแต่ละบึงดูแลบึงและรับผิดชอบ ซึ่งทุกคนก็เป็นคนที่ใช้ประโยชน์จากบึง เนื่องจากลักษณะของหนองหานถูกกระทำให้เป็นอ่างเก็บน้ำ โดยมีคันดินสร้างขึ้นมาล้อมรอบทำให้ปริมาณน้ำที่อยู่ในบึงหนองหานเกิดแรงกดดันแก๊สที่อยู่ใต้ผิวดินเลื่อนไหลออกมาบริเวณคันฝายและปลายฝาย จะเห็นแก๊สสีขาวโผล่ขึ้นมาเป็นจำนวนมากในช่วงหน้าแล้ง โดยเฉพาะที่ใกล้คลองชลประทาน คลองส่งน้ำ ลำห้วย ซึ่งดินเหนียวเหนียวเหล่านี้ ในอนาคตการแพร่กระจายของดินเค็มอาจรุนแรงมากขึ้น เนื่องจากสภาพทางธรณีของพื้นที่บริเวณนี้ ประกอบด้วยชั้นหินเกลืออยู่จำนวนมาก ซึ่งอยู่ในแหล่งหนองคาย พาดผ่านทางตะวันตกของอำเภอกุ่มกวาปีไปทางแอ่งน้ำสารคามผ่านหนองคาย สกลนคร นครพนม การสร้างอ่างเก็บน้ำหรือคลองส่งน้ำบริเวณจึงเป็นการเร่งปฏิบัติการแพร่กระจายของดินเค็มมากขึ้น โดยสรุป ชาวบ้านใช้น้ำในการเพาะปลูกจาก 4 แหล่ง คือ

- 1) ใช้น้ำจากบึงหนองหานผ่านระบบชลประทาน คลอง ซอยต่าง ๆ ที่ผ่านพื้นที่ไร่นา ซึ่งผู้ได้รับผลประโยชน์คือ พื้นที่ที่อยู่ในเขตชลประทาน แต่พื้นที่นอกเขตจะไม่ได้ประโยชน์
- 2) ใช้น้ำจากสองน้ำ หรือลำห้วยธรรมชาติ โดยการสูบน้ำเข้ามาในพื้นที่ไร่นา โดยใช้เครื่องสูบน้ำซึ่งก็จะมีเฉพาะผู้ที่อยู่ติดลำห้วย
- 3) การใช้น้ำจากคลองชลประทานผ่านพื้นที่นาและสองธรรมชาติ โดยการขอใช้น้ำชลประทานและขอผ่านพื้นที่นาของผู้ที่อยู่อาศัยใกล้คลองน้ำ ส่งผ่านมาโดยการใช้สองน้ำธรรมชาติดั้งเดิม หรือการตัดคันคูข้ามน้ำพื้นที่เข้ามาใช้น้ำของตนเอง
- 4) การใช้น้ำจากคูคลองรอบบึงหนองหานโดยใช้เครื่องสูบน้ำ ผู้ได้รับประโยชน์จะเป็นพื้นที่ติดกับคู ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่นิยมใช้น้ำจากคลองชลประทาน เนื่องจากต้องเสียค่าใช้จ่ายในการใช้น้ำ เพราะต้องใช้ไฟฟ้าในการสูบน้ำจากบึงหนองหาน ซึ่งในแต่ละหมู่บ้านรอบ ๆ บึงหนองหานจะมีคณะกรรมการน้ำเพื่อคิดค่าใช้จ่ายในการสูบน้ำให้สมาชิกในหมู่บ้าน การคิดเงินจะขึ้นกับระยะทางห่างจากเครื่องสูบน้ำมากน้อย จะเสียเงินไม่เท่ากัน ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมใช้น้ำจากบึงหนองหาน

แต่จะพึ่งน้ำฝนเป็นหลัก ยกเว้นในกรณีที่ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ฝนแล้ง จำเป็นต้องขอใช้น้ำจากคลองชลประทาน เพื่อตกกล้าร่อนน้ำฝนที่จะทำนาต่อไป

2. การถ่ายทอดประสบการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน การถ่ายทอดประสบการณ์การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหานต้องผ่านสื่อบุคคล หรือ ประเพณีวัฒนธรรมที่ชุมชนถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น ฮีตสิบสอง (บุญ 12 เดือน) แต่สภาพในปัจจุบันชาวบ้านที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหาน ไม่ได้พึ่งพิงบึงหนองหานทั้งในด้านแหล่งอาหาร การคมนาคม จึงไม่ให้ความสำคัญต่อการถ่ายทอดประสบการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเหมือนเมื่อ 50 ปีที่ผ่านมา จะพบบ้างก็จะเป็นหมู่บ้านที่มีเขตติดต่อกับบึงหนองหาน และมีเส้นทางเดินเรือในการทำประมง เช่น บ้านเคียม และบ้านโนนน้ำข่อย จากการศึกษา พบว่า กุมภวาปีมีฐานะเป็นเมืองที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนเมื่อปลายรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีกลุ่มชนจากท้องที่ต่าง ๆ เช่น กลุ่ม นายชาญ นางเลา หมื่นประเสริฐ ดันตระกูล ชาญนรา และกลุ่มมหาเสนา ดันตระกูล ฮามไสย์ เป็นต้น ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณรอบบึงหนองหาน เนื่องจากอยู่ใกล้หนองน้ำใหญ่ มีปลาชุกชุม ประชาชนจึงมีอาชีพปั้นหม้อดินเผา และจับปลาน้ำจืด ได้มีการบันทึกเรื่องการตรวจราชการของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อปี รวอก พ.ศ. 2463 ว่า “...ข้ามห้วยอ้ายเดินถึงเขตเมืองกุมภวาปี เมืองนี้ยกเอาบ้านบึงหม้อตั้งขึ้นเป็นเมือง เมื่อรัชการที่ 5 พระวรวงศ์เธอไชยสุริยวงศาการเมืองกุมภวาปี มารับ” (สังเวียน มัชฌิม : 2542) ในปัจจุบันพบว่ามีคนอพยพมาอยู่ในบึงหนองหานจากหลายแห่งด้วยกัน ทั้งนี้ชุมชนบึงหนองหาน อ.กุมภวาปี มีกลุ่มบุคคลที่สำคัญต่อการพัฒนาบึงหนองหานที่จะเป็นสื่อในการถ่ายทอดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของบึงหนองหานได้ ดังต่อไปนี้

2.1 กลุ่มข้าราชการ มีบุคคลที่สนใจในการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาบึงหนองหาน คือ

- นายช่างทวีศักดิ์ รุฬักโค โครงการฝ่ายกุมภวาปี เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดูแลบึงหนองหานส่วนรอยต่อระหว่างบึงหนองหาน และแม่น้ำป่า และเป็นผู้จัดทำโครงการฟื้นฟูและดูแลคันไคบึงหนองหานให้สามารถกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคและบริโภค
- นายเอก นวลไชยดี สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุมภวาปี เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประสานชุมชนในเขตตำบลเชียงแหวนและตำบลแซแล ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนล้อมบึงหนองหาน

2.2 กลุ่มภาคประชาชน

- นายสมจิต ไกรวาปี เป็นกลุ่มประธานประชาคมตำบลเชียงแหวน และตำแหน่งทางสังคมอีกมาก เป็นข้าราชการบำนาญเดิมเป็นครูในตำบลแซแล เป็นผู้รู้ข้อมูล ประวัติความเป็นมาของชุมชนลุ่มน้ำหนองหานเป็นอย่างดี โดยเฉพาะด้านนผาแดง - นางไฉ้และสามารถที่จะเชื่อมประสานผู้นำชุมชนใน

ตำบลเชียงแห้วและตำบลแซแลในการพัฒนาบึงหนองหานได้เป็นอย่างดี
เป็นคนตำบลเชียงแห้วตั้งแต่กำเนิด

- นายเสถียร นาเมืองรักษ์ เป็นรองประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอกุมภวาปี เป็นข้าราชการบำนาญ เป็นผู้รู้ข้อมูลของพื้นที่เป็นอย่างดี และสามารถเชื่อมประสานกับหอการค้าของอำเภอกุมภวาปี และเทศบาลกุมภวาปี เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการจัดงานประเพณีแข่งเรือของอำเภอกุมภวาปี ให้ความสนใจในการฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนรอบบึงหนองหาน
- ปราชญ์ชาวบ้าน พบว่า มีบุคคลที่เป็นสื่อกลางในการทำพิธีสำคัญ ๆ ของชุมชนอยู่ 4 ท่าน คือ นายจัน สมดี อายุ 72 ปี (หมอธรรม) นายจันทร์ที สุขรัมย์ อายุ 68 ปี (หมอธรรม) นายคำโหม สิทธิราช อายุ 63 ปี (หมอสะเคาะเคราะห์)
- นางศิริตะวัน แสพหาญ ผู้นำแม่บ้าน บ้านเคี่ยมหมู่ 5 เป็นผู้ริเริ่มการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ชุมชนลุ่มน้ำหนองหาน

2.3 ผู้นำชุมชน ท้องถิ่น

- นายสายทอง ให้อ้วน กำนันตำบลแซแล เป็นผู้นำชุมชนที่จะเชื่อมผู้นำหมู่บ้านในตำบลแซแลได้เป็นอย่างดี เป็นคนในพื้นที่ตั้งแต่กำเนิดมีความสนใจในการพัฒนาบึงหนองหาน และ ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ
- นางอุทธ จันทรธนา เป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านเคี่ยม หมู่ที่ 5 ตำบลเชียงแห้ว เป็นผู้นำที่ให้ความสนใจในเรื่องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหานและเป็นแกนนำกลุ่มประมงในหมู่บ้านในการดำเนินงานตามข้อตกลงอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน
- นายแสงทอง โนนมาฮา รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตำบลเชียงแห้ว เป็นแกนนำในการพัฒนาของตำบล ที่เชื่อมเครือข่ายพิทักษ์บึงหนองหานกับองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแห้ว
- นางหนูแดง แก้วอาษา เป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 1 ต.เชียงแห้ว เป็นผู้นำชุมชนที่สนใจในการพัฒนาบึงหนองหานอย่างต่อเนื่อง และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดข้อตกลงอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหานในเขตตำบลเชียงแห้ว และสามารถเชื่อมประสานกับนักการเมืองได้เป็นอย่างดี
- นายสุภชัย ปัดอวาระโร เป็นสมาชิก อบต.ต.เชียงแห้ว และเป็นคนในพื้นที่เป็นกลุ่มนามสกุลใหญ่ของตำบลแซแล ซึ่งมีผลต่อการเลือกผู้นำท้องถิ่นของตำบลและสามารถเชื่อมกับผู้นำท้องถิ่นทั้งในระดับอำเภอและจังหวัดได้เป็นอย่างดี

2.4 กลุ่มประมง พบว่า เป็นกลุ่มอาชีพที่สำคัญของชาวบ้านที่อาศัยในบึงหนองหานที่มีการพบปะพูดคุยกันเป็นประจำ เนื่องจากแหล่งทำมาหากิน คือ บึงหนองหาน ในปัจจุบันมีชาวบ้านที่มีอาชีพหลักประมงมีไม่กี่ครัวเรือนเนื่องจากปลาหายากขึ้นและมีขนาดเล็กลง ผู้นำกลุ่มที่สำคัญคือนาย

ประเสริฐ ตะปองเพชร บ้านเคียม หมู่ 10 ต.เชียงแหว มีสมาชิกที่เป็นกลุ่มประมงด้วยกัน 56 คน ในพื้นที่ 2 ตำบล คือ ต. เชียงแหว และตำบลแซแล

3.บทบาทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน เมื่อ 50 ปีที่ผ่านมาชุมชนในบึงหนองหานมีการกำหนดข้อห้ามในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ห้ามจับปลาบริเวณเขตคอนหลวงตลอดทั้งปี และห้ามยิงนกบริเวณบึงหนองหาน แต่จากสภาพบึงหนองหานมีวัชพืชขึ้น แหล่งน้ำคั้นเงิน หาปลายากขึ้น ชาวประมงจึงฝ่าฝืนกฎของชุมชนไปจับปลาบริเวณเขตคอนหลวง ส่วนเรื่องยิงนก พบว่าไม่มีเจ้าหน้าที่รัฐมาดูแล และชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2546 ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสุขภาพภาคประชาชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร่วมกับสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDI) ได้จัดทำโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมบึงหนองหาน อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี เพื่อเป็นการระดมความรู้ของชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในบึงหนองหาน โดยได้มีการประชุมผู้นำชุมชนในตำบลแซแล ตำบลเชียงแหว เพื่อระดมแนวคิดในการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมบึงหนองหาน และเสนอให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับทราบถึงปัญหาและความต้องการของชุมชนต่อการพัฒนาบึงหนองหาน ทั้งในระดับอำเภอ ระดับจังหวัด นอกจากนี้ทางโครงการ ได้มีกิจกรรมฟื้นฟูประเพณีและพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ขึ้นในพื้นที่บ้านเคียม ตำบลเชียงแหว แต่ในเขตตำบลแซแลไม่มีกิจกรรมที่ต่อเนื่องที่จะเป็นสื่อกลางในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน ทำให้ไม่มีการก่อตัวของชุมชนเองในการอนุรักษ์บึงหนองหาน

ในปัจจุบันชุมชนยังไม่มียุทธศาสตร์ใด ๆ ในอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน นอกจากกลุ่มเครือข่ายพิทักษ์หนองหานจำนวน 56 คน ที่ผ่านการอบรมในด้านอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเท่านั้นเป็นผู้ประชาสัมพันธ์ในหมู่บ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์บึงหนองหาน ตามข้อตกลงที่ได้จากการประชุมชาวประมงที่อาศัยในตำบลแซแลและตำบลเชียงแหว แม้กระทั่งผลกระทบที่อาจจะได้รับจากการทำเหมืองแร่โปแตส ชุมชนเองยังไม่ตระหนักจากผลกระทบที่ตามมา และชุมชนรอการพัฒนาจากหน่วยงานภาครัฐในการขุดลอกวัชพืชออกจากบึงหนองหานจึงจะสนใจเข้าร่วมกิจกรรมด้วย ซึ่งโครงการขุดลอกสนมเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำท่วมขังน้ำขังรอบ ๆ บึงหนองหานและเก็บกักน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรได้รับการอนุมัติงบประมาณจากรัฐบาลแล้วในปี 2547 เมื่อครั้งนายกรัฐมนตรี เดินทางตรวจเยี่ยมจังหวัดอุดรธานี ในเดือนเมษายน 2547 ปัจจุบันสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดอุดรธานีเป็นเลขานุการของคณะทำงานพัฒนาบึงหนองหานแบบบูรณาการ ซึ่งจะมีหน่วยงานทุกภาคส่วนร่วมกันวางแผนพัฒนาบึงหนองหาน ขณะนี้ทางโครงการฝ่ายกุมภวาปี ได้ดำเนินการขุดลอกวัชพืชบริเวณบ้านคอนแก้ว ต.กุมภวาปี ถึง ต้นฝายกุมภวาปี แต่พบว่าการพัฒนาดังกล่าวยังขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหานเข้าไปมีส่วนร่วม ในการวางแผนและมีส่วนร่วมในการพัฒนาบึงหนองหาน และขาดการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารของคณะทำงานพัฒนาบึงหนองหานกับชุมชนที่อาศัยรอบบึงหนองหาน

บทที่ 6

แนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน

ในการศึกษาแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน ผู้ศึกษาได้เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน โดยได้ดำเนินงานดังต่อไปนี้

1.การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่อง แนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน เพื่อระดมความคิดในการพัฒนาบึงหนองหาน และสื่อสารให้สังคมรับรู้เข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นในบึงหนองหาน พร้อมทั้งร่วมกันพัฒนาบึงหนองหาน และค้นหาผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่จะเป็นแกนนำในการพัฒนาในพื้นที่ พร้อมทั้งนำเสนอข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบึงหนองหานที่ทีมวิจัยได้รวบรวมข้อมูลเบื้องต้น ทั้งนี้ได้จัดเวทีรวมพลังชาวประชาพัฒนาบึงหนองหาน จำนวน 1 ครั้ง ซึ่งผู้เข้าประชุม ทั้ง 3 ตำบลได้แก่ ตำบลเชียงแห้ว ตำบลแซแล และตำบลกุมภวาปี รวม 100 คน ประกอบด้วย สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เจ้าหน้าที่จากโครงการฝ่ายกุมภวาปี ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สมาชิก อบจ. จังหวัดอุดรธานี อาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มแม่บ้าน ในการประชุม ได้สรุปแนวทางการพัฒนา บึงหนองหาน ดังนี้

1.1 การขุดลอกสันถม เพื่อพัฒนาเส้นทางเดินเรือ จำนวน 2 เส้นทาง เพื่อรองรับการท่องเที่ยวในบึงหนองหาน คือเส้นทางโนนน้ำย่อยถึงคอนหลวงและเส้นทางโนนธาตุ บ้านเชียงแห้ว ถึงคอนหลวง

1.2 การจัดทำฐานข้อมูลแหล่งเรียนรู้ในบึงหนองหาน จัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น ที่จะเชื่อมประสานกับสถาบันการศึกษาที่อยู่รอบบึงหนองหาน

1.3 การสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบด้วย

- พัฒนาเครือข่ายพิทักษ์หนองหาน
- จัดทำวังปลา
- ประชาสัมพันธ์ แผ่นพับ แผ่นป้าย และงานบุญประเพณี

1.4 การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน เพื่อส่งเสริมหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในบึงหนองหาน

2.การพัฒนาศักยภาพอาสาสมัครสำหรับเป็นกลไกในการผลักดันกระบวนการเรียนรู้ เพื่อแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติชุมชนบึงหนองหาน จากการจัดเวทีระดมปัญญาชุมชนบึงหนองหานเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาบึงหนองหานแล้ว ทีมวิจัยได้คัดเลือกผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่จะเข้าร่วมเป็นวิทยากรอาสาในโครงการ ฯ จำนวน 15 คน ซึ่งบุคคลกลุ่มนี้จะทำงานร่วมกับทีมวิจัยในการดำเนิน

งานในโครงการ ฯ ในพื้นที่ 2 ตำบล ดังนั้นจึงได้จัดอบรมวิทยากรอาสาขึ้นเพื่อปรับแนวคิดในเรื่อง การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมและร่วมกันวิเคราะห์ชุมชนและจัดทำแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมบึงหนองหาน โดยใช้การประชุมระดมความคิดแบบมีส่วนร่วม FSC. (Future Search Conference) โดยได้นำผลประชุมระดมปัญญาชุมชนผู้นำหนองหาน มาใช้ประกอบการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมบึงน้ำหนองหาน ในเดือนตุลาคม 2547 ณ ห้องประชุมศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสุขภาพภาคประชาชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น โดยผลการอบรมสามารถสรุปได้ดังนี้

2.1 ความคาดหวัง ของผู้เข้าอบรมวิทยากรอาสา ประกอบด้วย

- 1) มีความสุข
- 2) ได้รับทราบจากการอบรมที่สะท้อน ไปถึงหน่วยจัดสรรงบฯ ลงมา
- 3) ทุกคนมีความฝันร่วมกัน และฝันเป็นจริง
- 4) บรรลุเป้าหมาย และเกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด
- 5) ได้รับความรู้ที่จะนำไป พัฒนาชุมชน และหนองหาน
- 6) ได้วิธีการที่ทำให้ชุมชนมีอาชีพ และรายได้เพิ่มขึ้น
- 7) มีความเข้าใจ และเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนและมองเห็นเป็นรูปธรรม
- 8) ได้รับความร่วมมือร่วมใจร่วมคิด ในการพัฒนาบึงหนองหานจากหลาย ๆ ฝ่าย
- 9) ได้ทีมงานพัฒนาชุมชนที่ดีที่สุด
- 10) ภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลคุณภาพชีวิต และสิ่งแวดล้อมหนองหาน

2.2 การเรียนรู้อดีต ศึกษาปัจจุบัน ผู้เข้าอบรมให้พิจารณาประเด็นกิจกรรมการเรียนรู้

อดีตถึงปัจจุบันของบึงหนองหาน ประกอบด้วย (แบ่งกลุ่มย่อย เป็น 2 กลุ่ม)

- 1) เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของบึงหนองหานจากอดีตถึงปัจจุบัน
- 2) เหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ ประเพณี วิถีชีวิต ฯลฯ ของชุมชนรอบหนองหาน ในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด จากอดีตถึงปัจจุบัน

3) ความเปลี่ยนแปลงของบึงหนองหานกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชนมีผลกระทบต่อกันและกันอย่างไร และได้รับผลกระทบอื่น ๆ จากสถานการณ์ภายนอกพื้นที่หรือไม่ อย่างไร แสดงความเชื่อมโยงของเหตุและผล

- 4) กระบวนการความร่วมมือในการพัฒนา / แก้ไขปัญหาบึงหนองหานจากอดีตถึงปัจจุบัน
- 5) สรุปทุกข์และสุขของคนหนองหาน

สรุปผลการประชุมกลุ่ม

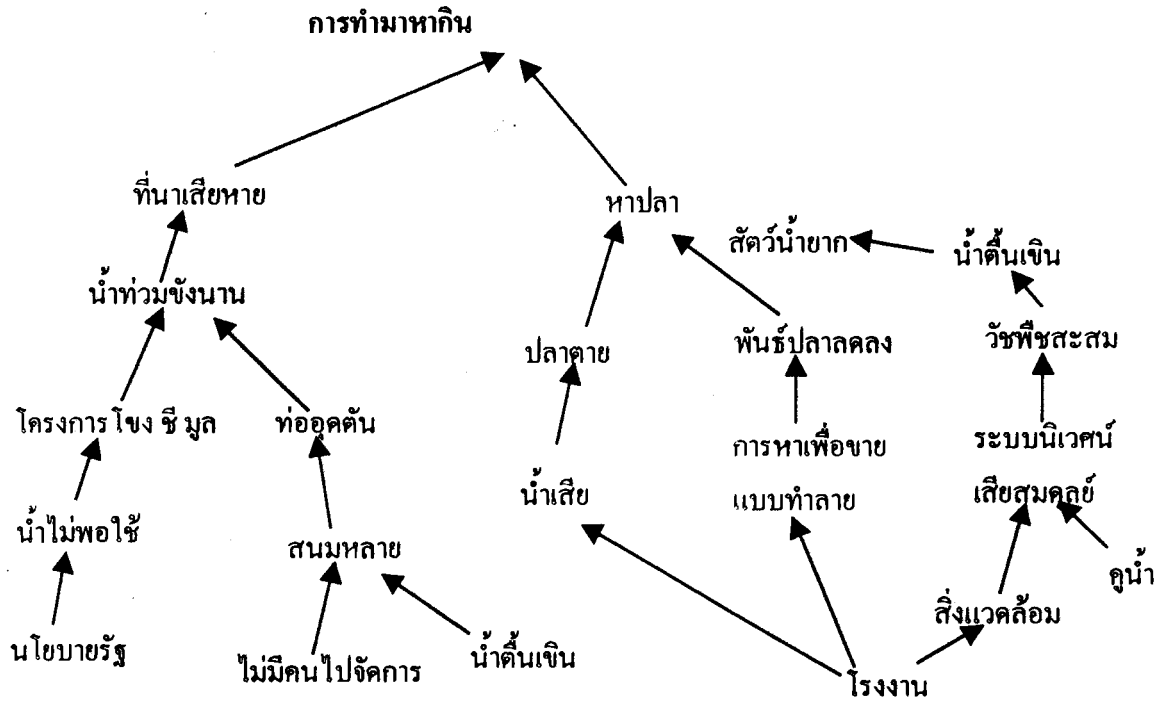
1) เหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของหนองหานจากอดีตถึงปัจจุบัน สภาพอดีตบึงหนองหานมีความอุดมสมบูรณ์ กว้าง น้ำลึก ใสสะอาด ชาวบ้านได้พึ่งพาในการเป็นแหล่งอาหาร การคมนาคมทางน้ำ ชาวบ้านสามารถใช้น้ำจากบึงหนองหานเป็นน้ำดื่มได้ หาปลา ผักพื้นบ้าน ได้ตลอดทั้งปี ในฤดูฝนน้ำท่วมถึงดินบ้านวันสองวันน้ำก็ลด ในฤดูแล้งน้ำหลากสามารถใช้เรือพายข้ามฝากไปมาหาสู่กันได้และมีท่าเรือ ในฤดูแล้งเดินข้ามหนองหานได้ นอกจากนี้ยังมีป่าบัว ต้นกก พืชผัก และมีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ สภาพปัจจุบันบึงหนองหานมีความสมบูรณ์ลดลง ทั้งพันธุ์ปลาและพันธุ์พืชจะเหลือก็มีแค่ปลานิล หอยเชอรี่ ส่วนปลากำ ปลาคุยกอยู่หายากขึ้น น้ำท่วมนานเป็นเดือน ไม่มีท่าเรือ และไม่มีเส้นทางเรือเหมือนเดิม มีประตุน้ำ คันไถ มาแทน มีสนามมากขึ้น ทำให้หลายหมู่บ้านไม่สามารถทำนาได้ ภายหลังมีโครงการ โขง ชี มูล คือ บ้านกุงพาน บ้านดุมบ้านไผ่บ้านพันดอน นอกจากนี้ยังเป็นพิษจากสารเคมี ในส่วนได้ของบึงหนองหานมีสันม ไปอุดตัน ทับถม ทางน้ำผ่าน ทำให้น้ำคั่งเงินขึ้น ในฤดูแล้งน้ำขุดมีปลาตายจำนวนมากแต่หาสาเหตุไม่ได้

2) เหตุการณ์ ความเปลี่ยนแปลงทางของหนองหานจากอดีตถึงปัจจุบัน

หัวข้อ	อดีต	ปัจจุบัน
ด้านเศรษฐกิจ	<ul style="list-style-type: none"> - ทำเพื่ออยู่เพื่อกิน ไม่ต้องซื้อ มีหนี้สินน้อย - ผลผลิตการเกษตรดี - มีการแลกเปลี่ยนผลผลิต เช่น นำปลาไปแลกเปลี่ยนกับข้าวที่เรียกว่า "ทำนาบัวหัวเรือ" 	<ul style="list-style-type: none"> - ชาวบ้านทำประมงน้อยลง แต่จะมีอาชีพรับจ้างแล้วนำเงินมาซื้อหาอาหาร - อพยพแรงงาน ้วยแรงงานไปทำงานในตัวเมืองและต่างประเทศ ค่าครองชีพสูง - การคมนาคมทางดีขึ้น ไฟฟ้าสะดวก - มีคนต่างถิ่นเข้ามาจับปลาและพืชผักไปขาย
ด้านการเมือง	<ul style="list-style-type: none"> - จำนวนประชากรน้อยทำให้มีความอิสระในการประกอบอาชีพ ไม่มีกฎข้อบังคับในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจากหนองหาน 	<ul style="list-style-type: none"> - มีหน่วยงาน (ชลประทาน) เข้ามาบริหารจัดการ - มี อบต. เทศบาล - มีประชากรมากขึ้น เกิดการบุกรุกหนองหานและแสวงหาผลประโยชน์จากหนองหานมากขึ้นทำให้มีกฎระเบียบ ข้อบังคับ เช่น จ่ายค่าน้ำ การทำเกษตร การห้ามยิงนก
ประเพณีสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - ทอดเทียนทางน้ำ - เดินทางไปมาหาสู่กันทางน้ำ เรือ - ฟังฟัง หนองหานเป็นแหล่งอาหาร โดยเฉพาะเวลาบุญประเพณีในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะลงหาปลา ผัก จากหนองหาน ในการเตรียมอาหารทำบุญ โดยไม่ต้องซื้อจากตลาด - ปลา มีมาก หาง่าย หอยปิ้ง หอยโข่งกินได้ - ผักมาก ปลอดภัย - ทำนาได้ผลผลิตมาก 	<ul style="list-style-type: none"> - ไม่มีประเพณีทอดเทียนทางน้ำ - มีประเพณีแข่งเรือ - ชาวบ้านฟังฟังหนองหานในการเป็นแหล่งอาหารลดลงเพราะไปประกอบอาชีพอื่น - ปลา มีจำนวนน้อยหายากขึ้น - บุญประเพณี ต้องซื้ออาหารอย่างเคียวฟังฟังบึงหนองหานน้อยลง - เกิดอาชีพใหม่ คือ หาปลาเป็นคิน - กิ่งเมือง กิ่งชนบท ประชากรมากขึ้น

3) ความเปลี่ยนแปลงของบึงหนองหานกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชนมีผลกระทบต่อกันและกันอย่างไร และได้รับผลกระทบอื่น ๆ จากสถานการณ์ภายนอกพื้นที่หรือไม่ อย่างไร แสดงความเชื่อมโยงของเหตุและผล

การเชื่อมโยงเหตุ - ผล ของปัญหาในกลุ่มน้ำหนองหาน

4) ขบวนการความร่วมมือการพัฒนา / แก้ไขปัญหากลุ่มน้ำหนองหาน จากอดีตถึงปัจจุบัน

อดีต	ปัจจุบัน
<ul style="list-style-type: none"> - ไม่มีการสำรวจความต้องการหรือการทำประชาพิจารณ์ของประชาชนในบึงหนองหานก่อนดำเนินงานพัฒนา - ไม่มีหน่วยงานรับผิดชอบชัดเจน - ไม่มีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาหนองหาน - เคยมีการจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงปลาในกระชังแต่ไม่สำเร็จเพราะน้ำไม่ระบาย - มีการสำรวจของกลุ่มกรีนพีซ ไม่ดำเนินการใด ๆ แต่เมื่อมีการนำสนมในหนองหานมาใช้จะเกิดการต่อต้านจากกลุ่มกรีนพีซ ทันที 	<p>ภาคประชาชน : เกิดกลุ่มเครือข่ายหลายองค์กรแต่การดำเนินงานไม่ชัดเจน ไม่มีพลัง ไม่เห็นผล</p> <p>ภาครัฐ : ไม่มีหน่วยงานรับผิดชอบ</p> <ul style="list-style-type: none"> : โครงการโขงชีมูล : เกษตร แจกเมล็ดพืช แจกพันธุ์สัตว์ ส่งเสริมทฤษฎีใหม่ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น ส่งเสริมอาชีพใหม่ ใน บ้านเคียม ตำบลเชียงแหว : SIF ส่งเสริมอาชีพในตำบลเชียงแหว <p>องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น: เข้ามาส่งเสริมอาชีพ เช่น</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. อบต. เชียงแหว ส่งเสริมอาชีพ ทำตาล โตนด กกล้วยอบเนย 3. อบต. แชแฉ : ทอเสื่อกก

5) สรุปทุกข์และสุขของคนในชุมชนบึงหนองหาน ประกอบด้วย

ทุกข์	สุข
<ol style="list-style-type: none"> พื้นที่หนองหานคืนเงิน มีสนมมมาก น้ำไหลไม่สะดวก ปลาตายโดยไม่ทราบสาเหตุ มีการบุกรุกบึงหนองหาน น้ำท่วมขังนานขึ้น พื้นที่การเกษตรลดลง มีการอพยพแรงงาน ครอบครัวแตกแยก ขาดความอบอุ่น เป็นชุมชนเมือง มีการตกเขียว (ขาดอำนาจต่อรอง) มีการใช้อำนาจรัฐ (นักการเมือง) บุกรุกพื้นที่ มีความขัดแย้ง เรื่องสิทธิที่ทำกินบุกรุกหนองหานคืนได้ สร้างทับที่ทำกินชาวบ้าน ประชาชนขาดข้อมูลข่าวสารในด้านคุณภาพของน้ำ ทั้งในส่วนน้ำในบึงหนองหาน น้ำใช้ผ่านท่อประปาหมู่บ้าน น้ำได้โรงงานน้ำตาล รวมทั้งหน่วยงานพัฒนาบึงหนองหาน ทำให้ขาดความสนใจและไม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาบึงหนองหาน ระบบการจัดการเกษตรล้มเหลว เช่น การทำนาต้องจ้างแรงงาน ได้บึงหนองหาน น้ำขุ่น ใช้ไม่ได้ น้ำคืนเงิน ปลาตาย 	<ol style="list-style-type: none"> การคมนาคมรอบ ๆ หนองหานสะดวกขึ้นมีแหล่งอาหารเพิ่มขึ้น และพื้นที่บึงหนองหานชัดเจนจากการมีคันไค บางส่วนของบึงหนองหาน ยังมีทิวทัศน์ที่สวยงาม เช่น ป่าบัว มีแหล่งอนุรักษ์พันธุ์นก สามารถจับปลาได้ง่ายขึ้น (ในส่วนของพื้นที่ได้หนองหาน) มีน้ำใช้ในการเกษตรในฤดูแล้ง (แต่ต้องเสียค่าน้ำ) สามารถทำนาปรังได้ บางส่วน เกิดประเพณีแข่งเรือ น้ำอุปโภค บริโภค สะดวกขึ้น มีโครงการเกษตรพอเพียง ไร่นาสวนผสม

2.3 กิจกรรมความภูมิใจในชีวิตและชีวิตการทำงาน เพื่อสร้างพลังในการพัฒนา ให้ผู้เข้าอบรม มีประเด็นพิจารณา 2 เรื่อง คือ ความภูมิใจในตัวเอง (คนละ 3 เรื่อง) และ สิ่งดี ๆ ในภูมิสำเนา (ก็เรื่องก็ได้) ผลการประชุมกลุ่มสรุปได้ ดังนี้

1) ความภูมิใจในตัวเอง การมีครอบครัวอบอุ่น มีพ่อแม่ดี มีลูกดี สามิภรรยาดี เป็นผู้นำชุมชน มีการศึกษาเรียนรู้ มีอาคารครบ 32 มีหน้าที่การงาน ประสบความสำเร็จ ได้ทำประโยชน์ต่อชุมชน คนยอมรับ

2.) สิ่งดี ๆ ในภูมิสำเนา ประกอบไปด้วย

2.1) ด้านศักยภาพของบุคคลในกลุ่มน้ำหนองหาน

- มีบุคคลที่เป็นศูนย์รวมจิตใจ ของชุมชนกลุ่มน้ำหนองหาน ได้แก่ หลวงปู่มหาธาตุ บ้านคอนแก้ว หลวงปู่สา บ้านเชียวแหว หลวงปู่เครื่อง บ้านนาขุง กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

- มีนักร้องเมืองที่มีตำแหน่งรัฐมนตรีในรัฐบาล
- คนในชุมชนรักถิ่นฐานบ้านเกิด

2.2) ด้านทรัพยากรท้องถิ่น

- บึงหนองหาน เป็นแหล่งทำมาหากิน เป็นต้นกำเนิด แม่น้ำป่าสัก ทิวทัศน์สวยงาม มีป่าบัวแดง มีคันไครรอบๆ หนองหาน มีตำนานที่ยาวนาน และมีท้องทุ่งนากว้างใหญ่

- มีงานแข่งเรือที่ยิ่งใหญ่ ได้รับถ้วยรางวัลพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ

- มีโรงงานน้ำตาล 2 โรงงาน ทำให้เกษตรกรขายผลผลิตได้
- มีสวนลึงกุ่มกว่าปี
- มีผลผลิตจากกลุ่มเกษตรกรในชุมชนบึงน้ำหนองหาน ได้แก่

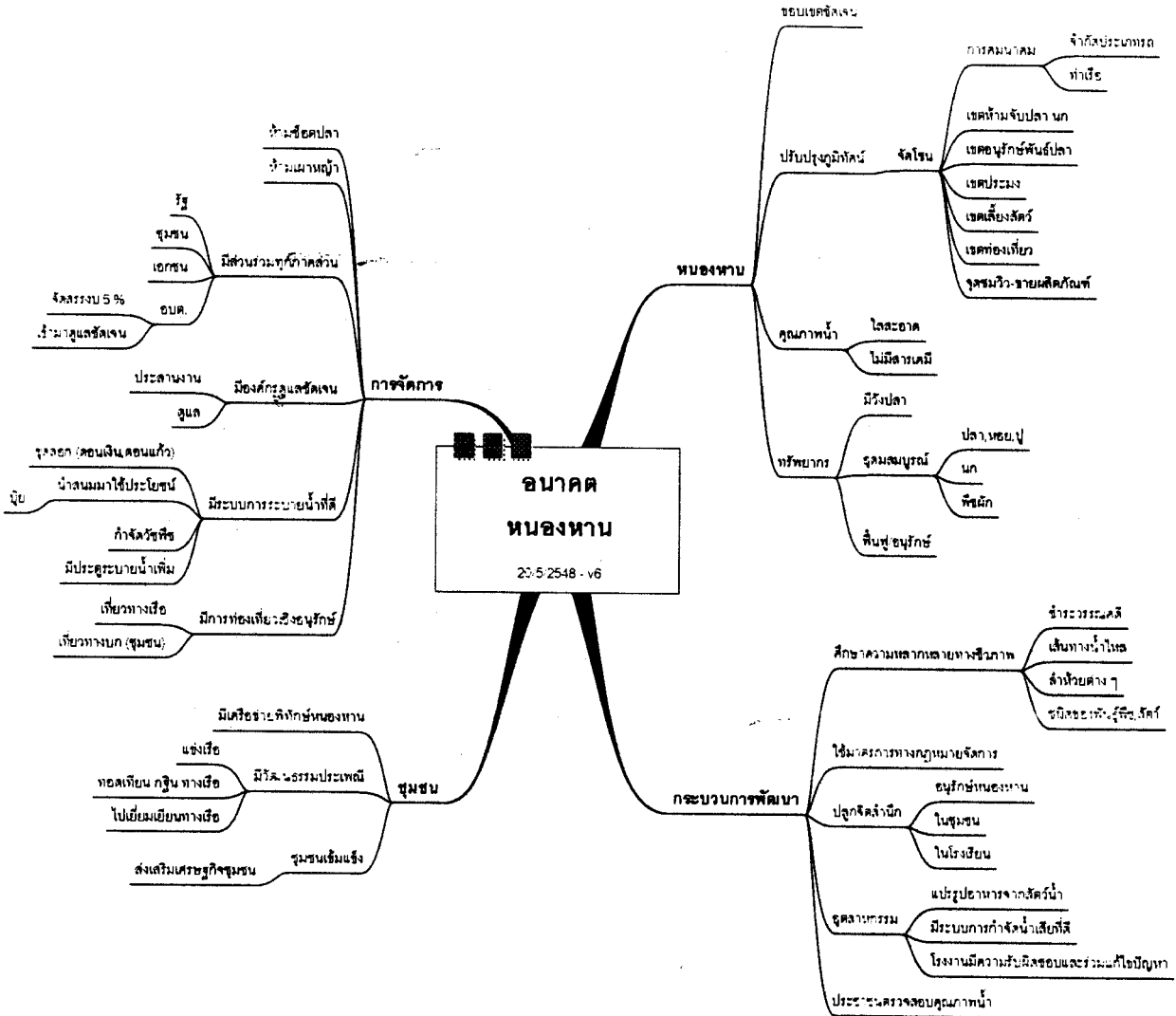
- บ้านสีแฉ่ง ตำบลพันดอน มีข้าวหลาม
- บ้านเคี่ยม มีกลุ่มเพาะเห็ด มีปลาร้า ปลาสด
- ตำบลเวียงคำ มีกลุ่มทำน้ำตาลก้อน
- ตำบลเชียงแห้ว มีกลุ่มทำตาล โคนด กกล้วยอบเนย คัดเข็บเสื้อผ้า
- ตำบลแซแล มีกลุ่มทอเสื่อกก
- ทุกชุมชนจะมีการทอผ้าไหม เป็นอาชีพเสริมหลังฤดูเก็บเกี่ยว

2.4 การสร้างอนาคตหนองหานร่วมกัน แบ่งประเด็นคำถามออกเป็น 3 ประเด็น คือ

- 1) สิ่งที่ต้องการให้มีต่อไปในหนองหาน
- 2) สิ่งที่ต้องการให้หมดไปในหนองหาน
- 3) สิ่งที่ต้องการให้มีเพิ่มเข้ามา (ไม่มี)

สรุปผลการประชุมกลุ่มโดยใช้แผนที่ความคิด ดังแผนภาพดังต่อไปนี้

อนาคตหนองหาน

2.5 วิเคราะห์ศักยภาพของแกนนำเครือข่ายชุมชนบึงหนองหาน ในการวิเคราะห์ ศักยภาพของแกนนำทั้ง 15 คน ได้ใช้เทคนิค SWOT ANALYSIS ซึ่งผลจากการวิเคราะห์องค์กรรมิราย ละเอียดดังต่อไปนี้

ภายในองค์กร

จุดแข็ง	จุดอ่อน
<ol style="list-style-type: none"> 1. ทุกคนมีความรัก ตั้งใจพร้อมที่จะเสียสละอุทิศตนและอาสาที่จะเข้าร่วมพัฒนา (จิตสำนึกรักถิ่น) 2. มีการติดต่อสื่อสารสม่ำเสมอใกล้ชิด 3. รับรู้ปัญหาพร้อมกัน ร่วมคิด ร่วมใจที่จะแก้ปัญหา และได้เรียนรู้ ร่วมกัน 4. มีความสนิทสนมคุ้นเคย 5. เป็นผู้นำที่ประสบความสำเร็จ มีบารมีเป็นที่ยอมรับของคนในและนอกชุมชน และมีพลังต่อรอง 6. รู้จักพื้นที่ดี รู้และเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับบึงหนองหาน 7. หน่วยงานรัฐ / เอกชน / ประชาชน เริ่มเห็นความสำคัญของบึงหนองหานและเข้ามาสนับสนุน 8. บุคลากรมีหลายบทบาท 9. มีการพึ่งตนเองมากขึ้น 10. มีจิตใจที่จะอนุรักษ์ฟื้นฟูเป็นทุนเดิม 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ขาดงบฯ เวลาค่อนข้างน้อย 2. บทบาทภาระหน้าที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการดำเนินงาน 3. ชัดแย้งในแนวความคิด ทำให้ขาดความเชื่อมั่นในการทำงาน 4. ระดับความรู้ ความเข้าใจไม่เท่ากัน 5. ผู้เข้าอบรมไม่ครบตามจำนวนชุมชน 6. ขาดแนวทาง ทิศทางบทบาทในการดำเนินงานที่ชัดเจน 7. บุคคลที่ไม่ค่อยร้อนรนมองไม่เห็นปัญหา หรือวิกฤตของปัญหา 8. เป็นองค์กรใหม่ ขาดความพร้อมในด้านความรู้ แนวทาง / ทิศทาง ความมั่นใจ การสนับสนุนจากหน่วยงานต้นสังกัด 9. บุคลากรมีหลายบทบาท 10. คนบางกลุ่มไม่เข้าใจกลัวเสียผลประโยชน์ 11. บางกลุ่มไม่เข้าใจกลัวเสียผลประโยชน์

ภายนอกองค์กร

โอกาส	อุปสรรค - ภาวะคุกคาม
<ol style="list-style-type: none"> 1. มีกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และรักถิ่นฐานบ้านเกิด 2. มีประชาชนที่ประสบปัญหาจากวิกฤตของบึงหนองหาน 3. เมืองศรีนครินทร์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น 4. นโยบายรัฐ เน้นสร้างสุขภาพมากกว่าซ่อม 5. ค่านิยมรักท้องถิ่น 6. สาธารณสุขได้เปิดโอกาสให้เรียนรู้อบรมเป็นวิทยากร 7. ค่านิยมการใช้สารเคมีลดลง 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ระบบเศรษฐกิจตกต่ำ แต่ความเจริญทางด้านเศรษฐกิจเข้ามาในชุมชนเกิดกระแสนิยมตะวันตก การใช้จ่ายฟุ่มเฟือย 2. คนในพื้นที่ห่างเหิน ขาดความสนใจ ขาดความรับผิดชอบ 3. ขาดหน่วยงานรับผิดชอบ 4. รั่ววัฒนธรรมสังคมเมืองเพิ่มขึ้น 5. มีการใช้อำนาจจากกลุ่มบางกลุ่มมาหาผลประโยชน์ 6. เจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบไม่จริงจังในการแก้ปัญหา 7. การจัดสรรที่ไม่เป็นธรรม / ไม่โปร่งใส 8. ความล้มเหลวในการทำงาน / โครงการในอดีต 9. ขาดนักการเมืองท้องถิ่นที่สามารถสะท้อนปัญหาบึงหนองหานสู่การแก้ไขระดับประเทศ

2.6.การสร้างยุทธศาสตร์และแนวทางสู่อนาคตของหนองหาน ให้ผู้เข้าอบรมพิจารณา
ในประเด็นดังต่อไปนี้ ใจความสำคัญของภาพอนาคต ร้อยเรียงเป็นวิสัยทัศน์ และหลักการ /
แนวคิด / ค่านิยม ที่ควรใช้ในการพัฒนาวิสัยทัศน์หนองหาน

สรุปผลการประชุม

1) ใจความสำคัญของภาพอนาคต ร้อยเรียงเป็นวิสัยทัศน์

หนองหานออนซอน	ทรัพยากรน้ำหลากหลาย	มากมายวิวัตน์สวยงาม
จัดการน้ำอย่างเหมาะสม	ระดมพลังทุกภาคส่วน	ร่วมขบวนพิทักษ์และสืบสาน
สรรค์สร้างจิตสำนึก	ศึกษาและพัฒนา	ด้วยศรัทธาที่ยั่งยืน

2) กลยุทธ์ / แนวทางหลักในการพัฒนา พิจารณาในประเด็น ทำอย่างไรจะได้
ตามภาพฝัน และจะปรับองค์กรอย่างไรให้มีความพร้อม โดยดึงจุดแข็ง ลดจุดอ่อน สร้างโอกาส
/คว้าโอกาส และหลีกเลี่ยงอุปสรรค ผลการประชุมกลุ่มมีดังนี้

2.1) ด้านการพัฒนาหนองหาน

- หากกลุ่มแนวร่วมทีมงาน ประชุมกลุ่ม เพื่อร่วมกันกำหนดความต้องการ
พัฒนาหนองหาน
- ร่วมสำรวจและทำแผนที่สภาพแวดล้อมของบึงหนองหาน
- เก็บข้อมูลต่าง ๆ รอบ ๆ บึงหนองหาน
- แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกให้ชัดเจน
- การประสาน หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สนใจพัฒนา
- การเสนอความต้องการของชุมชน

2.2) ด้านภูมิสถาปัตยกรรม

- แบ่งเขตการพัฒนาตามความเหมาะสม
- ประสานหน่วยงานภาคต่าง ๆ เพื่อขอรับการสนับสนุน
- เสนอความต้องการของชุมชน

2.3) การจัดการทรัพยากร

- ส่งเสริมการประกอบอาชีพ
- ส่งเสริมการอนุรักษ์
- ตั้งกลุ่มอนุรักษ์

2.4) ความสะอาดของหนองหาน

- ร่วมกันดูแล การกำจัดขยะ
- ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ
- เฝ้าระวังการประกอบกิจการ กลุ่มอาชีพ ที่อาจส่งผลกระทบต่อบึงหนองหาน

2.5) การเฝ้าระวังคุณภาพน้ำ

- ตั้งกลุ่มตรวจวัดคุณภาพน้ำโดยองค์กรชุมชน
- จัดการวัชพืชตามความเหมาะสม

2.6) เตรียมความพร้อม วิทยากรอาสา (แกนนำ)

- บุคลากร ทักษะ สื่อ
- สถานที่ การประสาน
- เตรียม ทำแผนปฏิบัติการ
- มอบหมายหน้าที่ ภารกิจ

2.7) เครือข่ายพิทักษ์หนองหาน

- จัดเวทีประชุมเครือข่าย
- ระดมความคิด
- คิดแนวปฏิบัติ บริหาร จัดการ แนวเดียวกัน
- ผนึกองค์กรเป็นหนึ่งเดียว
- มีระบบติดตาม ประเมินผล

2.8) เสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน

- เปิดเวทีชาวบ้าน
- ปลุกจิตสำนึก รักท้องถิ่น
- สรุปรบทเรียนจากการประชุม
- ยึดชุมชนเป็นตัวตั้ง
- สร้างระบบบริหารจัดการร่วมกัน
- ชุมชนมีส่วนร่วมทุกกิจกรรม

2.9) วิถีชีวิตของคนในชุมชน

- ฟื้นฟูอาชีพดั้งเดิม
- เพิ่มมูลค่าทุนเดิมของทรัพยากร
- ทำโครงการนาร่อง และขยายผล

3. การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ภายหลังจากการอบรมวิทยากรอาสาทั้ง 15 คน แล้ว ทีมวิจัยและวิทยากรอาสาได้จัดทำเครื่องมือในการจัดเก็บข้อมูลเพิ่มเติมและทำการสำรวจบึงหนองหานพร้อมกัน เพื่อให้ทีมวิจัยทั้งหมดได้เรียนรู้สภาพปัญหาของบึงหนองหานร่วมกัน เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย

3.1 แบบสอบถาม เรื่อง การใช้ประโยชน์ของประชาชนจากบึงหนองหาน โดยทีมวิจัยและวิทยากรอาสาเป็นผู้ดำเนินการจัดเก็บข้อมูล

3.2 แบบสัมภาษณ์ เรื่อง

3.2.1 บริบททางสังคม ความเชื่อ ประเพณี 12 เดือน สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และการประกอบอาชีพ

3.2.2 แนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน

(หมายเหตุ: ข้อมูลที่ได้จากการเก็บและรวบรวมข้อมูล ได้นำเสนอในบทที่ 4 และ บทที่ 5)

4.การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแนวทางการพัฒนาบึงหนองหานและสื่อสารข้อมูลของบึงหนองหาน ทีมวิทยากรอาสาได้จัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแนวทางการพัฒนาบึงหนองหานและสื่อสารข้อมูลของบึงหนองหานให้ชุมชนได้รับทราบจำนวน 2 ครั้งในพื้นที่ตำบลเซเหล และตำบลเชียงแหวง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ซึ่งผู้เข้าประชุม ทั้ง 2 ตำบล รวม 180 คน ประกอบด้วย สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เจ้าหน้าที่จากโครงการฝายกุมภวาปี ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายต่อพงษ์ ไชยสาส์น สมาชิก อบจ. จังหวัดอุดรธานี อาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มแม่บ้าน ในการประชุมทั้ง 2 เวที ได้สรุปแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน ดังต่อไปนี้

4.1 พัฒนาเส้นทางเดินเรือ แนวทางที่จะดำเนินงานในปี พ.ศ. 2547 ได้แก่ ประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขออนุญาตขุดลอกถนนเพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือ จากท่าเรือโนนน้ำย่อยถึงคอนหลวง และท่าเรือโนนธาตุถึงคอนหลวง เพื่อรองรับกิจกรรมท่องเที่ยวบึงหนองหาน และฟื้นฟูประเพณีท้องถิ่น

4.2 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน แนวทางที่ดำเนินงานได้แก่

4.2.1 การประชาสัมพันธ์ขจัดมลพิษที่บึงหนองหาน ในวงกว้างเพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์

4.2.2 จัดตั้งคณะกรรมการพิทักษ์หนองหาน

4.2.3 จัดอบรมเยาวชนรักหนองหาน

4.2.4 จัดศึกษาดูงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

4.2.5 จัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของอาสาสมัครอนุรักษ์คู่มือน้ำหนองหาน

4.3 พัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แนวทางการดำเนินงาน ได้แก่

4.3.1 พัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ในชุมชนบึงหนองหานจำนวน 2 ชุมชน ได้แก่บ้านเคียม ตำบลเชียงแห้ว และตำบลโนนน้ำข้อย ตำบลแซแล เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีท่าเรือทำให้ชาวประมงสามารถใช้เส้นทางเดินเรือได้ และนำนักท่องเที่ยวลงเรือชมป่าบัวแดงในช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึง มีนาคม

4.3.2 พัฒนาบ้านพักนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ให้มีมาตรฐาน

4.3.3 พัฒนากลุ่มอาชีพ

4.3.4 พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ท้องถิ่น

4.3.5 พัฒนาการแพทย์แผนไทย

4.3.6 พัฒนาสภาพแวดล้อมในหมู่บ้าน

4.3.7 ประกวดบ้านตัวอย่าง

4.3.8 จัดหาอุปกรณ์รักษาความปลอดภัย เช่น เรือตรวจการ, เสื้อชูชีพ

4.4 พัฒนาศูนย์ข้อมูลแหล่งเรียนรู้กลุ่มน้ำหนองหาน

4.4.1 ประสานสภาวัดนธรรมอำเภอภูพานีและผู้บริหารโรงเรียนในชุมชนบึงหนองหานเพื่อรวบรวมข้อมูล

4.4.2 จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

4.4.3 จัดทำศูนย์ข้อมูลแหล่งเรียนรู้บึงหนองหาน อย่างน้อย 2 แห่ง

4.5 การฟื้นฟูประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนบึงหนองหาน มีแนวทางการดำเนินงาน

คือ จัดกิจกรรมฟื้นฟูประเพณีชุมชนบึงหนองหาน อย่างน้อย 2 กิจกรรม ได้แก่

4.5.1 พิธีสงฆ์พระคอนกลาง บ้านเคียม

4.5.2 พิธีทอดเทียน ทางน้ำ

4.6 การประชาสัมพันธ์ และระบบข้อมูลข่าวสารการพัฒนาบึงหนองหาน

4.6.1 พัฒนาเครือข่ายวิทยุสื่อสาร

4.6.2 การจัดทำศูนย์ข้อมูลข่าวสาร

4.6.3 หลักสูตรท้องถิ่น (เยาวชนรักหนองหาน)

จากการประชุมทั้ง 4 เวที และการเก็บข้อมูลของทีมวิทยากรอาสาและทีมวิจัย ทีมวิจัยและวิทยากรอาสาได้มีการนำข้อมูลที่ได้มานำไปใช้ในการวางแผนงานการพัฒนาในแต่ละส่วน โดยการแบ่งประเด็นในการพิจารณาออกเป็น 5 ประเด็น คือ 1) พัฒนาเส้นทางเดินเรือ 2) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนบึงหนองหาน 3) พัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ 4) พัฒนาศูนย์ข้อมูลแหล่งเรียนรู้บึงหนองหาน 5) การฟื้นฟูประเพณีและวัฒนธรรม โดยรายละเอียดของแต่ละแนวทางที่ได้กำหนดไว้ได้นำเสนอในบทที่ 7 ต่อไป

บทที่ 7

การพัฒนารูปแบบการฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

จากการดำเนินงานของทีมนิเวศวิทยาและวิทยาการอาสาในการจัดเก็บข้อมูลบึงหนองหาน และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนที่อาศัยรอบบึงหนองหาน เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาบึงหนองหาน ซึ่งจากการดำเนินงานสามารถกำหนดแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน ซึ่งรายละเอียดการดำเนินงานในแต่ละแนวทางมีดังต่อไปนี้

การพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารบึงหนองหาน

ทีมนิเวศวิทยาและวิทยาการอาสา ได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลกลุ่มน้ำหนองหานซึ่งประกอบด้วย การใช้ประโยชน์จากบึงหนองหานของชุมชนที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหาน จำนวนพันธุ์พืช พันธุ์ปลา พันธุ์นก และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในกลุ่มน้ำหนองหานจำนวน 6 แห่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการประกอบอาชีพ ความเชื่อในตำนานผาแดง - นางไอ่ ซึ่งข้อมูลที่จัดเก็บได้ ทีมนิเวศวิทยาและคณะทำงานได้นำมาใช้ในการวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมบึงหนองหาน และนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเผยแพร่ให้กับชุมชนรอบบึงหนองหานได้รับทราบ และเห็นความสำคัญหันมาร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน จึงได้ประสานกับสภาวัฒนธรรมอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เพื่อกำหนดแนวทางการนำข้อมูลบึงหนองหานเผยแพร่ในวงกว้าง โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชน ซึ่งต่อไปจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาบึงหนองหาน ซึ่งทีมนิเวศวิทยาและวิทยาการอาสาได้ดำเนินการพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารดังต่อไปนี้

1 จัดทำเอกสาร ข้อมูลบึงหนองหานที่ได้จากการศึกษา ซึ่งประกอบด้วย ข้อมูลสถานที่ศักดิ์สิทธิ์รอบบึงหนองหาน ข้อมูลทั่วไปของบึงหนองหาน ความหลากหลายทางชีวภาพของบึงหนองหาน ตำนานผาแดง - นางไอ่เพื่อนำเสนอในการประชุมจัดทำฐานข้อมูลทั่วไปของบึงหนองหาน

2 จัดประชุมสภาวัฒนธรรมอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เพื่อจัดทำข้อมูลบึงหนองหาน ผู้เข้าร่วมประกอบด้วย สภาวัฒนธรรมอำเภอกุมภวาปี ผู้บริหารโรงเรียนในตำบลเชียงแห้ว ตำบลแซแล และเขตตำบลกุมภวาปี สำนักงานการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอกุมภวาปีและวิทยาการอาสา ผลการประชุมได้กำหนด

เนื่องจากการจัดทำระบบข้อมูลบึงหนองหานดังนี้

2.1 ข้อมูลทั่วไปบึงหนองหาน ประกอบด้วย ลักษณะทางกายภาพ และภูมิศาสตร์ของบึงหนองหาน

2.2 ระบบนิเวศของบึงหนองหาน ประกอบด้วย ชนิดพันธุ์พืช พันธุ์นก พันธุ์ปลา และสัตว์เลื้อยคลาน

2.3 สถานที่ศักดิ์สิทธิ์รอบบึงหนองหาน โดยเพิ่มสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่รอบบึงหนองหานเพิ่มขึ้นมาอีก 2 แห่ง จากเดิมมีเพียง 6 แห่ง และตำนานผาแดงนางไอ่

2.4 วิถีชีวิตของชุมชนบึงหนองหาน

2.5 จัดตั้งคณะทำงานจัดทำฐานข้อมูล จัดเก็บและรวบรวมข้อมูลบึงหนองหานเพื่อนำ

เสนอให้คณะกรรมการตรวจสอบความถูกต้องในเวทีการประชุม การจัดทำฐานข้อมูลแหล่งเรียนรู้บึงหนองหานครั้งที่สองต่อไป

3. จัดทำเอกสารการ อบรมเยาวชนรักหนองหาน จำนวน 200 ชุด เพื่อใช้ในการจัดอบรมเยาวชนรักหนองหาน จำนวน 2 รุ่น ๆ ละ 60 คน

4. จัดทำศูนย์การข้อมูลบึงหนองหาน อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี เพื่อเป็นการเผยแพร่ข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยว วิถีชีวิตของชุมชนบึงหนองหาน ให้แก่นักท่องเที่ยวในหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บึงหนองหาน ณ.โรงเรียนบ้านเคี่ยม ตำบลเชียงแหว อำเภอเมือง จ.อุดรธานี

ผลลัพธ์ที่ได้

1. มีศูนย์ข้อมูลกลุ่มน้ำหนองหาน ในชุมชน จำนวน 1 จุด คือ โรงเรียนบ้านเคี่ยม ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จ.อุดรธานี และใช้บ้านของทิมวิทยากรอาสาที่ผ่านการอบรมแล้วเป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสาร ที่จะเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และติดต่อสื่อสารระหว่างคนภายในชุมชน และหน่วยงานราชการ ประกอบด้วย

จุดที่ 1 บ้านเชียงแหว ตำบลเชียงแหว คือ นายสมจิตร ไกรวาปี

จุดที่ 2 สถานีอนามัย ตำบลเชียงแหว คือ นายพยุง ศรีกงพาน

จุดที่ 3 บ้านเคี่ยม ตำบลเชียงแหว คือ นายประเสริฐ ตะบองเพชร

จุดที่ 4 บ้านโนนน้ำข้อย ตำบลแซแล คือ นายศุภชัย ปัดถาวะโร

จุดที่ 5 บ้านคอนเงิน ตำบลแซแล คือ นายสกล กาญจวิบูลย์

จุดที่ 6 สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุมภวาปี จ.อุดรธานี คือ นายเอนก นวลไชยดี

2. มีฐานข้อมูลบึงหนองหาน ในการจัดอบรมเยาวชนรักหนองหาน

แนวทางการพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารบึงหนองหาน

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ที่เกี่ยวกับบึงหนองหาน ในสถาบันการศึกษาที่อยู่รอบบึงหนองหาน เพื่อให้เยาวชนได้เห็นความสำคัญและตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรบึงหนองหาน

การฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

ภายหลังที่วิทยากรอาสาได้เก็บข้อมูลจำนวนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ในบึงหนองหาน พบว่า ทั้งจำนวนและชนิดของพืช และสัตว์ในบึงหนองหานลดลงเกือบทุกชนิด ยกเว้นวัชพืชที่เพิ่มขึ้น ทำให้วิทยากรอาสาได้ดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน เพื่อให้บึงหนองหานเป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ให้แก่ชุมชนที่อาศัยอยู่รอบบึงหนองหานต่อไป กิจกรรมที่ทีมวิจัยร่วมกับวิทยากรอาสาได้ดำเนินการประกอบด้วยกิจกรรม ดังต่อไปนี้

1 จัดประชุมกลุ่มประมงพื้นบ้านและผู้นำชุมชนใน 2 ตำบล จำนวน 56 คน เพื่อกำหนดแนวทางการฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนบึงหนองหาน จากผลการประชุมได้มีมติในการประชุมดังต่อไปนี้

1.1 จัดทำข้อตกลงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน และทำการประกาศข้อตกลงในพิธีสงฆ์พระธาตุบ้านเดียม พร้อมทั้งให้สมาชิกนำไปเผยแพร่ในหมู่บ้านของตนเอง โดยเฉพาะกลุ่มประมงพื้นบ้านในบึงหนองหาน

1.2 จัดทำรั้วปลา ในเขตเกาะคอนหลวง รัศมี 300 เมตร

1.3 จัดทำแผ่นพับประชาสัมพันธ์ข้อตกลงอนุรักษ์ฯ

1.4 จัดทำแผ่นป้ายประกาศข้อตกลงอนุรักษ์ฯ บริเวณคันไถบึงหนองหาน 3 จุด คือ

- บ้านเดียม ตำบล เชียงแหว
- บ้านโนนน้ำย้อย ตำบลแซแล
- ท่าเรือโนนธาตุ บ้านเชียงแหว ต.เชียงแหว

2. จัดศึกษาดูงานแก่ผู้นำชุมชน ใน 2 ตำบล จำนวน 24 หมู่บ้าน จากตำบลเชียงแหว และตำบลแซแลเพื่อพัฒนาศักยภาพให้กับผู้นำชุมชน (เนื่องจากผู้ใหญ่บ้านมีตำแหน่งเป็นพนักงานท้องถิ่นในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย) รวมทั้งหมด 56 คน ณ.เขตรักษาศรีพันธุ โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำ ตำบลหนองบัวบาน อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ในวันที่ 15 มกราคม 2547 แก่อาสาสมัครพิทักษ์หนองหานจำนวน 58 คน ทั้งนี้คณะศึกษาดูงานได้สรุปผลที่ได้จากการศึกษาดูงานดังนี้

2.1 ประสพการณ์ที่ได้จากการศึกษาดูงาน

2.1.1 ได้รับประสพการณ์ในเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา

2.1.2 ได้รับทราบถึงกฎระเบียบของการอนุรักษ์

2.1.3 ได้เห็นภูมิทัศน์ที่สวยงาม และชุมชนในพื้นที่ที่มีความเป็นระเบียบ

เคารพกฎกติกา

2.1.4 ได้รับทราบถึงประสพการณ์การดำเนินงานที่มีปัญหาอุปสรรค

และประสบความสำเร็จในที่สุด เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป

2.2 แนวทางที่นำไปดำเนินการอนุรักษ์บึงหนองหาน

2.2.1 วางแผนพัฒนาเขตอนุรักษ์ในพื้นที่บึงหนองหาน

- 2.2.2 นำความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการศึกษาดูงานไปปรับปรุง
กฎระเบียบของชาวประมงในบึงหนองหาน
- 2.2.3 ร่วมกันพัฒนาบึงหนองหานเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
- 2.2.4 จัดตั้งคณะกรรมการผู้ดูแลอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ
- 2.2.5 กำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในบึงหนองหาน
- 2.2.6 จัดตั้งกลุ่มอาชีพจากผลิตภัณฑ์ปลา
- 2.2.7 ช่วยกันดูแลวัชพืชในบึงหนองหาน

3. จัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายพิทักษ์หนองหาน ในการประชุมสัญจรอาสาสมัครพิทักษ์หนองหานจำนวน 2 ครั้ง คือ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานระหว่างสมาชิก ฯ และได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายพิทักษ์หนองหานขึ้น ตำบลละ 10 คน ที่จะทำหน้าที่เชื่อมประสานหน่วยงานภาครัฐและ ชุมชนในการพัฒนาบึงหนองหาน ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เนื่องจากในบึงบประมาณ 2548 จังหวัดอุดรธานีได้รับจัดสรรงบประมาณจากรัฐบาลในการพัฒนาขุดลอกบึงหนองหาน ทั้งนี้ตำบลเชียงแหวมินายสมจิต ไกรวาปี เป็นประธาน และตำบลแซแล มีนายสายทอง ไ้หวัน เป็นประธาน

4. จัดทำวังปลา กลุ่มประมงจำนวน 56 คนในตำบลเชียงแหวมและตำบลแซแลใช้ไม้ไผ่ปักเขตเพื่อทำแนววังปลารัศมี 300 เมตรห่างจากเขตคอนหลวง

5. การจัดอบรม ชาวชนรักหนองหาน เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์บึงหนองหานให้แก่กลุ่มเยาวชนใน 2 ตำบล คือ ตำบลเชียงแหวม และตำบลแซแล เนื่องจากเยาวชนเป็นพลังที่สำคัญในการพัฒนาบึงหนองหานในอนาคต ทั้งนี้ทีมวิจัยและคณะทำงานจัดทำฐานข้อมูลบึงหนองหานได้รวบรวมข้อมูลของบึงหนองหานจัดทำเป็นรูปเล่ม เพื่อให้เป็นเอกสาร ในการจัดอบรมชาวชนรักหนองหาน ทั้งนี้ได้จัดอบรมชาวชนรักหนองหานขึ้น 2 รุ่น ๆ ละ 60 คน รวม 120 คน โดยมีทีมวิทยากรอาสาและอาจารย์ในสถาบันการศึกษารอบบึงหนองหานเป็นวิทยากรในการจัดอบรม ซึ่งมีรายละเอียดกำหนดการในการอบรมดังนี้

กำหนดการอบรม เรื่อง ชาวชนรักหนองหาน

วันแรก

เวลา	ประเด็น
16.30 น. -- 17.00 น.	- ลงทะเบียน และเปิดการอบรม โดยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 ตำบลเชียงแหวม จ.อุดรธานี
17.00 น. -- 18.30 น.	- ปฐมนิเทศ – แนะนำสถานที่และเข้าที่พักในหมู่บ้าน โดย ประธานกลุ่มแม่บ้าน โอมสเคย์
18.30 น. – 22.00 น.	- บายศรีสู่ขวัญ โสมพาส์ เล่า กิจกรรมสัมพันธ์ โดยคุณเอนก นวลไชยดีและคณะ

วันที่สอง

06.00 น. -- 07.30 น. - ออกกำลังกาย

07.30 น. – 08.30 น. - ร่วมทำอาหารเข้ากับเจ้าของบ้านพัก ทำบุญตักบาตร รับประทานอาหารเช้า

08.30 น. – 09.30 น. - แบ่งกลุ่มเรียนรู้เป็น 3 ฐาน เพื่อ เลือกประธานกลุ่ม กำหนดบทบาทหน้าที่กลุ่ม และกฎกติกากลุ่ม โดย นายเอนก นวลไชยดี และคณะ

09.30 น. – 12.00 น. - แบ่งกลุ่มเรียนรู้ตามฐานการเรียนรู้ 3 ฐาน

ฐานที่ 1 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

โดย นายชงยุทธ จันทร์เสนา

ฐานที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของบึงหนองหาน โดย ทีมวิจัย

ฐานที่ 3 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสุขภาพ โดยนายพุง ศรีกงพานและคณะ

ฐานที่ 4 ดำเนินผ้าแดง-นางไอ่ โดยนายสมจิต ไกรวาปี

12.00 น. – 13.00 น. - พักรับประทานอาหารเที่ยง

13.00 น. – 16.00 น. - ทัศนศึกษาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์รอบบึงหนองหาน

1. ศาลท้าวผาแดง – ศาลผญาหอม โดย นางหนูแดง แก้วอาษา

2. พระธาตุคอนแก้ว โดย อ.เสถียร นามืองรักษ์

3. วัดเกาะเกษ โดย คุณพ่อบุญเตียง เครื่องประดับ

4. พระธาตุบ้านเคี่ยม โดย นายชงยุทธ จันทร์เสนา

16.00 น. – 18.00 น. - บรรยายเรื่อง นกและพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยอาจารย์หิรัญ แสงแก้วและคณะ

18.00 น. – 22.00 น. - ถอดบทเรียน และการแสดงของกลุ่มเยาวชน เรื่อง ผ้าแดงนางไอ่

โดยคุณเอนก นวลไชยดีและคณะ

วันที่สาม

06.00 น. -- 07.30 น. - เดินสำรวจพื้นที่ชุ่มน้ำและศึกษาวิถีชีวิตชาวประมงลุ่มน้ำหนองหาน

07.30 น. – 08.30 น. - รับประทานอาหารเช้า

08.30 น. – 10.30 น. - แบ่งกลุ่ม 3 กลุ่ม ประชุมกลุ่ม ตามเนื้อหา (เวลา 1 ชั่วโมง)

1.บทบาท-หน้าที่ ของเยาวชนในการอนุรักษ์บึงหนองหาน

2.วิธีการ แนวทางในการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับบึงหนองหาน

10.30 น. – 12.00 น. - นำเสนอผลการประชุมกลุ่ม

- สรุปผลการอบรม และมอบภารกิจการอนุรักษ์บึงหนองหาน

- มอบวุฒิบัตรการอบรม และนำเสนอภาพการอบรม เยาวชนรักหนองหาน

- ปิดการอบรม และรับประทานอาหารเที่ยง

ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินงานฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

1. เกิดการสื่อสารในเรื่องการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน ในช่วงเวลา 1 ปีที่ผ่านมา ได้เกิดการสื่อสารในชุมชนอย่างน้อย 2 ตำบล 24 หมู่บ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน ซึ่งเป็นแหล่งอาหารทางธรรมชาติที่สมบูรณ์แห่งหนึ่งในจังหวัดอุดรธานี นอกจากนี้ชุมชนยังให้ความร่วมมือในการปฏิบัติตามข้อตกลงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน ซึ่งจากเดิมมีเพียงวิทยาการอาสา 15 คนเท่านั้นแต่จากการดำเนินงานที่ผ่านมา มีคนในชุมชนรอบบึงหนองหานที่เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาบึงหนองหานกับทีมวิทยาการอาสา ทั้งผ่านเวทีระดมความคิด เวทีสัญจรของอาสาสมัครพิทักษ์หนองหาน ชาวชนที่ผ่านการอบรมชาวชนรักหนองหานรวมมากกว่า 500 คน
2. ได้เกิดวังปลาเพิ่มขึ้น 1 แห่งในลุ่มน้ำหนองหาน ได้แก่ เขตรัศมี 300 เมตรรอบคอนหลวง ซึ่งมีอยู่เดิมคือเขตบริเวณวัดเกาะเกษที่ตั้งอยู่กลางน้ำ
3. มีเยาวชนในชุมชนบึงหนองหานจำนวน 120 คน ที่จะเป็นสื่อในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองให้แก่ชุมชนต่อไป
4. วิทยาการอาสาจำนวน 1 คน คือนายสาขทอง โนนมาษา ได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการพัฒนาบึงหนองหานระดับจังหวัด ซึ่งมีหน้าที่วางแผนการพัฒนาบึงหนองหาน ที่จะเป็นผู้เชื่อมประสานการทำงานระหว่างเครือข่ายพิทักษ์หนองหาน กับคณะทำงานระดับจังหวัด

ปัญหาจากการดำเนินงานฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติชุมชนลุ่มน้ำหนองหาน

1. จากสภาพบึงหนองหานที่คืนเงินทำให้ประมงจังหวัดไม่สามารถปล่อยพันธุ์ปลาได้เพราะถูกปลาหมอโอกาสรอดตายน้อยมาก
2. แนวปึกหลักบ่อเขตวังปลาบริเวณเกาะคอนหลวงที่ชาวประมงพื้นบ้านชำรุดเนื่องจากสนม (วัชพืช) พัดพาไปทำให้ชาวประมงไม่ทราบแนวเขตวังปลาที่กลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์หนองหาน ได้จัดทำขึ้น

แนวทางการดำเนินงานในระยะต่อไป

1. การพัฒนาศักยภาพเครือข่ายอาสาสมัครพิทักษ์หนองหานในพื้นที่ 2 ตำบล คือตำบลเชียงแหวนและตำบลแซแล ให้เป็นองค์กรกลางที่จะเชื่อมประสานกับหน่วยงานภาครัฐและชุมชนในการพัฒนาบึงหนองหาน ให้เป็นรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น
2. การจัดทำหลักสูตร ชาวชนรักหนองหาน ที่สามารถเชื่อมต่อกับสถาบันการศึกษาที่อยู่รอบบึงหนองหาน เนื่องจากชุมชนขาดการถ่ายทอดภูมิปัญญาของผู้เฒ่าผู้แก่ในการพึ่งพาหนองหานให้กับเยาวชน ซึ่งเป็นผลมาจากบึงหนองหานในปัจจุบันมีสภาพคืนเงิน มีสนมมาก ไม่สามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้

5. การกำหนดนามเรียกขานของแต่ละคน โดยใช้ชื่อ บัวทอง หมายเลขประจำตัว ได้แก่ บัวทอง 1 บัวทอง 2 บัวทอง 3 .. ตามลำดับ และใช้ช่องที่ 50 ในการส่งสัญญาณระหว่างสมาชิก

ผลลัพธ์ที่ได้

เกิดเครือข่ายวิทยุสื่อสารในกลุ่มน้ำหนองหาน ที่สมาชิกเครือข่ายวิทยุสื่อสารจำนวน 28 คน ได้นำมาใช้ในการติดต่อสื่อสาร ดังนี้

- ใช้ในการติดต่อสื่อสารกับสมาชิกเครือข่าย ได้รวดเร็วและสะดวกขึ้น
- ใช้ประชาสัมพันธ์ข้อมูล โรคภัยไข้เจ็บ ภายในชุมชน ให้กับเครือข่าย
- ประชาสัมพันธ์กิจกรรมของโครงการฯ โดยเฉพาะหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในบึงหนองหาน
- ใช้ในการติดต่อประสานงาน ระหว่าง เวิร์ดวอร์คเกอร์ กับหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ในช่วงที่นักท่องเที่ยวล้นเรือประมง ชมป่าบัวแดงในบึงหนองหาน

ปัญหาจากการดำเนินงานเครือข่ายวิทยุสื่อสาร

ปัญหาที่เกิดการใช้ระบบวิทยุซีบี

- แม่ข่ายไม่อยู่สำนักงาน ทำให้ขาดการติดต่อสื่อสาร
- ลูกข่ายไม่ค่อยเปิดเครื่องสื่อสาร ซึ่งได้แก้ไขโดยกำหนดเวลาในการสื่อสารให้ตรงกัน

แนวทางการดำเนินงานในระยะต่อไป

การพัฒนาเครือข่ายวิทยุสื่อสารเป็นวิทยุชุมชน โดยวิทยากรอาสาประสานกับองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหว อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี เพื่อใช้ในการประชาสัมพันธ์ด้านสุขภาพและการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสิ่งแวดล้อมกลุ่มน้ำหนองหานในวงกว้างต่อไป

การพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์กลุ่มน้ำหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

จากการสำรวจของทีมวิจัยและวิทยากรอาสา พบว่า บึงหนองหานยังมีทุนทางธรรมชาติมากมาย ไม่ใช่เพียงสนม (วัชพืช) เท่านั้นแต่มี “ป่าบัวแดง” ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ มากกว่า 200 ไร่ ในบึงหนองหานมีในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูหนาว (เดือนพฤศจิกายน ถึงเดือน มีนาคม ของทุกปี) ปลาสด ๆ จากบึงหนองหาน พืชผักพื้นบ้านที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ความหลากหลายของพันธุ์นก พันธุ์สัตว์โดยเฉพาะสัตว์เลื้อยคลาน ทำให้ทีมวิทยากรอาสาได้จัดทำโครงการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหาน เพื่อสร้างเสริมรายได้ให้กับชุมชนบึงหนองหาน โดยเริ่มดำเนินการที่ บ้านเดิม ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดกับบึงหนองหาน มีเส้นทางเดินเรือที่สามารถให้นักท่องเที่ยวลงเรือประมงชมทะเลบัวในบึงหนองหานได้ และมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ในหมู่บ้าน

นั่นคือ พระธาตุบ้านเดียม นอกจากนี้ชุมชนมีความพร้อมในการพัฒนา โดยชุมชนมีผลิตภัณฑ์ที่จัดทำขึ้นในหมู่บ้าน เช่น ทอเสื่อกก การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากปลา เช่น ปลาข้าว ปลาต้ม และเส้นทางกาวคมนาคนมสะควก

บ้านเดียม ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ตั้งอยู่ทิศเหนือของบึงหนองหาน ห่างจากอำเภอกุมภวาปี 31 กิโลเมตร แบ่งการปกครองเป็น 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ 5 และหมู่ 10 มีผู้ใหญ่บ้าน 2 คน มีประชากรทั้งหมด 1.183 คน 265 ครัวเรือน

กระบวนการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยว

ขั้นเตรียมความพร้อม มีแนวทางการดำเนินงานดังนี้

1. นำผู้นำชุมชนจากบ้านเดียมและบ้านโนนน้ำย้อยศึกษาผลงานหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จำนวน 21 คน ณ.บ้านโคกโก่ง อ.ภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 2 วัน เพื่อให้ผู้นำชุมชน วิทยากรอาสา ได้มีประสบการณ์ในการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

2. จัดประชาคมหมู่บ้าน วิทยากรอาสาในหมู่บ้านจำนวน 4 คน ผู้นำชุมชนเป็นแกนนำในการจัดประชุมประชาคมหมู่บ้าน เพื่อนำเสนอประสบการณ์การเรียนรู้เรื่องการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ภายหลังจากที่ได้ไปศึกษาคูงานแล้ว 1 อาทิตย์ โดยมีทีมวิจัยเป็นที่เล็งในการจัดประชุมชาวบ้านในหมู่บ้านเพื่อลงประชามติในการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ประชาชนลงมติเห็นด้วยว่าจะพัฒนาหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และมีการแบ่งกลุ่มประชุมเพื่อเตรียมความพร้อมในการพัฒนาหมู่บ้าน ผลการประชุมมีแนวทางการดำเนินงานดังนี้

2.1 การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน ชุมชนปลอดภัย

2.2 การพัฒนาบ้านพักนักท่องเที่ยว ทั้งในห้องน้ำ ห้องครัว ห้องนอน ให้ถูกสุขลักษณะ ปลอดภัยน้ำขุ่นใส มีการปลูกผักสวนครัวให้นักท่องเที่ยวใช้ปรุงอาหาร ทั้งนี้ต้องได้รับการรับรองจากกลุ่มแม่บ้าน Home Stay จึงจะสามารถต้อนรับนักท่องเที่ยวได้

2.3 การพัฒนาสิ่งแวดล้อมบนเกาะ โนนทัน ในบึงหนองหาน เพื่อใช้เป็นที่พักนักท่องเที่ยวในการลงเรือชมทิวทัศน์บึงหนองหาน

2.4 การรักษาความปลอดภัยนักท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน และขณะลงเรือชมทะเลบัว

2.5 อัตราค่าบริการทั้งหมด 2 วัน 350 บาทต่อคน โดยหักค่าใช้จ่ายเป็นค่าบริหารจัดการของกลุ่มร้อยละ 10 โดยแยกเป็นค่าเรือประมง 100 บาท ค่าที่พัก 100 บาท ค่าอาหารและพิธีต้อนรับนักท่องเที่ยว 150 บาท

2.6 การประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อประชาสัมพันธ์หมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการรับนักท่องเที่ยว

ขั้นตอนการพัฒนา ภายหลังจากที่มีการประชุมเตรียมการพัฒนาหมู่บ้านการท่องเที่ยวแล้ว วิทยากรอาสาและผู้นำชุมชน(ภายในหมู่บ้าน) เป็นแกนนำในพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยว โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาสิ่งแวดล้อมภายในหมู่บ้าน กิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้านที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้เลย คือ การพัฒนาสิ่งแวดล้อมและความสะอาดของครัวเรือน โดยใช้การประกวดครอบครัวตัวอย่างในด้านการรักษาความสะอาดภายในบ้านและบริเวณบ้านให้ถูกสุขลักษณะ ทั้งนี้มีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลภายในหมู่บ้านเป็นผู้ประสานของงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแห้ว เพื่อจัดซื้อรางวัลในการประกวด ฯ โดยมีการเปิดรับสมัครครอบครัวที่จะร่วมประกวดครอบครัวตัวอย่าง และร่วมเป็นสมาชิกบ้านพักนักท่องเที่ยว มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมจำนวน 60 ครัวเรือน

2. การประชุมกลุ่มแกนนำหมู่บ้าน เพื่อจัดตั้งคณะกรรมการและผู้รับผิดชอบหลัก (ผู้ประสานงาน) ในการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยว ฯ ซึ่งการประชุมนี้มีวิทยากรอาสาที่อยู่ในหมู่บ้านเป็นแกนนำในการประชุม และใช้เวลาในการประชุมหลายครั้งในช่วงเย็น ผลการประชุมสรุปได้ดังนี้

2.1 กลุ่มบ้านพักนักท่องเที่ยว มีหน้าที่ในดูแลเรื่องมาตรฐานบ้านพักนักท่องเที่ยว อาหาร การรับนักท่องเที่ยว การจัดคิวบ้านพักนักท่องเที่ยว มีนางศิริตะวัน แสนหาญ เป็นผู้ประสานงาน

2.2 กลุ่มประมง มีหน้าที่ดูแลเรื่องความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวขณะลงเรือ การจัดคิวเรือประมงในการรับนักท่องเที่ยว มีนายประเสริฐ ตะบองเพชร เป็นผู้ประสานหลัก

2.3 กลุ่มรักษาความปลอดภัย มีหน้าที่ดูแลความปลอดภัยนักท่องเที่ยวภายในหมู่บ้าน มีตำรวจบ้านเป็นผู้รับผิดชอบ

2.4 พิธีการต้อนรับและกำหนดการต้อนรับนักท่องเที่ยว ในการศึกษาดูงานหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พบว่าชุมชนได้นำเสนอประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนในให้การต้อนรับผู้ที่มาเที่ยวภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านเดิมจึงได้กำหนดรูปแบบในการต้อนรับนักท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

- กำหนดการที่ 1 เข้าบ้านเชียงแห้ว ชมการทำน้ำศาลโดนด ไหว้ศาลผ่าแดง ไหว้พระธาตุคอนแก้ว ลงเรือชมวิถีชีวิตชาวประมงหนองหาน รับประทานอาหารเย็นที่บ้านพักนักท่องเที่ยว พักค้างคืนบ้านเดิม 1 คืน เช้า ดักบาตร ชมป่าบัวแดงในบึงหนองหาน (เดือนตุลาคมถึงเดือนมีนาคม) ศึกษาวิถีชีวิตชาวประมง ไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เกาะคอนหลวง ไหว้พระธาตุบ้านเดิม (รับประทานอาหารเช้าที่บ้านพักฯ)เดินทางกลับ ราคาคนละ 350 บาท

- กำหนดการที่ 2 เข้าทางกิ่งอำเภอประจักษ์ - บ้านเดิม ไหว้พระธาตุบ้านเดิม ชมวิถีชีวิตของชุมชน รับประทานอาหารเช้า พักค้างคืน 1 คืน ช่วงเช้ามืด ดักบาตร ลงเรือชมวิถีชีวิตชาวประมงบึงหนองหาน ชมทะเลบัวหนองหาน(เดือนตุลาคม ถึงเดือนมีนาคม) ไหว้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เกาะคอนหลวง ชมวิถีชีวิตชาวประมง รับประทานอาหารเช้าและชมสินค้าพื้นเมืองในหมู่บ้าน เดินทางกลับ ราคาคนละ 350 บาท

- กำหนดการที่ 3 ถ้าหากมีนักท่องเที่ยวมากกว่า 12 คนขึ้นไป ชาวบ้านเดิมจะมีพิธีต้อนรับนักท่องเที่ยวเพิ่มเติม ดังรายละเอียด (ราคาคนละ 350 บาท)

วันแรก

- 17.00 น. – 18.00 น. - เดินทางถึงบ้านเดิม ชาวบ้านกล่าวต้อนรับ และนำนักท่องเที่ยวกราบไหว้
พระมหาธาตุเจดีย์จินดา
- แนะนำตัวทำความรู้จักระหว่างเจ้าของบ้านและนักท่องเที่ยวและนำ
นำนักท่องเที่ยวเข้าบ้านพัก (Home stay)
- 18.00 น. – 22.00 น. - พิธีบายศรีสู่ขวัญ และรับประทานอาหารพาสอง
- ชมการแสดงพื้นบ้าน โดยกลุ่มนักเรียนและแม่บ้าน จำนวน 4 ชุด
- เจ้าของบ้านนำนักท่องเที่ยวเข้าพักตามบ้านพัก

วันที่สอง

- 06.00 น. – 07.00 น. - นักท่องเที่ยวทำอาหารเช้าร่วมกับเจ้าของบ้านและคักมาคร ที่หน้าบ้าน
- 07.00 น. – 08.00 น. - เจ้าของบ้าน นำนักท่องเที่ยวศึกษาวิถีชีวิต ของชาวบ้านเดิม ชมการทอ
เสื่อกก การแปรรูปปลา ทำปลา
- 08.00 น.- 10.00 น. - ลงเรือประมงชมทะเลบัว,วิถีชีวิตชาวประมง
- 10.00 น. - เดินทางกลับ

ผู้ประสาน

นายเอก นวลไชยดี สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุมภวาปี จ.อุดรธานี โทร 042-337711
01-7696013

3. การจัดอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ทีมวิจัยได้จัดอบรมกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มประมง และเยาวชนในหมู่บ้าน จำนวน 40 คน ใช้เวลา 2 วัน เพื่อให้ชุมชนมีความรู้ในการต้อนรับนักท่องเที่ยว และนำข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อที่ทีมวิจัยได้รวบรวมข้อมูลนำมาให้ผู้เข้าอบรมได้มีความรู้เพิ่มเติม

4 ทดลองรับนักท่องเที่ยวเข้าพักในหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จำนวน 2 ครั้ง เพื่อเตรียมรับนักท่องเที่ยว โดยทีมวิจัยได้จัดอบรมเยาวชนรักหนองหาน เพื่อปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน โดยผู้เข้าอบรมเป็นเด็กเยาวชนที่อาศัยในหมู่บ้านรอบ ๆ บึงหนองหาน ใช้เวลา 3 วัน โดยให้พักค้างคืนในหมู่บ้าน 2 คืน ในขณะเดียวกันเป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชุมชนบ้านเดิมในการต้อนรับรับนักท่องเที่ยวไปด้วย

ขั้นตอนการประเมินผล ในการดำเนินงานทีมวิจัยและวิทยากรอาสาได้มีการประเมินผลการทำงานตลอดเพื่อร่วมเรียนรู้และแก้ไขปัญหาพร้อมกับชุมชน โดยมีรายละเอียด

1. จัดประชุมประชาคมหมู่บ้านเพื่อสรุปผลการดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยว ฯ ภายหลังจากที่มีการทดลองต้อนรับนักท่องเที่ยว เพื่อสรุปหาแนวทางการพัฒนาให้ดีขึ้น

2. ทีมวิจัยและวิทยากรอาสาออกติดตามสนับสนุนในหมู่บ้าน โดยจะจัดประชุมทีมวิจัยและวิทยากรอาสาในพื้นที่บ้านเดิมเป็นประจำ

ผลการดำเนินงานการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน

1. ประชาชนในหมู่บ้านตื่นตัวในการพัฒนาหมู่บ้านด้านความสะอาดในครัวเรือน ที่สาธารณะ ทำเรือ เพื่อเตรียมต้อนรับนักท่องเที่ยว อาทิเช่น

1.1 เด็ก ๆ ในหมู่บ้านได้หัดฟ้อนรำ เต้นแอโรบิก ร่วมกับผู้ใหญ่

1.2 อาจารย์ในโรงเรียนภายในหมู่บ้าน เข้ามาร่วมกิจกรรมเป็นครูฝึกทำฟ้อนรำให้ กับเด็กหลังจากเลิกเรียนในแต่ละวัน

1.3 ผู้ปกครองเข้ามาสังเกตการณ์และร่วมสนับสนุนกิจกรรมของเด็ก

1.4 ผู้นำชุมชนเห็นความสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยว ได้ดำเนินการจัดสร้าง ศาลาด้อนรับนักท่องเที่ยว และสะพานข้ามร่องน้ำจากวัดถึงริมฝั่งบึงหนองหาน โดยใช้งบประมาณหมู่บ้านที่ได้ จากกองทุนประปาหมู่บ้าน กองทุนเงินล้าน และเงินบริจาคของชาวบ้านในหมู่บ้าน โดยใช้แรงงานชาวบ้านในหมู่บ้านทั้งหมด

2. เจ้าของบ้านพักนักท่องเที่ยว (Home stay) ซึ่งมีจำนวน 36 หลัง ได้หันมาดูแลสุขภาพภายในบ้านของตนเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นห้องนอน ห้องรับแขก ห้องน้ำ ห้องครัว และบริเวณบ้าน และปัจจุบันมีชาวบ้านในหมู่บ้านเข้ามาสมัครเป็นสมาชิกบ้านพักนักท่องเที่ยวเป็น 56 หลังคาเรือน

3. ชาวบ้านเริ่มหันมาสนใจปลูกผักสวนครัวในครัวเรือนตนเองมากขึ้นทั้งสมาชิกบ้านพัก นักท่องเที่ยว และชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกบ้านพักนักท่องเที่ยว จำนวน 100 ครัวเรือน

4. ชาวบ้านในหมู่บ้านมีรายได้จากการต้อนรับนักท่องเที่ยว (เฉลี่ยเดือนละ 10-15 คน) ทั้ง กลุ่มบ้านพักนักท่องเที่ยว กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง กลุ่มทอเสื่ออก อย่างน้อยครัวเรือนละ 500 บาทต่อปี

5. ชุมชนรอบบึงหนองหานมีศูนย์กลางเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

6. บ้านเดิมเป็นหมู่บ้านสร้างสภาพต้นแบบของสำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุมภวาปี ก็จะเป็นศูนย์การเรียนรู้การพัฒนาด้านสุขภาพในอำเภอกุมภวาปี

ปัญหาจากการดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ลุ่มน้ำหนองหาน

1. ประชาชนในหมู่บ้านยังขาดการประสานงานอย่างเป็นระบบ ระหว่างผู้นำกลุ่มหมู่บ้านท่องเที่ยวและกลุ่มผู้นำชุมชน ในระหว่างพิธีต้อนรับนักท่องเที่ยว เนื่องจากบ้านเดิมแบ่งการปกครองเป็น 2 หมู่บ้าน แต่ศูนย์รวมในการดำเนินกิจกรรมต้อนรับนักท่องเที่ยวอยู่ในเขตของหมู่ที่ 5 ในขณะที่กลุ่มที่เป็นแกนนำในการดำเนินงานหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อยู่ในหมู่ที่ 10 ทำให้การทำงานไม่เป็นเอกเทศ ขาดการประสานงานระหว่าง 2 หมู่บ้านอย่างเป็นระบบ

2. ขาดการนำเสนอภูมิปัญญาพื้นบ้านในหมู่บ้าน เช่น การทอเสื่อ การแปรรูปอาหารจากปลา

3. นักท่องเที่ยวขาดการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมในหมู่บ้าน เช่น การทอเสื่ออก การทำงานบ้านในบ้านพัก Home stay ฯลฯ เพื่อได้เรียนรู้วิถีชีวิตของชาวบ้านเดิม

4. บ้านเรือนบางหลังที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรม ยังไม่สะอาด ต้องดึงเข้ามามีส่วนร่วมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมร่วมกัน

5. ยังมีการดื่มของมึนเมาในพิธีต้อนรับ ช่วงกลางคืน

แนวทางการพัฒนาในระยะต่อไป

1. ระบบการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในบ้านเคี่ยม

- 1.1 ควรจัดระบบการทำงานให้เป็นทีมมากขึ้น ทั้ง 2 หมู่บ้าน โดยเฉพาะพิธีการต้อนรับ
- 1.2 ช่วงที่ว่างจากพิธีต้อนรับ ให้มีคฤหาสน์ที่รองรับ นำนักท่องเที่ยวไปรับประทานอาหารขึ้นคอน การจัดเตรียมอาหาร / พิธีต้อนรับ นักท่องเที่ยว (เบื้องหลัง)
- 1.3 ช่วงเวลาที่พักใน Home stay นักท่องเที่ยวต้องร่วมกิจกรรมกับเจ้าของบ้าน
- 1.4 ให้ผู้นำหมู่บ้าน กำกับเรื่อง ความสะอาดในที่สาธารณะเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะวัด, ศาลาประชาคมกลางบ้าน และห้ามดื่มของมึนเมาในพิธีต้อนรับนักท่องเที่ยว
- 1.5 การมีศูนย์รวมผลิตภัณฑ์ในหมู่บ้าน เพื่อจำหน่ายให้นักท่องเที่ยว

2. การประชาสัมพันธ์

- 2.1 การเชื่อมประสานหน่วยงานราชการในการประชาสัมพันธ์ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจังหวัดอุดรธานี ที่ว่าการอำเภอกุมภวาปี สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด
- 2.2 การศึกษาผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
- 2.3 การจัดทำแผ่นพับประชาสัมพันธ์ หมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
- 2.4 การพัฒนาศักยภาพเยาวชนในหมู่บ้านในการใช้ภาษาอังกฤษ

การพัฒนาเส้นทางเดินเรือบึงหนองหาน

บึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญ ของจังหวัดอุดรธานี และเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำปาว แต่ในช่วง 20 ปี ที่ผ่านมา บึงหนองหาน ได้เกิดปัญหาแหล่งน้ำคืบเงิน อันเป็นผลกระทบจากการสร้างคันดินรอบบึงหนองหาน จากสารเคมีปราบศัตรูพืชที่ตกค้าง น้ำเสียจากแหล่งชุมชนไหลลงสู่บึงหนองหาน ทำให้ระบบนิเวศน์ของหนองหานเสียสมดุลธรรมชาติ เกิดการแพร่ระบาดของวัชพืช แหล่งน้ำคืบเงิน น้ำท่วมขังนาข้าว พันธุ์ปลา จำนวนพันธุ์ปลา และเริ่มหายากขึ้น ขาดการติดต่อเชื่อมความสัมพันธ์ของคนละฝากฝั่ง เนื่องจากไม่สามารถใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำได้ และจากการจัดเวทีระดมปัญหาของชุมชนกลุ่มน้ำหนองหาน ได้เสนอให้มีการขุดลอกสนมในบึงหนองหาน ให้น้ำไหลได้สะดวก ชาวบ้านสามารถใช้การคมนาคมทางน้ำได้ และรองรับการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พร้อมทั้งฟื้นฟูประเพณีทอดเทียนทางน้ำที่ขาดหายไป พร้อมกับการเกิดของสนมที่ปิดกั้นเส้นทางเดินเรือในบึงหนองหาน ทีมวิจัยและทีมวิทยากรอาสาได้ดำเนินการพัฒนาเส้นทางเดินเรือ ในบึงหนองหาน ทั้งนี้มีกิจกรรมที่ดำเนินการดังต่อไปนี้

1. จัดประชุมกลุ่มประมงในบึงหนองหาน เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาเส้นทางเดินเรือและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหานโดยผู้เข้าร่วมประกอบด้วย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มประมง ผู้นำชุมชน จำนวน 56 คน ณ.ศาลาวัดบ้านเคี่ยม ต.เชียงแหว อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี ผลการประชุมมีรายละเอียดดังนี้

1.1 การกำหนดเส้นทางเดินเรือ กลุ่มประมง ที่จับปลาในบึงหนองหานจำนวน 56 คน ได้กำหนดเส้นทางเดินเรือในการท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

- 1.1.1 ทำเรือบ้านเดิม โนนหัน คอนเตา คอนกลาง ระยะทาง 8 กิโลเมตร
- 1.1.2 ทำเรือโนนน้ำข้อม คอนหลวง ทำเรือนบ้านเดิม ระยะทาง 13 กิโลเมตร
- 1.1.3 ทำเรือนบ้านเดิม โนนโพธิ์ โนนกระถิน ระยะทาง 3.5 กิโลเมตร
- 1.1.4 ทำเรือแซแล ถึงคอนหลวง ระยะทาง 3 กิโลเมตร
- 1.1.5 ทำเรือคอนแก้ว ถึงคอนหลวง ระยะทาง 8 กิโลเมตร
- 1.1.6 ทำเรือเชียงแหว ถึงคอนหลวง ระยะทาง 8 กิโลเมตร
- 1.1.7 ทำเรือนบ้านคอนเงิน ถึงคอนหลวง ระยะทาง 11 กิโลเมตร

2. การพัฒนาเส้นทางเดินเรือให้สะดวกขึ้น

2.1 กิจกรรมที่กลุ่มประมงดำเนินการด้วยตนเอง ได้แก่ พัฒนาเส้นทางเดินเรือระหว่างเส้นทางบ้านเดิม โนนโพธิ์ โนนกระถิน โนนน้ำข้อม คอนหลวง โนนหัน โดยทำการขุดลอกวัชพืช เพื่อให้เรือหางยาวเดินทางได้สะดวกเพิ่มขึ้น และกำหนดเขตจับปลา เพื่อไม่ให้ทับเส้นทางเดินเรือ เนื่องจากชาวประมงส่วนใหญ่จะใช้มอง (ดาข่ายจับปลา) ในการจับปลา พร้อมทั้งกำหนดเขตที่จะอนุรักษ์เป็นวังปลา โดยกำหนดระยะห่างจากคอนหลวงออกไปข้างละ 30 เมตร ซึ่งมีกฎหมายห้ามจับปลาตลอดทั้งปี

2.2 กิจกรรมที่ต้องประสานหน่วยงานอื่น ได้แก่ การพัฒนาเส้นทางเดินเรือดังนี้

2.2.1 ทำเรือโนนธาตุ ตำบลแซแล ถึงคอนหลวง ระยะทาง 3 กิโลเมตร โดยประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี ในการขอรับงบประมาณเพื่อใช้จ่ายในการขุดลอกวัชพืชเพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือ จำนวน 20,000 บาท

2.2.2 ทำเรือคอนแก้ว ถึง คอนหลวง ระยะทาง 8 กิโลเมตร ประสานกับองค์การบริหารส่วนตำบลกุมภวาปี และเทศบาลกุมภวาปี ในการขอรับงบประมาณเพื่อใช้จ่ายในการขุดลอกวัชพืชเพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือ จำนวน 20,000 บาท

2.2.3 ทำเรือเชียงแหว ถึงคอนหลวง ระยะทาง 8 กิโลเมตร โดยประสานกับองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี ในการขอรับงบประมาณเพื่อใช้จ่ายในการขุดลอกวัชพืชเพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือ จำนวน 20,000 บาท

3. การประสานงานขอรับการสนับสนุนการพัฒนาเส้นทางเดินเรือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3.1 การประสานงานกับโครงการฝ่ายกุมภวาปี เพื่อขอรับการสนับสนุนเรือขุดวัชพืชเพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือ กับหัวหน้าฝ่ายกุมภวาปี ทั้งนี้ได้รับการสนับสนุนเรือขุดสนม แต่ยังคงขาดบ.ฯ ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง

3.2 นำเสนอแผนพัฒนาเส้นทางเดินเรือ(ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง) และทำเทียบเรือ เข้าสู่องค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแหว

4. จัดประชุม เรื่องการพัฒนาเส้นทางเดินเรือและขุดลอกสนม ขึ้น 2 ครั้งระหว่างหน่วยงานภาครัฐ (นายอำเภอกุมภวาปี โครงการฝ่ายกุมภวาปี สำนักงานสิ่งแวดล้อม ภาค 9 จังหวัดอุดรธานี)

ตัวแทนจาก อบต.แซแล อบต.เชียงแหว เทศบาลกุมภวาปี และวิทยาการอาสา รวม 23 คน ในช่วงเดือนกันยายน 2547 เพื่อนำเสนอสภาพปัญหาของบึงหนองหานและรามาวางแผนการดำเนินงานพัฒนาเส้นทางเดินเรือ ดังต่อไปนี้

4.1 แผนระยะสั้น ให้ อบต. เชียงแหวและอบต.แซแลร่วมกับโครงการฝ่ายกุมภวาปี ดำเนินการสำรวจแนวขุดถนน เพื่อประมาณค่าใช้จ่าย และจัดทำโครงการเสนอ อบต.ทั้งสองแห่ง

4.2 แผนระยะยาว ให้ศึกษาแผนของโครงการฝ่ายกุมภวาปี และแผนพัฒนาบึงหนองหาน ที่ได้จากเวทีระดมความคิด ฯ นำมาบูรณาการแผนพัฒนาทั้ง 2 ส่วนเข้าด้วยกัน ทำประชาพิจารณ์แล้วนำเสนอข้อสรุปเสนอนายอำเภอกุมภวาปี

5. ทีมวิทยาการอาสา ร่วมกับ อบต.เชียงแหวและโครงการฝ่ายกุมภวาปี จำนวน 15 คน ทำการสำรวจเส้นทางเดินเรือและขุดลอกถนน จากท่าเรือโนนธาตุ ค.เชียงแหว ถึงคอนหลวง และสำรวจเส้นทางเดินเรือจากท่าเรือโนนน้ำข้อย ถึงคอนหลวง

6.การพัฒนาเส้นทางเดินเรือทั้ง 2 เส้นทางคือ บันโนนน้ำข้อยถึงคอนหลวง และบันเชียงแหวถึงคอนหลวง โดยโครงการฝ่ายกุมภวาปีร่วมกับผู้นำชุมชน นายช่าง ฯ จากองค์การบริหารส่วนตำบลทั้งสองตำบลสำรวจและประเมินราคาในการขุดลอกวัชพืช ซึ่งทั้ง 2 เส้นทางต้องใช้งบประมาณ ถึง 14 ล้านบาทถึงจะดำเนินการได้ ทำให้ไม่สามารถพัฒนาเส้นทางเดินเรือได้ ถึงแม้ว่า องค์การบริหารตำบลแซแลและตำบลเชียงแหวจะให้การสนับสนุนงบประมาณแต่ก็ไม่เพียงพอในการจัดทำ จึงได้จัดทำโครงการเสนอนายอำเภอกุมภวาปี เพื่อนำเข้าแผนพัฒนาจังหวัดอุดรธานีต่อไป

ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินงานการพัฒนาเส้นทางเดินเรือบึงหนองหาน

เกิดการตื่นตัวในการร่วมกันพัฒนาบึงหนองหาน ทั้งประชาชนในลุ่มน้ำหนองหาน หน่วยงานภาครัฐ ทั้งโครงการฝ่ายกุมภวาปีที่มีหน้าที่ดูแลบึงหนองหาน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นทั้ง 2 ตำบลที่พร้อมจะสนับสนุนงบประมาณเป็นค่าเชื้อเพลิง สืบเนื่องจากการมีส่วนร่วมเข้าร่วมประชุมและเสนอความคิดเห็นในระหว่างการประชุม ฯ

นอกจากนี้หน่วยงานภาครัฐ โดยโครงการฝ่ายกุมภวาปี และสำนักงานอำเภอกุมภวาปีได้จัดทำโครงการพัฒนาบึงหนองหานเสนอต่อผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานี เพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณในการขุดลอกบึงหนองหานจากรัฐบาลได้ในปีงบประมาณ 2548 ทั้งนี้จังหวัดอุดรธานีได้รับงบประมาณประจำปี 2548 เพื่อทำการขุดลอกวัชพืชบริเวณบึงหนองหานเรียบร้อยแล้ว และอยู่ในขั้นตอนการขุดลอกห้วยต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่บึงหนองหานเพื่อให้น้ำไหลเข้าสะดวก และบริเวณรอยต่อระหว่างบึงหนองหาน และแม่น้ำปาว ซึ่งมีฝ่ายกุมภวาปีกั้นไว้ ในส่วนปีงบประมาณ 2549 ได้รับอนุมัติในการขุดลอกวัชพืชรอบบึงหนองหานระยะทางจากขอบคันไคถึงบึงหนองหานระยะ 20 เมตร เพื่อให้น้ำไหลได้สะดวกขึ้น ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายสายทอง โนนมาษา (2548)

ปัญหาจากการดำเนินงานพัฒนาเส้นทางเดินเรือบึงหนองหาน

1. จากการสำรวจเส้นทางเดินเรือ 2 เส้นทาง โครงการฝ่ายได้ประเมินราคาในขุดลอกถนน

ปัญหาจากการดำเนินงานพัฒนาเส้นทางเดินเรือบึงหนองหาน

1. จากการสำรวจเส้นทางเดินเรือ 2 เส้นทาง โครงการสายได้ประเมินราคาในชุดลอกสนมประมาณ 14 ล้านบาท ทำให้องค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 2 แห่งไม่สามารถสนับสนุนงบประมาณได้ จึงจัดทำแผนการชุดลอกสนมเสนอต่อนายอำเภอกุมภวาปีต่อไป ทำให้การชุดลอกลำช้า ส่งผลให้ประชาชนไม่มั่นใจว่าคณะทำงานจะสามารถดำเนินการชุดลอกสนมในบึงหนองหานได้
2. โครงการสายกุมภวาปี คิดปัญหาเรื่อง ที่ทิ้งสนม หากมีการชุดลอกสนมในบึงหนองหานสนมที่ชุดลอกขึ้นมาจะนำไปทิ้งที่ใด เนื่องจากระเบียบทางราชการกำหนดให้ไปทิ้งในที่สาธารณะประโยชน์เท่านั้น

แนวทางการพัฒนาในระยะต่อไป

1. การพัฒนาศักยภาพองค์กรเครือข่ายอาสาสมัครพิทักษ์หนองหาน เพื่อเชื่อมประสานหน่วยงานภาครัฐและองค์กรชุมชนในบึงหนองหานในการพัฒนาบึงหนองหาน
2. การนำสนมมาทำปุ๋ยให้กับเกษตรกรรอบบึงหนองหานและสำหรับจำหน่าย และให้ชุมชนใช้สำหรับเพาะปลูก

บทที่ 8

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุป

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหานและพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการฟื้นฟูคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในบึงหนองหาน โดยดำเนินการในพื้นที่ตำบลเชียงแห้ว และตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ในช่วงเดือนเมษายน 2547 ถึงเดือน พฤษภาคม 2548 โดยใช้รูปแบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ขั้นตอนการศึกษาประกอบด้วยการจัดเวทีระดมความคิดเห็นของชุมชนใน 2 ตำบล เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน และจัดอบรมการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมให้กับแกนนำชุมชนใน 2 ตำบลโดยใช้กระบวนการประชุมแบบมีส่วนร่วม FSC. (Future Search Conference) โดยทีมวิจัยและแกนนำชุมชนที่ผ่านการอบรมการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตแบบมีส่วนร่วม ได้จัดทำเครื่องมือและเก็บข้อมูลทั่วไปในชุมชนบึงหนองหานเพื่อใช้ในการประเมินสถานการณ์การพัฒนาบึงหนองหาน และใช้ในการกำหนดแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมชุมชนบึงหนองหาน จากการศึกษาพบว่า

ข้อมูลทั่วไป

บึงหนองหานเป็นหนองน้ำจืด มีเนื้อที่ 45 ตารางกิโลเมตรหรือ 28,125 ไร่ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ย 160 – 170 เมตร มีลักษณะเป็นรูปแฉกกระทะหงายเพื่อรองรับน้ำฝนและน้ำจากลำน้ำห้วยสาขาต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่หนองหาน มีความลึกเฉลี่ย 2.10 เมตร มีลำห้วยต่าง ๆ จำนวน 7 ลำห้วย ที่ไหลลงสู่บึงหนองหาน มีหมู่บ้านต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบบึงหนองหานมีมากกว่า 30 ชุมชน โดยแยกได้เป็น 2 อำเภอ คือ กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม ได้แก่ ตำบลอุ่มจาน และตำบลนาม่วง ส่วนอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ ตำบลเชียงแห้ว ตำบลแซแล ตำบลกุมภวาปี ตำบลพันดอนและตำบลคูมได้

หมู่บ้านทั้งหมดที่อยู่ในเขตอำเภอกุมภวาปีล้วนใช้น้ำจากหนองหาน กุมภวาปี และมีโรงงานน้ำตาลกุมภวาปีอยู่ทางทิศใต้ของบึงหนองหานเท่านั้น (รอยต่อระหว่างบึงหนองหานและแม่น้ำปาว) นอกนั้นก็จะเป็น

ที่อยู่ไกลออกไปแต่ก็มีผลกับบึงหนองหานเช่นกัน คือ ฟาร์มหมู บริเวณบ้านหนองบัวเงิน ที่ติดกับลำห้วยหินที่ไหลลงห้วยสามพาด

ปลายปี 2535 มีการสร้างฝายกุ่มกวาปี เพื่อสร้างคันคูดินรอบหนองหานระยะทางประมาณ 80 กิโลเมตร สูง 0.4 เมตร กว้าง 3 เมตร โดยสร้างฝายขนาด 5 บานประตู กว้าง 4.0 เมตร ยาว 4.3 เมตร และลึก 0.2 เมตร เพื่อให้เป็นอ่างเก็บน้ำในฤดูแล้งและแจกจ่ายน้ำในระบบชลประทาน จากสถานีสูบน้ำรอบฝายลงสู่พื้นที่ชลประทาน จนกระทั่งปี 2539 เมื่อการสร้างฝายเสร็จสิ้นสมบูรณ์ ผลกระทบที่ตามมาคือ การท่วมของน้ำในฤดูฝน ในพื้นที่ไร่นา ของชาวบ้านที่อยู่รอบบึงหนองหาน โดยเฉพาะพื้นที่ใกล้คูดิน จากการสำรวจของโครงการฝายกุ่มกวาปีเมื่อปี 2543 พบว่า มีพื้นที่ถูกน้ำท่วม ประมาณ 9,845 ไร่ ราษฎรได้รับผลกระทบ ผลผลิตเสียหาย ซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุม 8 ตำบล 97 หมู่บ้าน คือ ตำบลอุ่มจาน ตำบลนาม่วง ตำบลแซแล ตำบลเชียงแห้ว ตำบลเวียงคำ ตำบลพันคอน ของกิ่งอำเภอบึงสามพัน จังหวัดศรีสะเกษ และอำเภอ กุ่มกวาปี นอกจากนี้ภายในบึงหนองหานยังมีคอนต่าง ๆ ซึ่งเป็นเนินดินที่โผล่ขึ้นมาเหนือน้ำ คอนเหล่านี้ในอดีตจะมีพันธุ์ไม้ขนาดเล็ก ขึ้นอยู่จำนวนมาก แต่ปัจจุบันได้ถูกตัดเผาและทำลายลงไปเพื่อทำการเพาะปลูก และปลูกสิ่งก่อสร้าง เช่น เพลิงสำหรับพักเมื่อเวลาหาปลา สภาพของคอนในปัจจุบันจึงเป็นเนินดินที่มีหญ้าและพืชน้ำ เช่น ผักไผ่หวาน ผักเพ็ช และอื่น ๆ เกิดขึ้นอยู่มากบนคอนต่าง ๆ ในหนองหาน เช่น คอนเตา คอนโน คอนดินจี่ คอนกลาง คอนสวน คอนหลวง

สภาพพื้นที่รอบบึงหนองหานส่วนใหญ่จะเป็นที่ราบลุ่มนาทุ่ง บางพื้นที่น้ำท่วมถึงก็จะใช้ทำนาทาม และที่ราบลุ่มที่อยู่สูงขึ้นไปก็เรียกว่า นาโคกลักษณะดินร่วนปนทรายและดินดำ ดินทามซึ่งมีอินทรีย์วัตถุทับถมกันเป็นเวลานาน ดินจึงมีความอุดมสมบูรณ์มาก และบริเวณที่เป็นดินโป่งที่มีเกลือโผล่ขึ้นบริเวณผิวดินซึ่งพบมากบริเวณขอบคันคู คลองชลประทาน และท้ายฝาย

สถานภาพทางชีวภาพ พบว่า บึงหนองหานมีความหลากหลายทางชีวภาพ คือ พบพันธุ์นกอย่างน้อย 108 ชนิด เป็นนกประจำถิ่น 56 ชนิด นกประจำถิ่นและนกอพยพ 5 ชนิด นกอพยพ 47 ชนิด พบพันธุ์ปลาอย่างน้อย 39 ชนิด และพันธุ์พืชน้ำอย่างน้อย 15 ชนิด และที่สำคัญบึงหนองหานมีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ กล่าวคือ มี ป่าบัวแดงที่สวยงาม เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติบริเวณบึงหนองหานฝั่งบ้านเคียม ตำบลเชียงแห้ว อ.กุ่มกวาปี มีอาณาเขต ประมาณ 200 ไร่ จะออกดอกสีแดงอมชมพูในช่วงเดือนตุลาคม - เดือนมีนาคม ของทุกปี

การใช้ประโยชน์จากบึงหนองหาน ประชาชนส่วนในอำเภอ กุ่มกวาปีอาศัยน้ำในบึงหนองหานในการทำประปาใช้ในเขตอำเภอ กุ่มกวาปี และนอกจากนี้จากการสอบถามประชาชนในเขตตำบลแซแล และตำบลเชียงแห้ว จำนวน 218 คน พบว่า เกือบทุกคนได้ใช้ประโยชน์จากบึงหนองหาน นอกจากการใช้น้ำจากบึงหนองหานในการทำประปา โดยส่วนใหญ่ใช้ในค้ำนประมง จำนวน 155 คน รองลงมาคือเก็บผักและพืชน้ำต่าง ๆ จำนวน 127 คน และใช้ในค้ำนเกษตรกรรม จำนวน 98 คน และประชาชนมีรายได้จากการใช้ประโยชน์จากบึงหนองหาน จำนวน 160 คน (ร้อยละ 73.4) โดยส่วนใหญ่มีรายได้จากการทำประมง จำนวน 133 คน เฉลี่ยรายได้ 4,900 - 5,000 บาท / ปี และ คัดพืชน้ำมาทำหัตถกรรม จำนวน 37 คน เฉลี่ยรายได้ 1,500 - 2,000 บาท/ปี

ความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ความเชื่อ ประชาชนส่วนใหญ่ที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหานนับถือศาสนาพุทธ มีความเชื่อในเรื่องตำนานผาแดงนางไอ่ ดังนั้นวัฒนธรรมของชุมชนที่อาศัยอยู่รอบ ๆ บึงหนองหานจึงมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา และตำนานผาแดงนางไอ่ ได้แก่ ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุบ้านเดียม ความเชื่อเรื่องศาลพระยาขอม ตำบลเชียงแห้ว ชื่อบ้านนามเมืองที่คล้องจองกับตำนานผาแดงนางไอ่ และความเชื่อในเรื่องเขตคอนหลวงที่อยู่กลางบึงหนองหานเป็นสถานที่ตั้งของวังหลวงของพระยาขอม และมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ห้ามผู้ใดหยิบสิ่งของจากคอนหลวงเป็นสมบัติส่วนตัวถ้าใครฝ่าฝืนจะมีอันเป็นไป ต้องนำมาคืนและห้ามใส่เสื้อผ้าสีแดง พุคคำหยาบขณะลงเรือในบึงหนองหาน เป็นต้น

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ รอบบึงหนองหานพบว่ามีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพ และมีความเกี่ยวข้องกับตำนานผาแดงนางไอ่ ซึ่งได้แก่ พระธาตุบ้านเดียม พระธาตุแซแล พระธาตุคอนแก้ว วัดเกาะเกษ ศาลพระยาขอม ศาลผาแดง เป็นต้น

การประกอบอาชีพ ชุมชนที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหาน ส่วนใหญ่มีประกอบอาชีพ ทำนา รองลงมาคืออาชีพรับจ้าง (โรงงานน้ำตาลกุ่มกวาปี) ประมง การแปรรูปอาหารจากปลา และในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยว กลุ่มแม่บ้านนิยมทำหัตถกรรม เช่น การทอเสื่อ การทำน้ำตาลโตนด นอกจากนี้ชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหานนิยมไปทำงานต่างประเทศแล้วส่งเงินกลับมาให้ครอบครัว เพราะหาเงินได้เป็นก้อนไปทำงาน 2 - 3 ปี สามารถสร้างบ้านได้ แต่ในปัจจุบัน บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงหรือนาทาม ชาวบ้านไม่นิยมทำนาเนื่องจากผลผลิตไม่คุ้มค่า เพราะได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมข้าวเสียหายทุกปี เนื่องจากคันคูคิน โขง ชี มูล มีเพียงบ้านเดียม ตำบลเชียงแห้ว เท่านั้นที่ทำนาทามบริเวณพื้นที่คอนไถ้หมู่บ้าน

ประเพณี 12 เดือน ชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหาน มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม พบว่าประเพณีบางอย่างที่ชาวบ้านเคยปฏิบัติเกี่ยวกับหนองหาน เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ เพื่อจุดถวายพญาแถน ปัจจุบันบางหมู่บ้านก็ไม่ได้ทำ เนื่องจากสภาพทางเศรษฐกิจเป็นตัวหลัก เพราะค่าใช้จ่ายในการจัดงานมากขึ้น และชาวบ้านมีกิจกรรมที่จะต้องทำมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านบางหมู่บ้านคงที่จะทำบุญบั้งไฟมาเป็นเวลานานหลายปีแล้ว เพราะความเชื่อว่า หากจัดงานบั้งไฟ แล้วจัดไม่ติดต่อกัน 3 ปี ก็จะมีอันเป็นไป ปัจจุบันจึงมีเพียง 4 หมู่บ้าน ในชุมชนรอบหนองหานที่ยังทำกันอยู่ คือ บ้านคอนกลาง บ้านเชียงแห้ว บ้านคอนเงิน และบ้านดงเมือง ซึ่งแต่ละหมู่บ้านก็จะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ เช่น บ้านคอนกลาง ก็มีหลวงปู่คำที่ชาวบ้านนับถือ บ้านเชียงแห้วก็มีศาลพระภูมิผางแดง ประเพณีอย่างอื่น เช่น บุญผะเหวดจะแห่จากบ้านตรงไปสู่บึงหนองหาน ทุกคนก็จะทำวงน้ำลงไปคักน้ำในบึงหนองหานเพื่อขึ้นมาให้พระทำพิธี และนำน้ำมาทำพิธีสวดมนต์ที่วัด ก่อนที่จะแจกจ่ายกันไปในแต่ละครัวเรือนเพื่อใช้อาบกิน ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าทำแล้วหมู่บ้านจะอยู่ร่มเย็น เป็นสุข อุคนสมบุญรณ ผนฟ้าคดคองคามฤตุกาล จะเห็นได้ว่าชาวบ้านในอดีตได้ใช้พิธีกรรมในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับหนองหานแห่งนี้ โดยใช้ความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์เป็นตัวกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของน้ำ ปัจจุบันประเพณีเหล่านี้ชาวบ้านไม่ได้ทำกันแล้ว และได้มีผู้พยายามรื้อฟื้นประเพณีต่างๆ ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นบุญแข่งเรือในของชาวบ้านที่อยู่รอบหนองหาน แต่ก็ดูเหมือนชาวบ้านยังให้ความสนใจกันน้อย และเริ่มลดน้อยลงไปพร้อม ๆ กับความเชื่อ ความน่ากลัวและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้บึงหนองหาน คนเฒ่าคนแก่เชื่อว่า มีภูผานาค วัดเก่าอยู่เกาะกลางบึงหนองหาน ทำให้ผู้คนในอดีตไม่กล้า

ที่จะกล้าล่วงเกิน ลบหลู่ แม้เพียงขณะชั่วครู่เดียวก็ไม่ทิ้งลงหนองหาน แต่ทุกวันนี้ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไป ระบบความคิดของมนุษย์ที่เคยคิดว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ต้องอยู่ร่วมกันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แต่ปัจจุบันมนุษย์คิดว่า ตนเองสามารถเอาชนะและควบคุมธรรมชาติได้ สภาพแวดล้อมจึงปรากฏให้เห็นอย่างที่เป็นอยู่ ถูกใช้และถูกทำให้เสื่อมโทรม นอกจากนี้ ประเพณีทอดเทียนทางน้ำ ก็สูญหายไปจากชุมชนรอบบึงหนองหาน ซึ่งเป็นประเพณีที่ชุมชนลุ่มน้ำหนองหานที่เป็นสื่อกลางในการติดต่อเชื่อมความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชน ชาวบ้านจะนำเทียนและข้าวปลาอาหาร ไปทอดในวัดที่ตั้งอยู่ใกล้บริเวณบึงหนองหานในช่วงเข้าพรรษา แต่ปัจจุบันไม่สามารถทำได้เนื่องจากไม่สามารถใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำได้ จึงทำให้การติดต่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างฝากฝั่งของชุมชนบึงหนองหานลดลง

ความหลากหลายทางภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

แบบแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน เดิมชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหานมีการกำหนดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน คือ การมีเขตอภัยทานในเขตคอนหลวง ห้ามจับปลาตลอดทั้งปี แต่ปัจจุบันสูญหายไปเนื่องจากปลาเริ่มหายากขึ้น ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลดลง ในการลงเรือหาปลาทุกครั้ง ชาวประมงมีความเชื่อว่า ห้ามพูดคำหยาบ หรือกล่าวถึงผ้าแดง - นางไอ่ขณะลงเรือจะมีอันเป็นไป ห้ามแต่งกายสีแดงลงเรือจะมีอันเป็นไป ห้ามจับปลาบริเวณเขตคอนหลวง ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวังหลวงของเมืองขอม

การจัดการเรื่องการใช้น้ำจากบึงหนองหาน ในอดีตการจัดการน้ำของชาวบ้านจะถูกกำหนดโดยรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน กับ ธรรมชาติ โดยชาวบ้านจะถือว่าทรัพยากรธรรมชาติ เช่น น้ำ เป็นของสาธารณะที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้ จนกระทั่งเมื่อมีโครงการ โขง ชี มูล การสร้างฝายกุ่มกวางก็เกิดขึ้น ทางกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานได้เข้ามาจัดการการใช้น้ำของชาวบ้าน โดยการนำระบบชลประทานเข้ามาให้ชาวบ้านตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ และเก็บเงินค่าใช้จ่ายในการใช้น้ำจากครองส่งน้ำเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดซื้อเชื้อเพลิงในการปั้มน้ำและค่าบริการจัดการให้กับคณะกรรมการ ซึ่งมีจำนวน 13 บึงรอบบึงหนองหาน โดยมีคณะกรรมการในแต่ละบึงดูแลรับผิดชอบ

การถ่ายทอดประสบการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน การถ่ายทอดประสบการณ์การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหานต้องผ่านสื่อบุคคล หรือ ประเพณีวัฒนธรรมที่ชุมชนถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น ฮีตสิบสอง (บุญ 12 เดือน) แต่สภาพในปัจจุบันชาวบ้านที่อาศัยรอบ ๆ บึงหนองหานไม่ได้พึ่งพิงบึงหนองหานทั้งในด้านแหล่งอาหาร การคมนาคม จึงไม่ให้ความสำคัญต่อการถ่ายทอดประสบการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเหมือนเมื่อ 50 ปีที่ผ่านมา จะพบบ้างก็จะเป็นหมู่บ้านที่มีเขตติดต่อกับบึงหนองหาน และมีเส้นทางเดินเรือในการทำประมง เช่น บ้านเคียม และบ้านโนนน้ำอ้อย ทั้งนี้ชุมชนรอบบึงหนองหาน มีกลุ่มบุคคลที่สำคัญต่อการพัฒนาบึงหนองหานที่จะเป็นสื่อในการถ่ายทอดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของบึงหนองหานได้ จำนวน 15 คน มีทั้งกลุ่มข้าราชการ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาชน ซึ่งต่อมากลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้ร่วมเป็นวิทยากรอาสา ร่วมกับทีมวิจัยในการทำงานพัฒนาชุมชนบึงหนองหาน

บทบาทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน เมื่อ 40 ปีที่ผ่านมาชุมชนในบึงหนองหานมีการกำหนดข้อห้ามในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ห้ามจับปลาบริเวณเขตคอนหลวง

ตลอดทั้งปี และห้ามยิงนกบริเวณบึงหนองหาน แต่จากสภาพบึงหนองหานมีวัชพืชขึ้น แหล่งน้ำคืบเงิน หนาปลายากขึ้น ชาวประมงจึงฝ่าฝืนกฎของชุมชนไปจับปลาบริเวณเขตคอนหลวง ส่วนเรื่องยิงนก พบว่า 'ไม่มีเจ้าหน้าที่รัฐมาดูแล และชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2546 ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสุขภาพภาคประชาชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร่วมกับสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDI) ได้จัดทำโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมบึงหนองหาน อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี เพื่อเป็นการระดมความรู้ของชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในบึงหนองหาน โดยได้มีการประชุมผู้นำชุมชนในตำบลแซแล ตำบลเชียงแหว เพื่อระดมแนวคิดในการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมกลุ่มน้ำหนองหาน และเสนอให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับทราบถึงปัญหาและความต้องการของชุมชนต่อการพัฒนาบึงหนองหาน ทั้งในระดับอำเภอ ระดับจังหวัด แต่ไม่มีกิจกรรมที่ต่อเนื่องที่จะเป็นสื่อกลางในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน ทำให้ไม่มีการก่อดำของชุมชนเองในการอนุรักษ์บึงหนองหานอย่างเป็นรูปธรรม

แนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน

ในการเก็บและรวบรวมข้อมูลแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน ทีมวิจัยได้นำกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งมีกระบวนการดังต่อไปนี้

การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่อง แนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน เพื่อระดมความคิดในการพัฒนาบึงหนองหาน และสื่อสารให้สังคมรับรู้เข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นในบึงหนองหานพร้อมทั้งร่วมกันพัฒนาบึงหนองหาน และค้นหาผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่จะเป็นแกนนำในการพัฒนาในพื้นที่ โดยมี การนำเสนอข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบึงหนองหานที่ทีมวิจัยได้รวบรวมข้อมูลเบื้องต้น ทั้งนี้ได้จัดเวทีรวมพลัง ชาวประชาพัฒนาบึงหนองหาน จำนวน 1 ครั้ง ซึ่งผู้เข้าร่วม ทั้ง 3 ตำบลได้แก่ตำบลเชียงแหว ตำบลแซแล และตำบลกุมภวาปี รวม 100 คน ผลการประชุม ได้สรุปแนวทางการพัฒนา บึงหนองหาน

1. การขุดลอกสันนํ้า เพื่อพัฒนาเส้นทางเดินเรือ จำนวน 2 เส้นทาง เพื่อรองรับการท่องเที่ยวในบึงหนองหาน คือ เส้นทางโนนน้ำข้อยถึงคอนหลวง และเส้นทางโนนธาตุ บ้านเชียงแหว ถึงคอนหลวง
2. การจัดทำฐานข้อมูล แหล่งเรียนรู้ในบึงหนองหาน จัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น ที่จะเชื่อมประสานกับสถาบันการศึกษาที่อยู่รอบบึงหนองหาน
3. การสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบด้วย พัฒนาเครือข่ายพิทักษ์หนองหาน จัดทำวังปลา ประชาสัมพันธ์ แผ่นพับ แผ่นป้าย และงานบุญประเพณี
4. การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน เพื่อส่งเสริมหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บึงหนองหาน

การพัฒนาศักยภาพอาสาสมัคร เพื่อแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิตชุมชนบึงหนองหานและทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน ทีมวิจัยได้คัดเลือกผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่จะเข้าร่วมเป็นวิทยากรอาสา จำนวน 15 คน ซึ่งบุคคลกลุ่มนี้จะทำงานร่วมกับทีมวิจัยในการดำเนินงานในโครงการ ฯ ในพื้นที่ 2 ตำบล ดังนั้นจึงได้จัดอบรมวิทยากรอาสาขึ้นเพื่อปรับแนวคิดในเรื่อง การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมและร่วมกันวิเคราะห์ชุมชนและจัดทำแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมบึงหนองหาน จำนวน 3 วัน โดยใช้การประชุมระดมความคิดแบบมีส่วนร่วม FSC. (Future Search Conference) โดยได้นำผลประชุมระดมปัญญาชุมชนบึงหนองหานมาใช้

ประกอบการจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำหนองหาน

การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ภายหลังจากการอบรมวิทยากรอาสาทั้ง 15 คนแล้ว ทีมวิจัยและวิทยากรอาสาได้จัดทำเครื่องมือในการจัดเก็บข้อมูลเพิ่มเติม และทำการสำรวจบึงหนองหานพร้อมกัน เพื่อให้ทีมวิจัยทั้งหมดได้เรียนรู้สภาพปัญหาของบึงหนองหานร่วมกัน ซึ่งเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย แบบสอบถาม เรื่อง การใช้ประโยชน์ของประชาชนจากบึงหนองหาน แบบสัมภาษณ์ เรื่อง บริบททางสังคม ความเชื่อ ประเพณี 12 เดือน สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และการประกอบอาชีพ

การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแนวทางการพัฒนาบึงหนองหานและสื่อสารข้อมูลของบึงหนองหาน ทีมวิทยากรอาสาได้จัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแนวทางการพัฒนาบึงหนองหานและสื่อสารข้อมูลของบึงหนองหานให้ชุมชนได้รับทราบ จำนวน 2 ครั้งในพื้นที่ ตำบลแซแล และตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ได้สรุปแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน จำนวน 6 เรื่อง คือ การพัฒนาเส้นทางเดินเรือ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยว การพัฒนาศูนย์ข้อมูลแหล่งเรียนรู้บึงหนองหาน การฟื้นฟูประเพณีและวัฒนธรรม และการประชาสัมพันธ์และระบบข้อมูลข่าวสารการพัฒนาบึงหนองหาน

การพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

ภายหลังจากได้แนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน ทีมวิทยากรอาสาและทีมวิจัยได้ร่วมกันกับชุมชนได้ดำเนินงานตามแนวทางการพัฒนาบึงหนองหาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. พัฒนาเส้นทางเดินเรือ กิจกรรมที่ดำเนินงาน ได้แก่ การประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขออนุญาตในการขุดลอกสันถม เพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือ จากท่าเรือโนนน้ำย่อยถึงคอนหลวง และท่าเรือโนนธาตุถึงคอนหลวง เพื่อรองรับกิจกรรมท่องเที่ยวบึงหนองหาน และฟื้นฟูประเพณีท้องถิ่น แต่ไม่สามารถดำเนินการได้เพราะต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก ถึงแม้ว่าผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลแซแล และตำบลเชียงแหว จะให้การสนับสนุนแต่ไม่เพียงพอ โครงการฝายกุมภวาปีร่วมกับนายอำเภอกุมภวาปีได้จัดทำโครงการของรับงบประมาณในระดับจังหวัดเพื่อทำการขุดลอกบึงหนองหาน และได้รับงบประมาณดำเนินงานในงบประมาณ พ.ศ. 2548 – 2549

2. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน กิจกรรมที่ดำเนินงาน คือ การประชาสัมพันธ์ข้อมูลถึงนักท่องเที่ยวในวงกว้าง เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ในงานพิธีสงฆ์พระธาตุบ้านเดิม การจัดตั้งคณะกรรมการพิทักษ์หนองหาน และจัดอบรมเยาวชนรักหนองหาน จำนวน 120 คน พร้อมทั้งจัดศึกษาดูงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของอาสาสมัครอนุรักษ์บึงหนองหาน จำนวน 2 ครั้ง ผลที่ได้ก็คือเกิดวิงปลาในบึงหนองหาน 1 แห่ง เกิดเครือข่ายพิทักษ์หนองหานครอบคลุมทุกหมู่บ้านในตำบลเชียงแหวและตำบลแซแล

3. พัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ในพื้นที่บ้านเดิม ตำบลเชียงแหว และบ้านโนนน้ำย่อย ตำบลแซแล ประกอบกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของชุมชน การพัฒนากลุ่มอาชีพในหมู่บ้าน และได้เชื่อมประสานกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจังหวัดอุดรธานีในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของจังหวัด ทำให้มีนักท่องเที่ยวต่างชาติและคนไทยได้มาท่องเที่ยวในหมู่บ้าน เดือนเดือนละ 2 กลุ่ม ส่งผลให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น และประชาชนในหมู่บ้านมีการตื่นตัวในการดูแลสิ่งแวดล้อมภายในหมู่บ้านเพิ่มขึ้น

4 พัฒนาศูนย์ข้อมูลแหล่งเรียนรู้บึงน้ำหนองหาน มีกิจกรรมดำเนินงาน คือ การประสาน-ภาวัฒนธรรมและผู้บริหารโรงเรียนรอบบึงหนองหานเพื่อรวบรวมข้อมูล การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและจัดทำศูนย์ข้อมูลแหล่งเรียนรู้ กลุ่มน้ำหนองหาน จนสามารถมีคู่มือในการจัดอบรมเยาวชนรักหนองหานและมีการจัดอบรมเยาวชนรักหนองหานจำนวน 2 รุ่น 120 คน

5 การฟื้นฟูประเพณีและวัฒนธรรม ชุมชนกลุ่มน้ำหนองหาน มีแนวทางดำเนินงาน คือ จัดกิจกรรมฟื้นฟูประเพณีกลุ่มน้ำหนองหาน ได้แก่ พิธีสงฆ์น้ำพระคอนหลวง และการทอดเทียนทางน้ำ แต่มีข้อจำกัดเรื่องเส้นทางเดินเรือ ทำให้ไม่สามารถจัดการฟื้นฟูประเพณีทั้ง 2 ได้

6 การประชาสัมพันธ์และระบบข้อมูลข่าวสารการพัฒนาบึงหนองหาน มีกิจกรรมดำเนินงาน คือ การพัฒนาเครือข่ายวิทยุสื่อสาร โดยใช้ระบบวิทยุ ซิบี เป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารของวิทยากรอาสาสมัครจำนวน 8 จุด รอบบึงหนองหาน ในตำบลเชียงแห้ว และตำบลแซแล

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

บึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ความเกะกะของอนุสัญญาแรมซาร์ว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ มีพื้นที่ทั้งหมด 28,125 ไร่ หรือ 45 ตารางกิโลเมตร และข้อมูลจากการสำรวจในเบื้องต้นพื้นที่ชุ่มน้ำของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ มีทั้งหมดจำนวน 12 แห่ง ทั้งนี้บึงหนองหานเป็นพื้นที่หนึ่งใน 12 แห่ง ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีคุณสมบัติสามารถขึ้นทะเบียนเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำระดับนานาชาติได้ (สิริกุล บรรพพงษ์ และคณะ : 2542) ในปี พ.ศ. 2538 ได้เกิดโครงการ โขง ชี มูล สร้างคันดินรอบบึงหนองหาน และสร้างฝายกุมภวาปีเพื่อกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรกรให้กับชุมชนบึงหนองหาน ทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบการไหลเข้า-ไหลออกของน้ำ ในบึงหนองหาน เพียงไม่ถึง 5 ปี บึงหนองหานได้เปลี่ยนสภาพจากที่ชุมชนได้พึ่งพาอาศัยเป็นแหล่งอาหารของชุมชน เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่คนในชุมชน 2 ฝ่ายฝั่งได้ติดต่อสื่อสารจนเกิดประเพณีทอดเทียนทางน้ำขึ้น แต่ในสภาพปัจจุบันบึงหนองหานเกิดวัชพืช (สนม) มากกว่า ร้อยละ 70 ของพื้นที่บึงหนองหาน แหล่งน้ำคั้นเงิน ชาวประมงหาปลาได้ยากขึ้นต้องใช้ตาข่ายที่มีความถี่มากจับปลาในบึงหนองหาน ทำให้คนในชุมชนไม่สามารถพึ่งพาอาศัยบึงหนองหานเป็นแหล่งอาหารได้เหมือนเมื่อ 20 ปีที่ผ่านมา ส่งผลให้คนในชุมชนบึงหนองหานไม่ตระหนักในการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบึงหนองหานมีภูมิปัญญาท้องถิ่นและทุนทางธรรมชาติที่หลากหลายที่สามารถนำไปเป็นทุนในการพัฒนาบึงหนองหานได้ กล่าวคือ

1. ชุมชนบึงหนองหานมีความศรัทธาและความเชื่อในเรื่องพระพุทธศาสนา และตำนานคำแดง - นางไอ่ และมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชุมชนบึงหนองหาน ซึ่งมีมากกว่า 20 ชุมชน
2. ชุมชนบึงหนองหานมีผู้นำชุมชนที่ความเข้มแข็ง ทั้งกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มข้าราชการ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข เป็นต้น

3. มีภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพ เช่น การทอเสื่อกก การทำน้ำตาลโตนด การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากปลา
4. บึงหนองหอนมีความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น ป่าบัวแดง จำนวนพันธุ์นก พันธุ์ปลา พันธุ์พืชจำนวนมาก

ในขณะที่เดียวกันบึงหนองหอน อำเภอกุมภวาปี มีพื้นที่ครอบคลุมหลายชุมชน “การสื่อสาร” จึงเป็นเรื่องสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งจากการสร้างเวทีระดมความคิดและภูมิปัญญาของคนในชุมชนบึงหนองหอนอย่างต่อเนื่อง ในการพัฒนาบึงหนองหอน และสื่อสารข้อมูลให้สังคมรับรู้เข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นในบึงหนองหอน ทำให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในบึงหนองหอน ทั้งการจัดทำข้อตกลงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยนำความเชื่อของชุมชนที่มีต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในบึงหนองหอนมาเป็นฐานในการประกาศข้อตกลง ฯ การพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่น่าประเพณีชุมชนบึงหนองหอน และวัฒนธรรมการบริโภคอาหารพื้นบ้านต้อนรับนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่น การนำข้อมูลเผยแพร่ให้กับชุมชนในเวทิงานบุญประเพณีในบึงหนองหอน รวมทั้งการจัดอบรมเยาวชนรักหนองหอนเพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับชุมชนรอบ ๆ บึงหนองหอน สามารถนำเสนอเป็นแผนปฏิบัติการดำเนินงานพัฒนาสภาพทางของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหอน ได้ดังนี้

แผนภูมิการดำเนินงานพัฒนาบทบาทชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ความศรัทธาและความเชื่อต่อ

- 1.1 พระพุทธศาสนา
- 1.2 ตำนานผ่ำแดง - นางไอ
- 1.3 สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในบึงหนองหาน

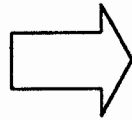
2. ผู้นำชุมชนเข้มแข็ง

3. ภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพ

- 3.1 การทอเสื่อกก
- 3.2 การทำน้ำตาลโตนด
- 3.3 การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากปลา

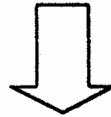
4. มีทุนทางธรรมชาติ

- 4.1 ป่าบัวแดง
- 4.2 พันธุ์ปลา, นก พืช, สัตว์เลี้ยงลูก

กระบวนการเรียนรู้

1. สื่อสารข้อมูลให้ชุมชน
รับทราบและระดมปัญหา
ในการพัฒนาบึงหนองหาน
2. การค้นหาตัวแทนชุมชน
3. การพัฒนาศักยภาพตัวแทน
ของชุมชน
4. การวางแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วม
5. การศึกษาดูงาน

บทบาทชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

1. เกิดแนวทางการพัฒนาบึงหนองหานอย่างมีส่วนร่วม
2. ชุมชนมีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน เช่น การกำหนดข้อตกลงในการอนุรักษ์บึงหนองหาน การจัดอบรมเยาวชนรักหนองหาน
3. เกิดกิจกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตบึงหนองหาน เช่น การพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยว การพัฒนาอาชีพ
4. มีการสื่อสารข้อมูลข่าวสารการพัฒนาบึงหนองหาน และมีเครื่องมือในการสื่อสารการพัฒนาในบึงหนองหานอย่างต่อเนื่อง มีศูนย์ข้อมูลข่าวสารในบึงหนองหาน

จากข้อมูลข้างต้นผู้ศึกษามีประเด็นในการพิจารณาต่อการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติดังนี้

1.การพัฒนาแหล่งน้ำ แหล่งน้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อพัฒนาด้านเกษตรกรรม รัฐบาลทุกสมัยจึงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาแหล่งน้ำมาโดยตลอด แต่จากการดำเนินงานพัฒนาแหล่งน้ำยังมีเรื่องความขัดแย้งกับประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งน้ำ ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะให้ข้อมูลในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อแก้ปัญหาภัยน้ำให้ประชาชนได้นำไปใช้เพื่ออุปโภคบริโภค แต่มีปัญหาเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องคือความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและประชาชนผู้ได้รับผลกระทบ เช่น กรณีการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น การสร้างเขื่อนปากมูล รวมทั้งโครงการโขง ชี มูล ที่กลุ่มนักวิชาการออกมากล่าวว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือไม่ได้แห้งแล้งเพราะฝนน้อย แต่เพราะความสามารถของชั้นดิน ชั้นหินของการอุ้มน้ำมีน้อย และลักษณะทางธรณีวิทยาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นดินทรายและดินเค็ม ซึ่งมีการก่อรูปเป็นโคมเกลียวใกล้ผิวดินมากที่สุด ดังนั้นอ่างเก็บน้ำต่าง ๆ จึงเป็นตัวการแพร่กระจายของดินเค็ม ในปี 2520 กรมชลประทานพบว่า อ่างเก็บน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 154 แห่ง ร้อยละ 20 มีดินเค็มมากกว่า 2,250 ไมโครไมล์ ซึ่งไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ (สมัย อากาศิรม และเขาวนันท์ เชฎรัตน์ : 2538) ดังนั้นในกระบวนการพัฒนาแหล่งน้ำควรมีหลักทางวิชาการที่เหมาะสม ในขณะที่เดียวกันสิ่งสำคัญอีกอย่างคือ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งน้ำ และรัฐบาลเองควรเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่อกระบวนการพัฒนาแหล่งน้ำซึ่งชุมชนได้พึ่งพาในการดำรงชีวิตมาโดยตลอด และที่สำคัญเพื่อป้องกันการต่อต้านจากชุมชนที่ได้รับผลกระทบต่อการพัฒนาแหล่งน้ำ

2.การบริหารจัดการเรื่องน้ำ เนื่องจากหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องน้ำ มีหลายหน่วยงานรับผิดชอบ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีการบริหารจัดการกลุ่มน้ำ แต่ภายใต้ความเป็นจริงในพื้นที่ พบว่า มีการทำงานแบบแยกส่วน ดังกรณี บึงหนองหาน อ่างกุ่มกวาวปี จังหวัดอุดรธานี มีหน่วยงานรับผิดชอบหลายหน่วยงาน อาทิเช่น ประมงจังหวัด โครงการฝ่ายกุ่มกวาวปี สำนักสิ่งแวดล้อมภาคที่ 9 รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทำให้การพัฒนาเกิดการแยกส่วนไม่เป็นระบบ และระบบงบประมาณกระจุกกระจายจนกระทั่งจังหวัดอุดรธานีได้แต่งตั้งให้เกษตรและสหกรณ์จังหวัดจังหวัดอุดรธานีเป็นผู้ประสานงานหลักในการพัฒนาบึงหนองหาน ดังนั้นในการพัฒนาแหล่งน้ำจำเป็นต้องมีลักษณะดังนี้

- 2.1 ควรมีคณะทำงานเพื่อวางแผนในรูปของกลุ่มน้ำ โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งหมดเข้าร่วมเป็นคณะทำงานในการพัฒนาแหล่งน้ำและมีการประชุมติดตามและเสนอข้อมูลสภาพปัญหาอย่างใกล้ชิด
- 2.2 ระบบการจัดสรรงบประมาณ คณะกรรมการ ฯ ที่ว่านี้ควรมีอำนาจในการจัดสรรงบประมาณเพื่อการพัฒนาแหล่งน้ำให้กับหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อให้การจัดสรรงบประมาณเป็นระบบไม่เกิดการซ้ำซ้อนได้ พร้อมทั้งการมีมาตรการหรือแผนพัฒนาระยะสั้นและระยะยาวให้ชัดเจน
- 2.3 การมีส่วนร่วมของประชาชน ภาคประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการเป็นคณะพัฒนาแหล่งน้ำด้วย อย่างน้อยเพื่อเป็นการสื่อสารข้อมูลการพัฒนาให้ชุมชนได้รับทราบและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนาแหล่งน้ำ

3. ปัญหาเรื่องคุณภาพน้ำ จากการศึกษาคุณภาพน้ำของบึงหนองหาน พบว่า มีค่า...อมโมเนีย - ไนโตรเจน และค่าไนเตรท - ไนโตรเจน ค่อนข้างสูงกว่าเกณฑ์มาตรฐาน ซึ่งถ้าหากไม่มีการป้องกันหรือจัดการกับคุณภาพน้ำของบึงหนองหาน ย่อมมีผลทำให้น้ำในบึงหนองหานเน่าเสียได้ในอนาคต (กฤติยาภรณ์ เทพขมภู และ ภาสกร วีระวรรณ :2536) ในขณะที่เดียวกันพบว่าบึงหนองหานมีปริมาณ...แหล่งกักตุนทั้งชนิดและปริมาณซึ่งเหมาะในการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำ (สำควน สุทธิประภามและวารินทีนิ สมบูรณ์ : 2546) และพบพันธุ์นกในบึงหนองหานอย่างน้อย 108 ชนิด ดังนั้นการที่ดูแลเรื่องคุณภาพน้ำของบึงหนองหานเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะการไหลเวียนของน้ำในบึงหนองหาน เพราะการสร้างเครื่องกีดขวางใต้น้ำ ระบายน้ำ ทำให้น้ำท่วมขังพื้นที่ชุ่มน้ำในระดับที่สูงเสมอจะเป็นผลเสียแก่พื้นที่ชุ่มน้ำ (สิริกุล บรรพพงษ์และคณะ : 2542) เนื่องจากพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นที่รองรับน้ำ ทำให้ป้องกันน้ำท่วม และพืชที่อาศัยอยู่ในน้ำจะทำการสังเคราะห์แสงสร้างออกซิเจนแก่แบคทีเรียในน้ำ ซึ่งช่วยในการย่อยสลายสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ที่ปนเปื้อนมากับน้ำได้ ดังนั้นการฟื้นฟูและพัฒนาบึงหนองหานต้องคำนึงถึงคุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำ ไม่รบกวนระบบนิเวศมากเกินไปและในขณะเดียวกันชุมชนสามารถพึ่งพาอาศัยได้เพื่อให้เกิดคุณภาพ

4.การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ควรเริ่มจากการให้ชุมชนได้วิเคราะห์ตนเองภายใต้ข้อมูลที่ชุมชนได้ร่วมศึกษาและประสบปัญหาร่วมกันและนำทุนทางสังคม ภูมิปัญญา วัฒนธรรม-ประเพณี รวมทั้งทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่เป็นฐานเริ่มต้นในการพัฒนา ในขณะเดียวกันนักวิชาการหรือหน่วยงานภาครัฐต้องเป็นผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำของชุมชนเอง และที่สำคัญคือ การเห็นหากกลุ่มบุคคลหรือองค์กรภายในชุมชนเข้ามาร่วมเป็นทีมงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐเพื่อเป็นผู้ผลักดันให้เกิดกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมได้ ประเด็นสำคัญอีกอย่างคือการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติของแหล่งน้ำต้องคำนึงถึงคุณภาพชีวิตของชุมชนและต้องเชื่อมกับวิถีชีวิตของชุมชนและบูรณาการเข้ากับการพัฒนาด้านอื่น ๆ จึงจะทำให้การแก้ไขปัญหาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติได้รับความร่วมมือจากชุมชนได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สมเจตนา มณี (2533) ได้สรุปว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพต้องอาศัยประชาชนในพื้นที่ที่เขอาศัย และค้นหาปัญหาในการอนุรักษ์ ตลอดจนความศรัทธาทางศาสนา และงานอนุรักษ์ต้องมีการร่วมมือกันระหว่าง 3 ฝ่าย คือ ชาวบ้าน นักวิชาการ ข้าราชการอย่างใกล้ชิด

5. ผู้นำกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ บทบาทผู้นำมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพราะเป็นแกนนำสำคัญที่จะผลักดันให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาภายในชุมชน ซึ่งในระหว่างการค้าเนินการศึกษาเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงผู้นำของชุมชน ทำให้กลุ่มองค์กรหรือบุคคลที่ร่วมกระบวนพัฒนามาตั้งแต่เริ่มต้นโครงการมีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลมาก ดังนั้นในการค้นหาบุคคลที่เข้าร่วมเป็นแกนนำในการพัฒนาในชุมชน ไม่ควรยึดติดกับตำแหน่งผู้นำชุมชน หรือสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแต่เพียงฝ่ายเดียว ต้องค้นหา “กลุ่มบุคคลที่หลากหลาย” เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มเยาวชน โดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้าน เป็นกลุ่มบุคคลที่สำคัญที่มีผลต่อการดำเนินการพัฒนาในพื้นที่อย่างมาก และพบว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลเหมือนกับกลุ่มผู้นำชุมชน

6.กระบวนการถ่ายทอด ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนบึงหนองหานมีหลายอย่างที่ถูกละเลยและไม่ให้ความสำคัญ เช่น การมีเขตอภัยทานบริเวณคอนหลวง หรือ บุญ 12 เดือน ถ้าหากปล่อยทิ้งไว้เช่นนี้ ข้อตกลงในการอนุรักษ์บึงหนองหาน ก็จะถูกทอดทิ้งไป ดังนั้นควรมีการถ่ายทอดเรื่องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะกลุ่มเด็กเยาวชน ได้รับทราบและได้มีส่วนร่วมต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง เช่น การมีหลักสูตรท้องถิ่น หรือการเข้าค่ายของกลุ่มเยาวชน เป็นต้น นอกจากนี้ควรมีการประชาสัมพันธ์การอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง อาจมี “กิจกรรมวัฒนธรรมประเพณีเป็นสื่อกลางในการประชาสัมพันธ์ ” ดังกรณี บึงหนองหานได้ประกาศข้อตกลงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในพิธีตรึงน้ำพระราชฐานเดิม ซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน เป็นต้น และมีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนในบึงหนองหานอย่างต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

- กฤติยาภรณ์ เทพชมภู และภาสกร วีระวรรณ. รายงานการศึกษาคุณภาพน้ำบางประการของพื้นที่ชุ่มน้ำหนองหาน อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี ปี พ.ศ. 2546. อุดรธานี : สถาบันราชภัฏอุดรธานี, 2546.
- กุหลาบ รัตนสังขธรรมและคณะ. ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษาหมู่บ้านเปรี๊ตใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดครุฑ. มปป, 2544.
- เกรียงศักดิ์ สุวาสนะ. การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นลุ่มน้ำหนองหาน. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546.
- ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์และเพ็ญจันทร์ ประคัมบุษ. สิ่งแวดล้อมกับสุขภาพ. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535.
- ธีระพงษ์ แก้วหาญ. กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง. ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, 2543
- ประเวศ วะสี. “สุขภาพกับการพัฒนาอย่างอื่น”. ใน ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์ และ เพ็ญจันทร์ ประคัมบุษ. สิ่งแวดล้อมกับสุขภาพ. นครปฐม : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535
- ปริญญา นาคลัยและคณะ. สิ่งแวดล้อม 35 เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มปป, 2535
- ปัจจุบัน เหมหงษา. พลังและการเพิ่มพลังของชุมชน เอกสารประกอบการประชุมโครงการวิจัยสถานการณ์การดูแลสุขภาพและการพัฒนารูปแบบการดำเนินงานสาธารณสุขมูลฐานในประเทศไทยภายหลังปี 2543. นนทบุรี : สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน กระทรวงสาธารณสุข, 2543.
- พองนา สานศรี. คู่มือการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน. กองทุนแคนนา ประจำประเทศไทย, 2546.
- คำฉวน สุทธิประภาและ วารินิณี สมบูรณ์. การศึกษาชนิดและประมาณแหล่งกอนในพื้นที่ชุ่มน้ำหนองหาน กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี. อุดรธานี : สถาบันราชภัฏอุดรธานี, 2546.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. การบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, 2535.
- วีรวัฒน์ ปภุสโร และ วัฒน์ ทาบีงกา. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพบทพิสูจน์ความร่วมมือของคนไทยกับอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2540.
- สังเวียน มุขขุนทด. ประวัติหนองหาน ตำนานท้าวผาแดง – นางไอ่. อุดรธานี : กุมภวาปีการพิมพ์, 2542.
- สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. โครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2545.
- สถาบันพัฒนาบุคลากรด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กฎหมายสิ่งแวดล้อมและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและฝึกอบรมด้านสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2543.

- สมเจดนา มุณี .จากป่าชายเลนถึงหญ้าทะเล : ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้าน
 เกลอมะขาม เกลอไม้ไทร-บ้านทุ่ง และบ้านบางค้างคาว อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง . นปพ., 2533.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แนวทางศึกษา วิเคราะห์และวางแผน .
 ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, 2536.
- สมัย อากาศิรม และ เขาวนันทน์ เชฎร์ตัน . สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย 2538 . กรุงเทพฯ : อมรินทร์
 พรินติ้งแอนพับลิชชิง จำกัด (มหาชน) , 2538
- ส่วนประสานประชารัฐ สำนักกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ(สทบ.). กรณีศึกษากระบวนการ
 สร้างชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ. : ศรีเมืองการพิมพ์ จำกัด, 2546.
- สันติภาพ ศิริวัฒน์ไพบุลย์ และสมพร เพ็งคำ. เหมืองแร่โพแทช ผลกระทบต่อสุขภาพที่อุโมงค์ข้าม.
 เอกสารประกอบการปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ การประชุมเวทีสมัชชาสุขภาพระดับพื้นที่ ปี
 พ.ศ. 2546 . เครือข่ายคณะทำงานเพื่อการพัฒนา โยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพและระบบประเมิน
 ผลกระทบทางสุขภาพ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2546 .
- สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. รายงานแห่งชาติว่าด้วยการอนุญาตว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ.
 กรุงเทพฯ : สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและ
 สิ่งแวดล้อม, 2545
- สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุมภวาปี . รายงานผลการดำเนินงานประจำปี 2545 .อุบลราชธานี: นปพ, 2545.
- สำนักนนโยบายและแผนสาธารณสุข . เครื่องชี้วัดการประเมินผลการพัฒนาสุขภาพในส่วนองกระทรวง
 สาธารณสุข ตามแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับ 9
 (2545-2549) . กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สามเจริญพาณิชย์, 2544.
- สิริกุล บรรพพงศ์และคณะ. พื้นที่ชุ่มน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. สำนักนนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม
 กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : บริษัทอินทีเกร โปร โมชันจำกัด, 2542.
- สุพัตรา สุภาพ และคณะ. สังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- หิรัญ แสงแก้วและคณะ . ความหลากหลายทางชีวภาพของนกในพื้นที่ชุ่มน้ำหนองหาน อำเภอกุมภวาปี
 จังหวัดอุบลราชธานี. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น , 2547
- อบเชย แก้วสุข. รายงานผลการดำเนินงานประชุมปฏิบัติการการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและ
 การเผยแพร่ความรู้ของสื่อมวลชน. อุบลราชธานี : ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน, 2543
- อภิชาติ อนุกุลย์ไพโร อังโน ปริญา นุตาลัย และคณะ. สิ่งแวดล้อม 35. นปพ., 2535.
- เอกวิทย์ ณ.กลาง. วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้-แก้ไขปัญหของชาวบ้านไทย . กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2541.

แบบสอบถามเรื่องการใช้ประโยชน์จาก “ บึงหนองหาน ”
โครงการวิจัยเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

คำชี้แจง

แบบสอบถามชุดนี้จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปของชุมชนบึงหนองหาน และแสวงหาแนวร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบึงหนองหาน โดยขอให้ท่านเติมคำในช่องว่างและทำเครื่องหมาย / ในช่องว่างหน้าข้อความที่เห็นว่าเป็นจริงที่สุด

ชื่อหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ.....จังหวัด
 อุดรธานี วันที่ตอบแบบสอบถาม

1. เพศ ชาย หญิง

2. อายุ ปี

3. ระดับการศึกษา

- ระดับประถมต้น ระดับมัธยมต้น ระดับ ปวช.
 ระดับประถมปลาย ระดับมัธยมปลาย ระดับ ปวส.
 ระดับปริญญาตรี ระดับสูงกว่าปริญญาตรี ไม่ได้เรียน
 อื่น (ระบุ)

4. ปัจจุบันท่านประกอบอาชีพ

4.1 ท่านประกอบอาชีพหลัก

- ทำนา รับจ้างทั่วไป ทำงานโรงงาน
 ประมง รับราชการ อื่น ๆ (โปรดระบุ).....

4.2 ท่านประกอบอาชีพเสริม

- ปลุกผัก รับจ้างทั่วไป ทำงานโรงงาน
 ประมง รับราชการ อื่น ๆ (โปรดระบุ).....

5. ภายในครอบครัวท่านมีสมาชิกทั้งหมด จำนวน คน

6.รายได้ที่มาจากอาชีพ

6.1 อาชีพหลักรวมทั้งปีแล้วมีจำนวนเงินบาท

6.2 อาชีพเสริมรวมทั้งปีมีจำนวนเงิน บาท

8.2 ด้านสัตว์ ท่านสามารถจับสัตว์ เช่น นก งู กบ เขียด ชนิดใดได้บ้างในรอบ 1 เดือนที่ผ่านมา

ชนิดของสัตว์น้ำ	แหล่งที่พบ	จำนวนที่หา ได้(วัน / ก.ก.)	การนำไปใช้ ประโยชน์	ในกรณีที่ยาย (บาท / ก.ก.)

8.3 ท่านใช้ประโยชน์จากพืชผักในหนองหานชนิดใดได้บ้างในรอบปีที่ผ่านมา

ชนิดของสัตว์น้ำ	แหล่งที่พบ	จำนวนที่หา ได้(วัน / ก.ก.)	การนำไปใช้ ประโยชน์	ในกรณีที่ยาย (บาท / ก.ก.)

9. ในกรณีที่จะมีการพัฒนาหนองหาน ให้ดีขึ้นกว่าที่ผ่านมา ในฐานะที่ท่านเป็นสมาชิกของชุมชนรอบ ๆ หนองหานท่านมีความคิดเห็นอย่างไร หากมีการทำกิจกรรมดังต่อไปนี้

กิจกรรม	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย
1. พัฒนาร่องน้ำเดินเรือของหนองหาน		
2. ลอก สนม ที่อยู่ในหนองหานไปใช้ในการเกษตร		
3. ฟื้นฟูอาชีพ หาลาปลาและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากปลา		
4. จัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด		
5. จัดทำวังปลา เพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลาในหนองหาน		
6. ฟื้นฟูประเพณี ทอดเทียนทางน้ำ (วัดคอนหลง)		
7. จัดทำกฎระเบียบข้อบังคับในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำหนองหาน		
8. จัดทำศูนย์ข้อมูล ข่าวสารและประชาสัมพันธ์ของกลุ่มน้ำหนองหาน		
9. การจัดทำเกษตรปลอดสารพิษโดยนำสนมมาจัดทำปุ๋ยอินทรีย์		

10. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เพิ่มเติม

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ขอขอบพระคุณที่กรุณาให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถาม
ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาสุขภาพภาคประชาชน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น
89 ถนนอนามย์ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น 40000 โทร 043 224605 224659

แบบสัมภาษณ์ วิถีชีวิตของชุมชนบึงหนองหาน
โครงการวิจัยเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติในบึงหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ชื่อหมู่บ้าน.....หมู่ที่..... ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัดอุดรธานี
ประเด็นในการสัมภาษณ์

- 1.ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน
- 2.การประกอบอาชีพของประชากรในหมู่บ้าน (อาชีพหลัก อาชีพรอง)
- 3.ความเชื่อในชุมชน
- 4.ประเพณี 12 เดือน
- 5.สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน (วัด พระธาตุ แหล่งโบราณสถาน)
- 6.แหล่งท่องเที่ยวในชุมชน
- 7.ภูมิปัญญาในหมู่บ้าน ในชุมชนมีภูมิปัญญาด้านใด อย่างไร
 - 7.1 ด้านแปรรูปจากปลา(ปลาร้า, ปลาข่าง, ปลาดำ, ฯลฯ) ระบุชื่อบุคคล ขึ้นตอนการทำ
 - 7.2 ด้านหัตถกรรม(ทอผ้า, ทอเสื่อ, ฯลฯ)
 - 7.3 ด้านเกษตรกรรม(การเพาะปลูกพืช , การทำเกษตรผสมผสาน ,)
 - 7.4 ด้านกองทุน/ธุรกิจชุมชน/ องค์กรชุมชน(ผู้นำที่สามารถดำเนินกิจกรรมของกองทุน/ธุรกิจชุมชน/ องค์กรชุมชนสำเร็จและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน)
 - 7.5 ด้านการดูแลสุขภาพ(หมอสมุนไพร, หมอนวดแผนไทย, หมอน้ำมนต์, ฯลฯ ที่ชาวบ้านยอมรับหรือดี)
 - 7.6 ด้านศิลปกรรม (การละเล่นพื้นบ้าน, นันทนาการ)
 - 7.7 ด้านอนุรักษ์ทรัพยากรหนองหาน (เป็นบุคคลที่มีผลงานในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรในบึงหนองหาน)
 - 7.8 ด้านวรรณกรรมท้องถิ่น (เป็นบุคคลที่สามารถเล่าตำนาน ความเชื่อเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นได้ดี)
- 8.บทบาทของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์บึงหนองหาน

พระธาตุคอนแก้ว

พระมหาธาตุเจดีย์ หรือที่ชื่อคุ้นหูของคนทั่วไปว่า “พระธาตุคอนแก้ว” นั้น ประดิษฐานอยู่กลางวัดมหาธาตุเจดีย์บ้านคอนแก้ว หมู่ที่ 5 ต.กุ่มกวางปี อ.กุ่มกวางปี จ.อุครธานี เป็นเจดีย์ลักษณะทรงสี่เหลี่ยมคล้ายพระธาตุพนม สูงประมาณ 18 วาเศษ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง 6 วา 2 ศอก ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกกว้าง 6 วาเศษ มีบันไดขึ้นลง 2 ด้าน คือ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก

องค์พระธาตุมีลักษณะการสร้าง 2 ชั้น แต่ละชั้นมีภาพสลักเกี่ยวกับพุทธประวัติ เรื่อง นรกสวรรค์ วัสดุที่ใช้ก่อสร้างเป็นหินทรายรูปทรงสี่เหลี่ยมยาวประมาณ 1 ศอก รอบนอกฉาบด้วยปูน สันนิษฐานว่าคงเป็นการซ่อมแซมในภายหลัง

รอบองค์พระมหาธาตุเจดีย์มีใบเสมาและเสาหินตั้งอยู่ทั้งแปดทิศ มีลักษณะเหลี่ยมบ้างแบนบ้าง สูงตั้งแต่ 2-4 เมตร ปัจจุบันศิลปกรรมเหล่านี้ตั้งอยู่ห่างองค์พระธาตุ 15-20 เส้น ก็ยังปรากฏอยู่ทั้งภายในและภายนอกวัด เข้าใจว่าเสาหินเหล่านี้คงเป็นเขตวัดหรือเขตเมืองในยุคก่อนโน้น

เสาหินเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า ในยุคก่อนโน้นชุมชนแถบนี้คงมีความเจริญรุ่งเรืองมากและก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่วัดและบ้านที่มีความเจริญย่อมจะมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ซึ่งเรื่องนี้อาจจะโยงไปผูกพันกับ “หนองหาน” อันเป็นที่มาของนิยายปรัมปรา เรื่อง “ผาแดง-นางไอ่” ก็อาจเป็นไปได้

นักโบราณคดีบางคนสันนิษฐานว่า พระธาตุคอนแก้วตลอดทั้งใบเสมาและเสาหินที่ปรากฏอยู่นั้น สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 13 หรือประมาณพุทธศักราช 1100-1300 เพราะวัสดุที่ใช้ก่อสร้างลพบุรีตอนต้น จึงแสดงว่า ศิลปกรรมเหล่านี้มีมาก่อนปราสาทหินพิมาย ปราสาทเขาพนมรุ้ง หรือแม้แต่ปราสาทเขาพระวิหาร โดยมีทั้งตำนานและหลักฐานอ้างอิงจาร์ไว้

ได้มีพระอรหันต์คณะหนึ่งเดินทางไปนมัสการพระธาตุพนม กลับมาพระอริยเจ้าคณะนี้ได้เดิน
 ชุวงศ์ผ่านหมู่บ้านก็มีพระอรหันต์รูปหนึ่งอาพาธขึ้นอย่างกระทันหันและได้ละสังขารลงที่นี่ พระอรหันต์
 ที่เหลือจึงช่วยกันประชุมเพลิง และสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของท่านไว้เมื่อปี พ.ศ. 11 หลังสร้างพระธาตุพนม
 เสร็จ 3 ปี จากนั้นเหล่าพระอรหันต์ก็เดินชุลคุงค์ต่อไป

ต่อมาบ้านเมืองเกิดความผันผวน องค์พระเจดีย์ใหญ่ถูกปล้นทิ้งรกร้างมานาน ขณะนั้นเองได้มี
 พระชุลคุงค์ชาวเขมรรูปหนึ่งชื่อ “หลวงปู่จุ่ม” เดินชุลคุงค์ผ่านมาพบองค์พระเจดีย์อยู่ในสภาพปรักหักพัง
 หมู่บ้านคอนแกวก็ร้างไม่มีผู้คนอยู่อาศัย หลวงปู่จุ่มจึงได้ชักชวนชาวบ้านใกล้เคียงช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์
 ขึ้นมาใหม่ จนมีลักษณะงดงามเป็นสถานที่รวมจิตใจของชาวบ้านในปัจจุบัน

นับแต่ พ.ศ. 2472 เป็นต้นมา ได้มีผู้คนจากชัยภูมิและโคราชเข้าตั้งหลักแหล่ง ในบริเวณบ้าน
 คอนแกวมากขึ้น จึงได้มีการปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุเจดีย์กันหลายครั้ง เพื่อให้องค์พระธาตุมีความแข็ง
 แรงคงทนมากขึ้นกว่าเดิมในปี พ.ศ. 2513

ชุมชนโบราณบ้านคอนแกวนั้น มีลักษณะคล้ายกับเมืองโบราณสมัยทวารวดีทั่วไป คือ มีคันน้ำคู
 ดินล้อมรอบตัวเมือง และมีศาสนสถานสำคัญอยู่นอกตัวเมือง นั่นคือ พระมหาธาตุเจดีย์นอกจากนี้ยังมี
 กลุ่มใบเสมาหินปึกอรชร ๆ ตามคตินิยมเพื่อแสดงเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ คล้าย ๆ กับการปักใบเสมาเมืองฟ้า
 แดกสูงยาง อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์ เมืององค์พระธาตุไปทางทิศตะวันตกจะพบเห็นภาพสลักเป็นลวด
 ลายธรรมชาติบางส่วน และจารึกภาษามอญที่มีสภาพลบเลือนไปมากแล้ว

จากสิ่งที่กล่าวมาแล้วพอจะชี้ให้เห็นได้ว่า ชุมชนโบราณบ้านคอนแกวนั้น มีประวัติความเป็นมา
 แสนยาวนาน ถึงแม้จะมีการสับเปลี่ยนของกลุ่มผู้คนที่เข้ามาอาศัยอยู่เป็นช่วง ๆ จนไม่สามารถสืบสาน
 ความเป็นมาได้อย่างต่อเนื่องจากปากสู่ปากได้ แต่ในด้านโบราณคดีที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันนี้ก็ยังคง
 ยืนยันถึงความสำคัญและความอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

ในปี พ.ศ. 2513 นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยศิลปากร คณะโบราณคดีซึ่งมีนายไพโรจน์ อังสนากุล
 เป็นผู้นำได้มาตรวจสอบอายุของใบเสมาและเสมาหิน ตลอดทั้งองค์พระมหาธาตุเจดีย์นักโบราณคดีเหล่านี้
 สันนิษฐานว่า ศิลปกรรมดังกล่าวมีอายุไม่น้อยกว่า 1500 ปี ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 กรมศิลปากรได้มา
 ปักหมุดรอบองค์พระมหาธาตุเจดีย์ และปัจจุบันได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติด้วย

นอกจากนั้น การค้นคว้าหลักฐานจากคณะอาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น และจากสถาบันราชภัฏ
 จุฬารธานี และผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณสถานก็ได้เข้ามาศึกษาค้นคว้าอีกหลายครั้งอย่างไรก็ตามผู้เชี่ยวชาญ
 ต้องศึกษาหาข้อมูลกันอีกต่อไป เพราะศิลปกรรมดังกล่าวล้วนเป็นสิ่งที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

เพราะจากสภาพภูมิประเทศแล้ว หมู่บ้านคอนแกวแห่งนี้ไม่มีแหล่งหินทรายที่ใช้ในการก่อสร้าง
 ผู้ก่อสร้างเอามาจากที่ใด เอามาได้อย่างไร ข่อมเป็นเรื่องอนุชนรุ่นหลังต้องศึกษาค้นคว้าหวงแหน และ
 อนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ต่อไปอีกนานแสนนาน

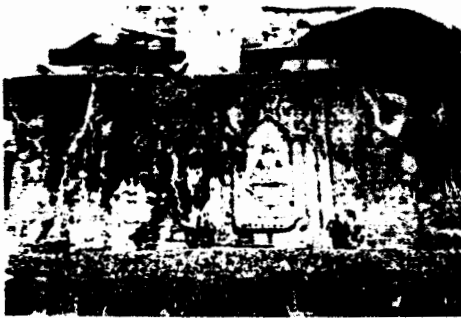
ตำนาน - ความเชื่อ

ตามตำนานผาแดง - นางไอ่ ชาวบ้านมีความเชื่อว่า พระยาเชียงแก้วซึ่งเป็นวังหน้าของพระยาขอม ผู้ครองเมืองชะติตานคร เป็นผู้สร้าง พระธาตุคอนแก้ว ซึ่งปรากฏในตำนานผาแดง - นางไอ่ ว่า ในคอนบ้านเมืองขอมเกิดยุคเชษฐาธิราชสมัยแรก ผู้คนพลเมือง เชื่อพระวงศ์ของพระยาขอมพากันอพยพ ขนข้าวของเงินทองและทรัพย์สินมีค่า หนีไปสร้างบ้านเมืองใหม่รอบ ๆ ขานเมืองเดิม ที่ยังปรากฏซากเมืองเก่าและเจดีย์ มีศิลาแลงอิฐโบราณเหลืออยู่คือ บ้านแถแล (แซแล) เมืองพริก เมืองปิง เมืองสพังคินคำ (บ้านเดิมหรือเดิม) เชียงแหว ทิศตะวันออก หนองหานมีเจดีย์ของหมู่บ้านคูเมืองที่พระยาแลสร้างขึ้นเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน เมืองเชียงแก้วมีพระยาเชียงแก้วเป็นเจ้าผู้ครองนคร ทรงสร้างเจดีย์ โบสถ์ และศิลาจารึกไว้ที่บ้านคูเมือง ขณะนี้ยังเหลือครบบริบูรณ์ ตั้งอยู่ที่ทิศใต้ของหนองหานเรียกว่า บ้านคอนแก้วสันนิษฐานว่า พระยาเชียงแก้วเป็นวังหน้าของพระยาขอม ซึ่งตั้งคนเป็นศัตรูจึงไม่ได้รับส่วนแบ่งเนื้อกระรอก"

หนังสืออ้างอิง

สังเวียน มุขขุนทศ. ประวัติหนองหาน ตำนานท้าวผาแดง - นางไอ่. อุดรธานี : กุมภวาปีการพิมพ์, 2542.

ภาพฉักร์เกี่ยวกับพุทธประวัติ เรื่อง นรก-สวรรค์ ที่องค์พระธาตุ

ทิศเหนือ

ทิศตะวันออก

ทิศใต้

ทิศตะวันตก

พระธาตุบ้านเคียม

พระธาตุบ้านเคียม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของฝั่งหนองหาน อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี หากเดินทางตามถนนสายมิตรภาพจากจังหวัดขอนแก่น พอถึงทางแยกบ้านนาดีก่อนถึงจังหวัดอุดรธานีก็เลี้ยวขวาตามถนนสาย ร.พ.ช.บ้านนาดี-หนองเม็ก

แต่ก่อนบ้านเคียมขึ้นเขตปกครองกับอำเภอหนองหาน มณฑลอุดร เมื่อมีการแบ่งการปกครองใหม่ จึงขึ้นกับตำบลอุ่มจาน อ.กุมภวาปี จ.อุดรธานี แล้วต่อมาตำบลอุ่มจานได้แยกออกเป็น ตำบลนาม่วง ตำบลห้วยสามพาดและตำบลเชียงแห้ว บ้านเคียมจึงได้ขึ้นเขตปกครองกับตำบลเชียงแห้ว เมื่อปี พ.ศ. 2510 จนถึงปัจจุบัน

เจดีย์หรือองค์พระธาตุสร้างมาแต่ยุคใดไม่มีใครทราบ มีแต่อักษรจารึกไว้ที่แท่นพระพุทธรูปองค์ที่ใช้เสียดัง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่กับพระเจดีย์เป็นภาษามคธ จุลศักราช 7 ปีเบ็กไข่ เดือน 12 วัณนี้ตั้งอยู่บนฝั่งหนองหานทางด้านทิศเหนือ เดิมวัดนี้เป็นที่รกร้างและได้ถูกทอดทิ้งมานานปานใดก็ไม่มีความสำคัญ ยืนแน่นซัด จนเกิดมีเถาวัลย์ปกคลุมไปทั่วบริเวณวัด มีสัตว์ร้ายนานาชนิด เช่น จระเข้ งูพิษที่ร้ายที่สุด จนไม่มีใครกล้าเข้าไปพิสูจน์ว่าในนั้นมีอะไรอยู่บ้าง นานเข้าผู้คนหนาแน่นขึ้นได้จึงไปพิสูจน์หาข้อเท็จจริงในบริเวณวัดดังกล่าว จึงได้พบว่าในนั้นมีโบสถ์เก่าและพระสถูปรูปกระทะคว่ำ ตั้งอยู่บนตัวโบสถ์และมีพระพุทธรูปใหญ่ประดิษฐานอยู่ในช่องประตูของพระสถูปพระองค์ 1 องค์ ต่อมาชาวบ้านได้ถือถันไปทั่วทุกตำบลและอำเภอที่ตั้งอยู่ใกล้เคียง ต่างพากันช่วยรื้อร้างถางโพงเข้าไปบูรณะปฏิสังขรณ์จนกลายเป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุ จนถึงปี พ.ศ. 2464 เห็นว่าองค์พระสถูปเดิมนั้นมีดินโพธิ์ใหญ่และรากของคันโพธิ์ได้ทิ่มแทงได้รับความเสียหายผู้คนที่เคารพศรัทธาในเขตใกล้เคียงจึงได้พร้อมใจกันทำการรื้อกระสถูปองค์เดิมเสีย แล้วมาสร้างใหม่ให้เป็นรูปแบบพระเจดีย์แทน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2509 เกิดพายุฝนฟ้าตกกระหน่ำอย่างหนักอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนพอรุ่งเช้าชาวบ้านจึงได้เห็นองค์เจดีย์หักพังลงตรงที่พระประธานประดิษฐานอยู่ แต่ด้วยความศรัทธาขององค์พระประธานจึงหาได้เป็นอันตรายแต่ประการใดไม่ ประชาชนทั้งหลายเมื่อทราบข่าวการหักขององค์เจดีย์ต่างเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่งจึงได้พากันหลั่งไหลมาช่วยกันทำการซ่อมแซมบูรณะให้คืนดังเดิม พระเจดีย์หรือพระมหาธาตุเจดีย์ ประชาชนทั้งหลายเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์มาแต่โบราณกาล สามารถคลบนันดาลได้สารพัดอย่าง

พระมหาธาตุเจดีย์นี้มีฐานทั้งสี่ทิศกว้างด้านละ 2 วา 2 สอก ด้านทิศตะวันตกและตะวันออก ประดิษฐานองค์พระประธานช่องละองค์ พระพุทธรูปหรือองค์ประธานสร้างด้วยทองเหลืององค์ทางด้าน ทิศตะวันออกสร้างแบบปรางค์สมาธิ ส่วนองค์ที่หันหน้าไปทางทิศตะวันตกสร้างแบบปรางค์ตรีศู พระ พุทธรูปทั้งสององค์มีหน้าตักกว้าง 3 ฟุต 6 นิ้ว ส่วนสูงจากแท่นถึงปลายเกษาสูง 5 ฟุต 8 นิ้ว พระ เจดีย์นี้ตั้งอยู่บนพระอุโบสถทางด้านทิศตะวันตก ฐานพระอุโบสถสร้างด้วยหินศิลาแลงซ้อนทับกันเป็นชั้น ๆ กว้าง 5 วา ยาว 10 วา สูง 1 วา

เมื่อถึงวันขึ้น 13 - 15 ค่ำ เดือน 5 ของทุกปี ชาวบ้านเดิมจะจัดงานเป็นประจำทุกปี ชาวบ้าน เรียกว่า “ บุญเดือน 5 ” มีประชาชนจากตำบลและอำเภอใกล้เคียงหลังไหลมาร่วมทำบุญอย่างเนื่องแน่น ตลอดจนชาวบ้านเดิมที่ไปทำมาหากินยังต่างถิ่นหรือแม้แต่ที่อยู่ต่างประเทศ ก็จะหาโอกาสกลับมา ร่วมฉลองและนมัสการพระมหาธาตุ(หลวงปู่มหาธาตุ) ซึ่งในงานก็จะมีกิจกรรมต่าง ๆ ให้พุทธศาสนิกชนได้ ร่วมทำบุญ เช่น ปิณฑของพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ เติงทยพระ เติงทยางเขิมซี ดักบาตร 108 ดักบาตรพระ ประจำวันเกิด และมีมหรสพสมโภชน์ตลอด 3 วัน 2 คืน บางปีบุญเดือน 5 ก็ตรงกับวันสงกรานต์ หมู่ สาวชาวบ้านผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะมี การขนานน้ำพระประธาน ถือว่างานบุญเดือน 5 เป็นประเพณีที่สำคัญของชาว บ้านเดิมมาช้านาน

ตำนาน - ความเชื่อ

ในตำนานผาแดง-นางไอ่ บอกไว้ว่า พระธาตุบ้านเดิม สร้างขึ้นในสมัยพระยาฟ้าเสียมหรือ เจ้าแสนธรรมมาเป็นเจ้าผู้ครองนครเมืองสทังคินคำ วังหน้าของพญาขอมได้สร้างปฐมนิยสถานไว้คู่บ้านคู่ เมือง พระเจดีย์ที่เจ้าแสนธรรมมาสร้างนี้มีความศักดิ์สิทธิ์มากพระองค์ทรงสร้างเป็นแบบเจดีย์มีัญชร ประดิษฐานพุทธปฏิมาไว้ภายใน ทรงฝังดวงมณีไว้ที่พระนาภี ถึงวันพระ วันปาฏิโมกข์ ดวงมณีจะเสด็จ ออกส่องแสงแผ่รัศมีสุกใสให้ผู้คนเป็นเป็นประจำและเป็นที่ยศรยอยิ่ง ครั้งหนึ่งมีผู้มีศรัทธานำแผ่นทองคำเปลวขึ้นไปปิดเพื่อขอความสวัสดิ เห็นสาหร่ายพันอยู่ในพระศอกเข้าใจว่าเสร็จลงขนานน้ำในหนองหาน ค่อมามิชมิขลอบขุดเอาดวงมณีไป จึงคลายความศักดิ์สิทธิ์ลงบ้างไม่เสด็จให้เห็นดังก่อนและผู้ที่ทำ โจรกรรมนั้นก็มิอันวิบัติมิขหายอย่างเห็นทันตาพร้อมทั้งครอบครัว พระเจดีย์นี้อยู่ที่วัดมหาธาตุเทพจินดา บ้านเดิม ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของหนองหาน

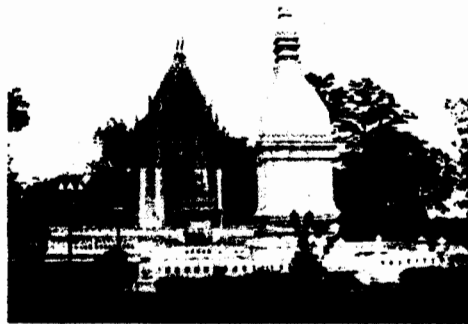
เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของวัดแห่งนี้ เมื่อถึงเทศกาลออกพรรษาประมาณเดือน 11 น้านองเดือน 12 น้านึ่ง ตอนกลางคืนวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ จะมองเห็นวัตถุเรืองแสงคล้ายกับดวงดาวได้เคลื่อนไหวไป มาออกจากองค์มหาธาตุ ล่องลอยไปในที่ต่าง ๆ แล้วหายวับไปในหนองหาน รุ่งเช้ามีทายกทายิกาที่ไป ไต่บาตรถวายภัตตาหารเช้า (จิ้งห้น) เสร็จแล้วก็ไปจุดรูปเทียนบูชาพระประธาน ต่างก็ตื่นตระหนกตกใจ เมื่อมองเห็นจอกแหวนพาคออยู่บนบ่าพระประธานที่อยู่ในเจดีย์บ่อยครั้ง ที่เห็นเป็นดวงไฟลอยไปมาก็คือ พระพุทธรูปได้เสร็จ(ดาวเสด็จ) ไปตรึงน้าคอนกลางคืนแล้วแสดงอภินิหารยี่ให้ชาวบ้านได้ดูได้เห็นประประจ่า และอีกอย่างคือในบริเวณวัดมีเข้มาก ชาวบ้านถือว่าเป็นเข้ของหลวงปู่ใครจะทำร้ายไม่ได้ หากใคร บังอาจทำร้ายก็จะมิอันเป็นไปในลักษณะต่าง ๆ ปัจจุบันชาวบ้านใกล้เคียงจะไปทำงานยังต่างประเทศ ต่างก็มาบนบานศาลกล่าวต่อหลวงปู่ให้ช่วยคุ้มครองอยู่เป็นประจำ

ปัจจุบันแควะแวกบ้านใกล้เรือนเคียงจะเคารพนับถือและบูชามาก ใครเคียดแค้นเรื่องใดต่างก็มา
อธิษฐานขอให้หลวงปู่ช่วยเป็นที่พึ่งทางใจต่างก็ได้ผลตาม ๆ กัน ของที่หายไปก็มีคนนำกลับมาคืนให้
ต่ออย่าลืม เมื่อได้ของแล้วต้องนำเครื่องเซ่นไหว้มากกราบท่าน (ปลงบ่า)

ที่มา :

สมจิตร ไกรวาปี แหล่งข้อมูล/หลักฐานอ้างอิง : ศึกษาจากหนังสือ แผ่นพับ ที่มีท่านผู้รู้ได้
จัดทำไว้ ซึ่งมีผู้น้อยมากสอบถามจากคนเฒ่าคนแก่ที่พอจำได้และเล่าสืบทอดกันมา
พร้อมเรื่องราว ปาฏิหาริย์ และมีประวัติเกี่ยวข้องกับนิทานพื้นบ้าน “ ผาแดง – นางไอ่ ”
สังเวียน มุขขุนทศ. ประวัติหนองหาน ตำนานท้าวผาแดง – นางไอ่. อุดรธานี : กุมภวาปี
การพิมพ์, 2542.

ประวัติพระธาตุจอมศรี (พระธาตุแช่แห้ง)

วัดพระธาตุจอมศรี บ้านแช่แห้ง หมู่ที่ 1 ตำบลแช่แห้ง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ประวัติความเป็นมา

พระธาตุจอมศรี ก่อตั้งเมื่อไหร่ ไม่มีหลักฐาน จากคำบอกเล่าของ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุจอมศรี องค์ปัจจุบัน ชื่อ พระครูสุวรรณ ธรรมธาดา เล่าว่า วัดแห่งนี้เริ่มก่อตั้งพร้อมกับบ้านแช่แห้ง ตำบลแช่แห้ง โดยมีผู้นำชุมชนชื่อว่า พ่อใหญ่พระโบราณ มาพบวัดร้างในป่า และพระธาตุเก่า สูง 18 เมตร กว้าง 4 x 4 เมตร ก่อด้วยหินศิลาแลง ประมาณ ปีพ.ศ. 2420 ถึง 2430 ชาวบ้านจึงบูรณะ โดยสร้างหลังคาครอบองค์พระธาตุ

การบูรณะ พระธาตุจอมศรี ได้รับการบูรณะ 2 ครั้ง คือ

1. ในสมัยของเจ้าอาวาสองค์ที่ ในปี 2475 ได้บูรณะองค์เจดีย์ และโบสถ์ โดยช่างขวน และสร้างศาลาครอบองค์พระธาตุ

2. ในปี พ.ศ. 2536 พระธาตุจอมศรี ชำรุด ยอดเจดีย์เอียง จึงได้บูรณะใหม่ โดยมี พระครูสุวรรณ ธรรมธาดา เป็นเจ้าอาวาสวัด การบูรณะครั้งนี้ ได้ทำก่ออิฐ ปูนครอบพระธาตุองค์เดิม แต่ยังคงรูปร่างขององค์เดิมไว้ ซึ่งในช่วงที่มีการบูรณะพระธาตุ ช่างได้ขุดพบพระพุทธรูป ล้อด้วยเงิน จำนวน 300 - 400 องค์ พระพุทธรูปหุ้มทองคำ 4-5 องค์ และเงินลาดจำนวนมาก แต่ด้วยความศรัทธาของชาวบ้านแถบนั้น จึงขอบูชาไปสักการะจนหมดแล้ว

ลักษณะองค์พระธาตุจอมศรี

พระธาตุจอมศรีเป็นประธาน 4 เหลี่ยม จอมกว้าง 4 x 4 เมตร มีความสูง 18 เมตร ลักษณะคล้ายกับพระธาตุบ้านเคี่ยม ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี และพระธาตุบ้านคอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี

การก่อสร้างไม่มีหลักฐานว่าสร้างในปีใด แต่วัดแห่งนี้มีเจ้าอาวาสเจ้าพรรษา จำนวน 6 องค์ ได้แก่

1. หลวงพ่อสมดี ไคการสุโน	ปี พ.ศ. 2445
2. หลวงพ่อบุญมา ไคการสุโน	ปี พ.ศ. 2450
3. หลวงพ่อสีธา ฤทธิมหา	ปี พ.ศ. 2500
4. หลวงพ่อธิการเคน สีทะโลโม	ปี พ.ศ. 2509 (เจ้าคณะอำเภอ)
5. หลวงพ่อบัว (กิตธรรมโม) สงกรานต์	ปี พ.ศ. 2518

6. พระครูสุวรรณ ธรรมธาดา

จนถึงปัจจุบัน

ความเชื่อ

ชาวบ้านแถบนี้ มีความศรัทธา ความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ ในองค์พระธาตุมาก หากถูกหกลาน ไปทำงานต่างถิ่น หรือสอบบรรจุเข้าทำงาน จะมาบนบานต่อองค์พระธาตุ จะสมหวังทุกรายไป และหากผู้ใดมาหลบหลู่ พูดยาจากหมัน หรือทำมิศมีร้าย จะมีอันเป็นไป เช่น เคยมีผู้มาขุดเอาพระพุทธรูปได้องค์พระธาตุกลับไปบ้าน ก็เป็นไข้ชักตาย ญาติพี่น้องต้องรีบเอากลับมาคืน และวัดแห่งนี้ จะเป็นสถานที่จุดบั้งไฟ ของชาวบ้านแถบนี้ โดยชาวบ้านจะจัดงานบุญบั้งไฟ ในวันเพ็ญเดือน 6 ของทุกปี ซึ่งจะมีผู้คนเข้ามาร่วมงานจำนวนมาก

ที่มา : พระครูสุวรรณ ธรรมธาดา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, จีวรธรรม หัตถโรค์ เป็นผู้สัมภาษณ์
วัดพระธาตุจอมศรี บ้านแซแล ตำบลแซแล อำเภอภูพาน จังหวัดอุดรธานี
เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม 2547 .

วัดเกาะเกษ

เกาะเกษ เป็นเกาะกลางน้ำที่ธรรมชาติแห่งหนึ่ง แต่มีความไม่น่าจะธรรมดา เนื่องจากสถานที่แห่งนี้เมื่อก่อนนั้นเคยเป็นที่ใครต่อใครไม่ยอมไปเยือน เพราะโคศเคียวกลางน้ำห่างไกลชุมชนและลี้ลับน่าสะพรึงกลัว ป่าไม้ที่หนาทึบครึ้ม ได้ซ่อนกลิ่นอายอาถรรพ์ และปรากฏแก่ผู้ไปเยือนเสมอ

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2453 ชาวบ้านได้มาสร้างวัดขึ้นเพื่อถวายเป็นอาราธนาของพระพุทธคุณให้ชื่อว่า วัดเกาะเกษวาริการาม และได้รับวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2455 ประวัตินี้ของพระที่อยู่เป็นเนืองนิตย์ไม่ขาดเจน เพราะบางปีก็ร้างสงฆ์บางปีก็มีพระมาอยู่ชำระพระราชนิเวศน์ ไม่มีทางไปสู่วัดและเนื้อที่วัดถูกน้ำเซาะพังลงทุกปี

ปัจจุบันที่มีการบูรณะศาสนสมบัติและถมดินถนนเข้าสู่วัด จนกลายเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธศาสนา และมีวิหารหลวงพ่อดุสิต ศาลปู่คำ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่า เป็นผู้ปกปักรักษาเกาะเกษแห่งนี้ไม่ให้ใครมาขุด ลักขโมยถ้าใครมาทำอะไรไม่คิดบนเกาะแห่งนี้ ปู่จะแสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ จนทำให้ผู้มีเจตนาร้ายเกิดความกลัว จนลอบขบหนีไป (ว่าขบหนีบนพื้นดิน) นอกจากนี้วัดเกาะเกษเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ผู้ไปเยือนไม่น่าจะพลาด เพราะว่ากันว่า เนินดินแห่งนี้ก็เป็นเนินดินธรรมดา แต่จากอดีตถึงปัจจุบันแม้ฤดูที่มีน้ำมาก เกาะเกษไม่เคยถูกน้ำท่วมดูรวมกันว่า แผ่นเล็ก ๆ นี้จะลอยตัวขึ้นเหนือระดับน้ำอย่างน่าอัศจรรย์

ทุกวันพระ จะมีผู้เลื่อมใสศรัทธาไปทำบุญที่วัดเป็นจำนวนมาก และยังมีผู้ไปตั้งขงทาบ หรือบนบาล ศาลปู่คำให้ช่วยเรื่องเดือนร้อนอยู่เสมอ นอกจากนั้นยังชมทัศนียภาพของแม่น้ำป่าวรอบ ๆ เกาะ ได้อีกด้วย

ที่มา : หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ฉบับวันจันทร์ที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2538 เขียนโดย นรุพล ขัยยการ

พบสมบัติมหาศาลเกาะลำน้ำป่าว

พบกรุสมบัติที่วัดเกาะเกษบนเกาะกลางลำน้ำป่าว หลังจากขุดฐานรากโบสถ์เพื่อทำการก่อสร้าง พบก้อนหินขนาดใหญ่คล้ายลูกนิมิต โครงกระดูกมนุษย์บริเวณล้อมรอบพบเครื่องรางของขลัง วัตถุ มงคล เครื่องประดับ เงินโบราณ เหรียญ ร.5 พระผู้ควบคุมการก่อสร้างเผยวัดเก่าแก่อายุมากกว่า 100 ปี ไม่เคยพบที่ไหนมาก่อน มีตำนานเล่าเกี่ยวกับพระชานาค และมีนิทานพื้นบ้านเรื่อง “ผาแดง-นางไอ่” ทำให้ชาวบ้านไม่มีใครกล้าเข้าวัด ส่วนชาวบ้านที่รู้ข่าวได้เดินทางมาตั้งการะเป็นจำนวนมาก

ผู้สื่อข่าวรายงานจาก จ.อุตรธานี ว่าได้มีการขุดพบกรุสมบัติสมัยรัชการที่ 5 ที่บริเวณเกาะเกษ ซึ่งตั้งอยู่บนเกาะขนาดเล็ก กลางลำน้ำป่าว ต.เวียงคำ อ.กุมภวาปี จ.อุตรธานี หลังจากที่ได้มีการขุดฐาน รากของโบสถ์ หรือสิมหลังเก่าออกเพื่อทำการก่อสร้างโบสถ์หลังใหม่ และจากการขุดฐานรากลงไปเพื่อ ทำการก่อสร้าง ปรากฏว่าเมื่อขุดลึกลงไปได้ประมาณ 2 เมตร ได้พบกับก้อนหินขนาดใหญ่คล้ายลูกนิมิต และโครงกระดูกมนุษย์หันศีรษะไปทางด้านตะวันตกมีความยาวประมาณ 1.80 เมตร และบริเวณรอบโครง กระดูกนั้นพบเครื่องรางของขลัง วัตถุมงคล เครื่องประดับเงินโบราณและเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก รวม 1 พันรายการ ส่วนเงินที่พบนั้นเป็นเหรียญรัชการที่ 5 ขนาดราคา 1 บาท รุ่นข้างสามเศียร หลัง จากที่ข่าวขุดพบเกาะสมบัติแห่งนี้ได้มีประชาชนจำนวนมากเดินทางกราบไหว้บูชาตลอดเวลา

พระมหาวิลาศ วิทยธิดาโร พระธรรมทูต ซึ่งเป็นผู้ดูแลควบคุมการก่อสร้างของวัดเกาะเกษได้ เปิดเผยว่า ขณะนั้นของที่ขุดพบทั้งหมดมีการบันทึกรายการของไว้ทั้งหมดทุกชิ้น โดยการควบคุมของ คณะกรรมการของวัด บางส่วนจะนำไปเก็บไว้ที่วัด และของส่วนที่มีค่าทางคณะกรรมการจะนำไปเก็บไว้ใน ที่ปลอดภัย เมื่อมีการก่อสร้างโบสถ์เสร็จแล้วนำของทุกอย่างมาเก็บไว้ที่เดิม แต่สมบัติทั้งหมดนี้คงจะไม่มี ใครกล้านำออกไปไหน เนื่องจากวัดเกาะเกษเป็นวัดเก่าแก่ที่มีอายุกว่า 100 ปี และวัดแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณ เกาะกลางลำน้ำ และมีตำนานเล่าเกี่ยวกับพญานาค ตลอดจนมีนิทานเรื่อง ผาแดง-นางไอ่ ที่ได้เล่าสืบต่อ กันมา จึงทำให้ไม่มีใครกล้าเข้าใกล้วัดนี้ จนเมื่อหลายปีก่อนได้มีการบูรณะวัดขึ้นมาใหม่จนมาขุดเกาะพบ สมบัติแห่งนี้

ที่มา : หนังสือพิมพ์เฉลิมวิสต์ ฉบับวันที่ศุกร์ที่ 17 พฤศจิกายน 2538 พ.ศ. 2538

หมายเหตุ : การเดินทางไปทำบุญและชมวัดเกาะเกษวาริการาม สามารถเดินทางโดยรถยนต์ไปตามถนน (คู่) ของโครงการฝายลำปาว ระยะทางห่างจากที่ว่าการอำเภอกุมภวาปี 3 กิโลเมตร หรือเดินทางไปตาม ถนนสายกุมภวาปี - บ้านป้อ แล้วขึ้นคูฝายกุมภวาปี ไปวัดเกาะเกษ ระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร

หลวงปู่คำ

หลวงปู่คำ ประดิษฐานอยู่ที่วัดมัชฌิมาวาส บ้านคอนคง หมู่ที่ 2 ตำบลอุ่มจาน กิ่งอำเภอประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี

หลวงปู่คำ เป็นพระพุทธรูปโบราณ หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ มีอายุกว่า 1,000 ปี สูง 123 เซนติเมตร หน้าตักกว้าง 82 เซนติเมตร ที่ฐานมีอักษรสลักไว้เป็นภาษาไทยน้อย มีใจความว่า

“ สักราช 71 คั้ว ปีกัดเป็นเดือนเจียง วัน 4 ขึ้น 4 ค่ำ
 แสนสุขาพร้อมด้วยทายาทเป็นผู้สร้าง ”

แปลตามภาษาไทยมีใจความดังนี้ สักราช 71 คั้ว เท่ากับปี พ.ศ. 1252 ปีกัดเป่า ตรงกับ ปีฉลู เดือนเจียง ตรงกับ เดือน 1 วัน 4 ตรงกับวันพุธ ขึ้น 4 ค่ำ แสนสุขา อาจเป็นตำแหน่งหรือศักดิ์ในทางการปกครอง ในสมัยนั้นก็ได้อีก

สาเหตุที่เรียกหลวงปู่คำ เนื่องจากที่พบพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์องค์นี้ องค์พระประอะเบื้อนครบ ตะไคร้น้ำมาก จนออกสีเขียวคล้ำไปทั้งองค์ ชาวบ้านจึงพากันเรียกว่า หลวงปู่คำ (คำ ภาษาอีสาน แปลว่า เขียวคล้ำออกไปทางดำ)

การนมัสการหลวงปู่คำ ทุกปีจะมีการทำบุญตักบาตรนำหลวงปู่คำ ในวันเพ็ญ เดือน หก (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6) หรือตรงกับวันวิสาขบูชา มีการจุดบั้งไฟเป็นการบูชาหลวงปู่คำ จะมีพุทธศาสนิกชนไปร่วมนมัสการเป็นจำนวนมาก

การเดินทางไปนมัสการหลวงปู่คำ ไปได้โดยทางรถยนต์เข้าได้ 2 เส้นทาง คือ ถนนสายอุดร-ขอนแก่น เข้าสามแยกบ้านนาดี ไปตามถนนราดยาง รพช. ระยะทางประมาณ 20 กิโลเมตร หรือถนนสายกุมภวาปี-หนองหาน เข้าสู่แยกบ้านขาวัว ระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร

แหล่งข้อมูล : วัดมัชฌิมาวาส บ้านคอนคง กิ่ง อ. ประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี

พระพุทธบารมี โลกาธิปัตติดำรง

วัดโพธิ์ชัย ตำบลพันดอน อำเภอภูพาน จังหวัดอุดรธานี

ในมหามงคลสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมิหรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหิตลธิเบศรจักรีนุเบดินทร สยามมินทราธิราชบรมนาถบพิตร ทรงปกครองสยามรัฐสีมาอาณาจักรถ้วนถึง 50 พรรษา ในปี พุทธศักราช 2539 อันเป็นสิ่งประเสริฐสุด ที่มีเลขปรากฏมาแต่กาลก่อน แสดงถึงบุญญาธิการอันไพศาล ยังความปลาบปลื้มปีติโสมนัส มาสู่ประชาชนชาวไทยทั้งชาติ

เพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดี และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุคติได้ นายประจวบ ไชยสาส์น พร้อมด้วยข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน จังหวัดอุดรธานี และศิษย์เก่าคณะศิลปศาสตร์ รุ่นที่ 1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงได้ร่วมกันจัดสร้างพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ ปางขอฝน ขนาดหน้าตักกว้าง 6 เมตร 9 นิ้ว สูง 12 เมตร เพื่อถวายในพระพุทธบูชา โดยเสด็จพระราชกุศล ซึ่งโครงการสร้างพระพุทธรูปนี้ ได้รับการอนุมัติจากรัฐบาลให้บรรจุโครงการร่วมเฉลิมพระเกียรติ และให้ใช้ตราสัญลักษณ์สำหรับงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี

การก่อสร้างพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ เริ่มต้นเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พุทธศักราช 2537 โดยมี หลวงพ่อคุณ ปริสุทโธ วัดบ้านไร่ จังหวัดนครราชสีมา เป็นประธานวางศิลาฤกษ์ ซึ่งการก่อสร้างดำเนินมาด้วยความเรียบร้อยจนใกล้สำเร็จ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ได้ถวายพระนามพระพุทธรูปว่า “พระพุทธบารมี โลกาธิปัตติดำรง” (พระบารมีของพระพุทธองค์ดำรงอยู่เป็นใหญ่ในโลก)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเบิกพระเนตร “พระพุทธบารมี โลกาธิปัตติดำรง” ในวันที่ 28 กันยายน พุทธศักราช 2542 (งบประมาณในการก่อสร้าง 10 ล้านบาท)

ศาลเจ้าปู่ผ่แดง และ หอปู่พระยาขอม

ศาลเจ้าปู่ผ่แดง ตั้งอยู่บ้านเชียงแห้ว ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ประวัติความเป็นมา

ในสมัยต้นรัชการที่ 3 มีครอบครัวอพยพมาจากเมืองมัญจาคีรี หัวหน้ากลุ่มชื่อ ชาญ ภรรยาชื่อนางลา ได้พากันเข้าตั้งถิ่นฐานที่บ้านเชียงแห้วปัจจุบัน นายชาญมีบุตรเกิดจากนางลา 5 คน คนหัวปีชื่อนายประเสริฐ ต่อมาได้รับศกคณาเป็นที่หมื่นประเสริฐ ภรรยาชื่อนางทา มีบุตรด้วยกัน 7 คน คนที่ 3 ชื่อนางอ่อน เป็นโอรสของพระครูพิทักษ์วิหารกิจ (สา สาสนปวโร วงษ์ศรีรักษา หรือ หลวงปู่สา) คุณตาเคยเล่าให้ฟังว่า ตอนเข้ามาพักกลางพงแรก ๆ นั้นมี 3 ครอบครัว คือหมื่นประเสริฐ (คุณตา) หมื่นจุมพล และหมื่นพิทักษ์ ต่อมาครอบครัวจากเมืองหนองหารมาสร้างบ้านเรือนตอนใต้ลงมา ชื่อมหาเสนา มหาเชียงสา พ่อเมืองปาก และนายสุโพธิ์เข้าไปรวมกลุ่มกับนายชาญ จึงมีเพียง 3 คน และอีกคนหนึ่งมาจากบ้านแซล ชื่อตาจ้ำกาก สร้างบ้านเรือนอยู่ใต้ลงไปอีก เมื่อมีหลายกลุ่มจึงแยกเรียกเป็นกลุ่มหรือคุ้ม คือ กลุ่มหมื่นประเสริฐ เรียกคุ้มเหล่า กลุ่มมหาเสนา เรียกคุ้มกลาง กลุ่มตาจ้ำกาก เรียกคุ้มถิ่น

ครั้งตั้งหลักแหล่งมั่นคงแล้ว ทั้งสามกลุ่มจึงปรึกษากันหาที่สร้างวัด เพื่อเป็นที่บรรพชาอุปสมบทลูกหลาน และเป็นที่ยาวศิลาวยทาน ใครเอาเป็นภาระสืบอายุพระพุทธศาสนาตามประเพณีนิยมของไทย แต่โบราณกาล ที่ว่า มีบ้านไม่มีวัดก็เปรียบเสมือนคนที่ขาดจักษุไปข้างหนึ่งไม่สว่างาม พร้อมกันนั้นได้พร้อมใจกันไปอัญเชิญเจ้าแม่เหล็ก มาตั้งเป็นศาลเทพารักษ์หลักเมืองอยู่ที่ บ้านเชียงแห้ว ชาวบ้านนับถือกันว่าเป็นดวงวิญญาณของท้าวผาแดง ปัจจุบันชื่อ ศาลเจ้าปู่ผ่แดง ตั้งอยู่ในบริเวณที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

หอปู่พระยาขอม

ส่วนที่คอนขางก็มีหอปู่คาเช่นกัน เรียกว่า หอปู่พระยาขอม เชื่อกันว่าเป็นควงวิญญาณของพระยาขอม ทั้งสองแห่งมีอิทธิฤทธิ์ศักดิ์เหมือนกัน แต่อดีตถึงปัจจุบัน ชาวเรือหาปลารู้จักดี ก่อนจะลงจับปลาในบึงหนองหานต้องบอกเล่าบนบานก่อน (หรือคอบเสียก่อน) และต้องไม่แสดงคารวะหรือพูดจาหยาบคาย มิฉะนั้นแล้วก็มีอันเป็นไป อาจเกิดพายุหนักพัดเรือให้อัปปางได้ หรือมีจระเข้ออกมารบกวน เมื่อคอบก่อนและแสดงการยกย่องจะทำให้เหตุต่าง ๆ ปลาสนาการไปสิ้นอย่างอัศจรรย์ และปลาก็หาได้ลากรวอย่างนี้ก็ไม่ถึง

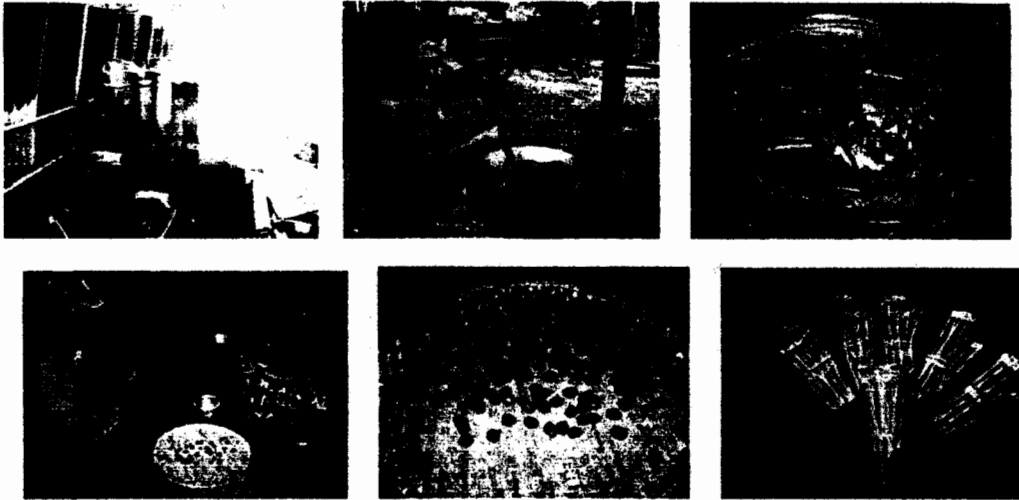
หนังสืออ้างอิง

สังเวียน มุขขุนทศ. ประวัติหนองหาน ตำนานท้าวผาแดง-นางไอ่. จุครธานี : กุมภวาปีการพิมพ์, 2542.

การทำน้ำตาไลโคนด บ้านเชียงแหว ตำบลเชียงแหว อำเภอภูมทาวปี จัหวัดอุครธานี

อุตุกาลทำน้ำตาไลโคนด

ช่วงเดือนธันวาคม - มีนาคม ของทุกปี ในส่วนอุภูภาณน้ำตาไลโคนดถ้าอากาศเย็นจะได้น้ำตาไลโคนดที่มีอุภูภาณ เวลาเก็ยจะจับตัวเป็นก้อนเร็ว แต่ปริมาณน้ำตาไลโคนดจะออกจากวงช้าและน้อย แต่ถ้าอากาศร้อนจะได้น้ำตาไลโคนดอุภูภาณไม่ดี เวลาเก็ยจะไม่ค่อยจับตัวเป็นก้อน แต่ปริมาณน้ำตาไลโคนดสคออกจากวงเร็วและออกมาก ส่วนใหญ่น้ำตาไลโคนดไม่ดีพอกันนิยไปเข้ายา (สมุนไพร)

ขั้นตอนการทำ

1. นำบั้งตาไลโคนด (ทำจากกระบอไม้ไผ่) ไปรมควันเพื่อฆ่าเชื้อโรคด้วยควันไฟ ทั้งนี้ใช้ใบตาลแห้งเป็นเชื้อเพลิง การอบจะคว่ำกระบอไม้ไผ่ครอบรูของเตาอบเพื่อให้ควันไฟเข้าไปในกระบอไม้ไผ่หรือบั้งน้ำตาไลโคนด ทั้งนี้ป้องกันน้ำตาไลโคนดที่ได้ไม่ให้บูดหรือเน่าเสียใช้เวลาอบประมาณ 10 - 15 นาที
2. นำบั้งตาไลโคนดไปรองน้ำตาไลโคนด ถ้ามีดินตาไลโคนดจำนวนมาก (ประมาณ 35 ดันขึ้นไป) ต้องดินตั้งแต่ตี 3 เพื่อให้ทันรองน้ำตาไลโคนดได้ทันเวลาที่จะนำมาเก็ยและส่งออกขายให้พ่อค้า การรองน้ำตาไลโคนดต้องขึ้นไปบนดินตาไลโคนดต้องใช้ไม้ไผ่ลำยาว ๆ ที่ไม่คดคาไม้ไผ่ออก เพื่อใช้เป็นที่ยึดแทนขันบันได มัดถ้าไม้ไผ่ติดกับดินตาไลโคนดด้วยเชือก จนถึงปลายลำไม้ไผ่ที่สูงถึงยอดดินตาไลโคนด อุปกรณ์ในการตั้งวงน้ำตาไลโคนดคือ มีดคม ๆ ใช้ตัดบริเวณวงของตาไลโคนดคนผู้ อาจตัดถึง 2-3 ครั้งต่อวงจึงจะมีน้ำตาไลโคนดสคออก บางครั้งตัดทิ้งไว้นานถึงสัปดาห์แล้วก็ต้องตัดใหม่จนกว่าจะพบน้ำตาไลโคนดไหลออกมาจากวงตาไลโคนด แล้วจึงใช้กระบอไม้ไผ่หรือบั้งตาไลโคนดรองได้ การตั้งวงตาไลโคนดแต่ละครั้งจะเดือนน้อยกว่าที่ละน้อย ๆ จนกว่าจะพบน้ำตาไลโคนดซึมออกจากวง
3. อุปกรณ์ที่ใช้ นำมิดกับกระบอไม้ไผ่ขึ้นไปบนดินตาไลโคนดเรียกว่า โบกนาค มีลักษณะกระบอไม้ไผ่สำหรับใส่มิดและมีตะขอยึดด้านข้างกระบอไว้สำหรับแขวงบั้งตาไลโคนด
4. เมื่อเก็ยรวบรวมน้ำตาไลโคนดมาได้แล้วก็นำลงมาใส่ภาชนะมีฝาปิด เช่นกระดิกน้ำแข็งเปล่า ๆ เพื่อขนย้ายนำมาเก็ยในกะทะที่บ้าน เทน้ำตาลลงในกะทะใบใหญ่และเก็ยด้วยไฟที่ใช้พื้นเป็นเชื้อเพลิงเก็ยจนขันเก็ยเหน็ด แล้วนำกะทะออกจากกองไฟใช้ไม้คนเป็นระยะนอกเตาไฟ คนจนกระทั่งน้ำตาไลโคนดเหน็ด

...ตัวจึงทำเป็นก้อนเล็กพอดีเท่า ๆ กัน ประมาณ 1 ข้อมือ รอสักครู่ น้ำตาลก้อนก็แข็งและเย็นตัว จึงบรรจุลง
ใน ภาชนะที่เตรียมไว้

รายได้: จำหน่ายทอละ 10 – 20 บาท ชาวบ้านมีรายได้ประมาณ 50,000 ถึง 100,000.บาทต่อปี

การทอเสื่อ บ้านเคี่ยม ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

วัตถุดิบ : ฝ่อ ไหล เชือกฟาง(ปอบิดให้เป็นเส้น) ฝม

ขั้นตอนการทอเสื่อ:

1. นำฝ่อที่เก็บมา(ถ้าคันมีลักษณะสามเหลี่ยม) มาฉีกเป็นเส้นแยกออกเป็น 3 เส้นต่อคันฝ่อ 1 คัน (คัน ฝ่อมีลักษณะสามเหลี่ยม) โดยใช้มีดกับนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ประคองขณะที่ใช้มีดฉีกคันฝ่อ เพื่อให้ได้เส้นฝ่อที่ฉีกออกมีความยาวและสม่ำเสมอตามที่กำหนด ซึ่งเส้นฝ่อที่สมบูรณ์เหมาะแก่การทอเสื่อและทอได้สวยงามจะมีในช่วงเดือนพฤษภาคม มิถุนายน หรือช่วงน้ำหลาก

2. นำเส้นฝ่อที่ได้ตากแดดให้แห้งประมาณ 1-2 วัน

3. นำฝ่อที่ตากแห้งมาข้อมตี วิธีการข้อม

3.1 นำใส่บิ๊บ ต้มให้เดือด นำตีข้อมฝ่อเทลงไปประมาณพอเหมาะ โดยจะเททีละอันลงไป

ก่อน ส่วนใหญ่จะใช้ตีเหลืองอ่อนก่อนตีอื่น ๆ

3.2 นำฝ่อลงข้อมแล้วกลับ 1 ครั้ง นำขึ้นตากแดดเลยจะทำให้ได้สีที่สดใส

3.3 นำตีข้อมที่เข้มกว่าใส่ลงไปบิ๊บเดียวกัน แล้วข้อม ตามลำดับต่อไป ส่วนใหญ่ชาวบ้าน

นิยมข้อมสีเหลืองอ่อน แล้วตามด้วยสีเหลืองแดง สีแดง สีน้ำเงิน และสีเขียวตามลำดับ

3.4 ฝ่อที่ข้อมตีแล้วจะนำไปตากแดด 1-2 วัน หรือจนกว่าจะแห้งสนิท เพื่อป้องกันราขึ้น

และเก็บได้นาน

4.นำเชือกฟางมาขึงทำโครงเสื่อ ขนาดกว้าง 80 - 100 เซนติเมตรขึ้นกับความกว้างของคันฝ่อ ส่วนความยาวที่นิยม คือ 180 - 200 เซนติเมตร การขึงเชือกฟางบริเวณขอบเสื่อทั้ง 2 ข้างจะใช้เชือกฟาง 2 เส้น เพื่อใช้เก็บตะเข็บเสื่อเมื่อทอเสร็จแล้ว

5. เมื่อขึงเชือกฟาง กับฝมแล้วนำฝ่อที่ข้อมตีและแห้งสนิทแล้วนำมาหนีบกับไม้ไผ่หนีบแล้วสอดเส้นฝ่อเพื่อทำการทอ ในส่วนการให้ลวดลายของสีขึ้นกับประสบการณ์ของผู้ทอ ขั้นตอนนี้ทั้งการขึงเชือกเพื่อขึ้นโครงเสื่อ หรือการสอดเส้นฝ่อ ส่วนใหญ่จะใช้คนทอ 2 คน ซึ่งผู้ปกครองเด็ก หรือ บ่า ยาย จะเรียกให้ลูกหลานเข้าไปช่วยสอดเส้นฝ่อ ทำให้การทอเสื่อมีการถ่ายทอดสู่รุ่นลูก รุ่นหลาน ทำให้เด็ก ๆ ในบ้านเคี่ยมสามารถทอเสื่อได้ตั้งแต่อายุ 5 ขวบ

6. จำนวนที่ทอเสื่อได้ต่อวันประมาณ 6 - 12 ผืนขึ้นกับเวลาและประสบการณ์ ในส่วนราคาเสื่อ ผืนละ 30 บาท เมื่อหักต้นทุนค่าเชือกฟาง ค่าตีข้อมฝ่อแล้วไม่รวมค่าคันฝ่อ (เพราะพ่อบ้านจะเป็นคนเก็บคันฝ่อจากบึงหนองหานให้กับแม่บ้าน) จะได้กำไรผืนละประมาณ 10 - 15 บาท โดยจะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงหมู่บ้าน ไม่ค่อยเหลือเก็บในบ้านทำได้อีกผืนก็นำไปขายกับพ่อค้า ซึ่งจะมารับซื้อในหมู่บ้านอาทิตย์ละ 1 ครั้ง

คำประกาศ ข้อตกลงเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

เครือข่ายอนุรักษ์ธรรมชาติลุ่มน้ำหนองหาน จังหวัดอุดรธานี อันประกอบด้วย ผู้นำชุมชน กลุ่ม ประมง องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบล หน่วยงานราชการ ในลุ่มน้ำหนองหานจังหวัด อุดรธานี สภาวัฒนธรรมอำเภอกุมภวาปี โครงการฝ่ายกุมภวาปี ขอประกาศร่วมกันว่า เราจะอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำหนองหาน เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน โดยยึดหลักกรรมมาภิบาล และการมีส่วนร่วมของประชาชนให้ลุ่มน้ำหนองหานคงอยู่ มีคุณค่าและสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ทุกคนภายใต้ข้อตกลงเบื้องต้นดังนี้

1. เราขอประกาศให้พื้นที่ คอนทลวงรัศมี 300 เมตรจากเขตคอนทลวงเป็นวังปลา เป็น พื้นที่ปลอดการจับปลาทุกชนิดตลอดทั้งปี
2. เราจะไม่กระทำการใดๆ อันส่งผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในบึงหนองหาน อันได้แก่
 - 2.1 เราจะไม่ใช่ ข่าย หรือมอง ที่มีขนาดต่ำกว่า 3.5 เซนติเมตร
 - 2.2 เราจะไม่จับปลาด้วยวิธี ระเบิด การใช้สารเคมี ชีตไฟฟ้า ยิง, ฉมวก, และหลาว
 - 2.3 เราจะไม่จับปลาลูกคอก(ลูกปลาอ่อน) ในระหว่างวันที่ 1 พฤษภาคม ถึง 30 มิถุนายน ของทุกปี
 - 2.4 เราจะไม่ยิงนก คักนก จับนก ทุกชนิดในลุ่มน้ำหนองหาน
 - 2.5 เราจะไม่เผาหรือตัดต้นไม้ บนเกาะต่าง ๆ ภายในลุ่มน้ำหนองหาน รวมทั้ง วัชพืชบนผิวของสนม
3. เราจะไม่ปีคปากคอสะพาน ลำห้วย ท่อระบายน้ำ ในเวลาน้ำหลาก
- 4.เราจะฟื้นฟูให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำหนองหานให้กลับคืนสู่ สภาพที่ดี โดยเราจะไม่ปล่อยของเสียใด ๆ ลงสู่ลุ่มน้ำหนองหานอีกต่อไป และจะสนับสนุน ทรัพยากร งบประมาณ กำลังใจ กำลังกาย เพื่อคืนชีวิตลุ่มน้ำหนองหานอย่างยั่งยืน

พิธีสงฆ์พระมหาธาตุ วัดบ้านเคี่ยม ตำบลเชียงแหว

อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ตำนานผาแดงนางไอ่

นายบุญศรีและลูกสาวเศรษฐี

ตามตำนานกล่าวว่า ยังมีกระษัตริย์คนหนึ่งชื่อบุญศรี พ่อแม่ไม่ปรากฏว่าชื่อเรียกเสียงไร จะมีพี่น้องร่วมท้องกันมีคนตำนานมิได้กล่าวไว้ บอกไว้เพียงว่าตัวเขาจะว่าเป็นคนคึกคักมีโช่ จะว่าไปก็ไม่เชิง วันหนึ่งเขาคิดใคร่ที่จะท่องเที่ยวแสวงโชคทางไกล จึงได้อำลาพ่อและแม่สัจจรรอนแรมไปตามเขตคาม และราชธานีทั้งเล็กใหญ่ กระษัตริย์บุญศรีร่อนเร่ไปเป็นเวลาหลายเดือน กระทั่งถึงเมือง ๆ หนึ่ง เขาเข้าสมัครทำงานที่บ้านเศรษฐีในเมืองนั้น แก่เป็นคนหนักเอาเบาผู้เมื่อทราบข่าวเศรษฐีรับให้เข้าทำงานแล้ว เขาก็ก้มหน้าก้มตาทำชนิดอาบเหงื่อต่างน้ำ ไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยและค่าจ้างรางวัล ทั้ง ๆ ที่เศรษฐียังไม่รู้จักห้วนอนปลายเท้า แต่เห็นว่าเป็นคนขยันขันแข็งและซื่อสัตย์ จึงคิดที่จะปูนบำเหน็จความดีแก่เขาได้ให้สิ่งของเงินทองเป็นอันมาก เขาไม่แสดงความกระตือรือร้นกับสิ่งเหล่านั้นเลย

ต่อมาเศรษฐีมอบบุตรสาวของตนให้แก่บุญศรียังปฏิบัติดีเหมือนเดิม ส่วนบุตรสาวเศรษฐีพยายามปฏิบัติหน้าที่ของภริยาที่ดี เอาอกเอาใจยกย่องเขาในฐานะสามี โดยมีได้มีความ รังเกียจเคียดจัน รุ่งเช้านางก็จัดหาน้ำบ้วนปากเวลาอาหารจัดเตรียมสำรับคอยรับสัมภาระตอนผัวกลับจากทำงาน ตกเย็นเตรียมห้องหับปูที่หลับที่นอน ช่างนายบุญศรีตื่นขึ้นไปทำงานเย็นกลับมารับชำระร่างกาย กินข้าวกินปลาเสร็จแล้วเข้านอน ไม่เคยสนใจกับภรรยาเลย ชำระเวลาเข้านอนภรรยาเข้านอนด้วยกลับบอกว่า ร้อน ออกมานาเสียบ้างนอก ครั้งเมื่อยออกมาบ้างก็ไปนอนบนเกวียนที่ได้ฉุนเรือน ทำอยู่เช่นนี้ตลอดมา

หลายเดือนผ่านไปแก่กลับคิดถึงบ้าน จึงบอกลาเศรษฐี และเศรษฐีตั้งให้บุตรสาวตกแต่งเสบียงทางเพื่อติดตามไป เขาไม่ว่าอะไร พอเตรียมของของจนเสร็จออกเดินทางก่อนภรรยาผู้ก้มหน้าหอบหัวของเดินทางตามหลังไป ทั้งสองบุกป่าฝ่าดงไปได้ระยะทางไกลจนรู้สึกเหนื่อยอ่อนจึงหยุดพักได้ร่วมไม้ ภรรยาบอกให้เขาช่วยถือสิ่งของเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระนางบ้างแต่กลับเฉยและออกเดินทางต่อไป รอนแรมไปหลายวันจนเสบียงที่ติดตัวมาร่อยหรือลง ทั้งสองรู้สึกเหนื่อยอ่อนและหิวโหย มองไปเบื้องหน้าเห็นแต่ฝูงนกน้อยใหญ่และห่อหมกหญ้าแสดแสดอ่อน ๆ ในยามเย็นทอดตาบนยอดพฤกษาและคิณชาติดูเหลืองอ่อนคล้ายคนเอาผ้าผืนมึนมาตากคลุมทั่วมณฑลพนาสวรรค์ความร้อนที่แผดเผาต่อยลคลง แสดงว่าจวนพลบค่ำอำสนธยาอยู่ร่ำไร ฝูงนกกาพากันบินกลับรวงรังเป็นหมู่ ๆ ทั้งสองเดินทางกะทั่งถึงลำธารใหญ่สายหนึ่ง มีน้ำใสสะอาดชวดดื่มกิน น้ำลงลอยชำระเหงื่อโคลเป็นที่ยิ่ง บุญศรีและภรรยาแหวะพักที่ต้นมะเดื่อใหญ่มีผลสุกแดงเรื่อทั่วคัน ความหิวโหยทำให้นายบุญศรีเห็นแก่ตัว รีบปีนขึ้นเก็บผลมะเดื่อกิน โดยมีได้เหลือขลุ่ยที่อยู่ที่ข้างล่าง นางขอกินบ้าน เขากับทำเป็นไม่ได้ยิน พออิ่มก็ปีนลงมา ฝ่ายนางเมื่อหิวลงแล้วจึงคิดช่วยเหลือตัวเองเพราะการพึ่งสามีนั้นไร้ผลเสียแล้ว นางพยายามปีนขึ้นต้นมะเดื่อจนสำเร็จ เก็บผลสุกกินจนอิ่มหน้าสำราญตามต้องการแล้วจึงลงมา แต่อนิจจาข้างสามีก่อนออกเดินทางได้เอาหนามจุกต้นมะเดื่อไว้ รีบข้ามน้ำไปก่อน นางพยายามจนลงมาได้ แล้วติดตามนายบุญศรีไป นางต้องล่าช้ากว่าจะถึงพื้นก็มองหาสามีไม่เจอ ฤกษ์ปัญญาที่จะติดตามไป ด้วยหวัมพรรณพที่ขวางหน้าอยู่นั้นช่างกว้างใหญ่ และยาวเหลือประมาณเกินกำลังที่นางจะแหวกว่ายข้าม ในน่านน้ำนั้นเล่าก็เกิดพองเป็น

ระลอกคลื่นซัดเข้ากระทบฝั่ง ดังประหนึ่งว่า จะคราคร่ำด้วยฝูงสูงสุมาโลซารวัลชาติ และเงือกภูษิรชายนานับประการ ซึ่งเตรียมจะจับอาหารและขบกัดผู้ที่มันประจัญหน้าให้ได้รับอันตรายถึงชีวิต อีกอย่างหนึ่ง ยากาศในยามนั้นก็มืดค่ำ ประกอบกับเป็นข้างแรม มองไปรอบกายจึงพบแต่ความมืดมน เปล่าเปลี่ยวจะมีก็แต่เพียงเสียงตะคอกคำรามของมวลพฤกษชาติ สัตว์ร้ายแหว่มาแต่ไกล รอบกายนางระงมแข็งแรงแด้วเสียงมวลหมู่แมลงกล่อมไพร ลองโนจิ้งหรีด นกกระจกมและบรรดานกหากินกลางคืน กระพือปีกถาบบถลา ร่อนข้ามศรีษะนางไป ความมืดปกคลุมทั่วราวป่า มองข้ามธารไปฝั่งโน้นปรากฏเป็นเงาคะคุ่มของหมู่ไม้ ๕ ขามนี้ช่างเย็นยะเยือกวังเวงจับจิต น่าสะพึงกลัวยิ่งนัก นางค่อย ๆ ขยับเท้าเข้ายืนชิดต้นมะเดื่อ ยิ่งคิดก็ยิ่งเงยบนาน ๆ จะได้เสียงมะเดื่อหล่นกระทบกับใบไม้แห้งดังป๊อกแป๊ก นางรู้สึกหวานกล้วจนขนลุกชู่ซ่า ไม่รู้ว่าจะทำประการใดจึงนั่งลงพิงโคนต้นมะเดื่อแล้วประนมมือขึ้นเหนือศรีษะไหววอนเทพเจ้าเหล่าอารักษ์ คนถึงสถิตอยู่ท่ามกลางพรพฤษดิ์ คามพนาวันและขุนเขา ทั้งรำลึกถึงคุณบิดา มารดา ให้มาช่วยปกป้องอภิบาลให้รอดพ้น ปลอดภัยจากสัตว์ร้ายและโคมคมี ที่ออกมาที่เขวแทนพ่านยามรัตติกาล

ขณะนั้นมีพรานไพรภูทกชาติผู้หนึ่ง กำลังเดินเลียบธารมาหวังที่จะสะกิดก้อนเนื้อถึงเวลาลงกินน้ำ พอช่องเข้ามาใกล้บริเวณต้นมะเดื่อ หูของแกได้เสียงตะอึกตะอื้นให้แหว่มาจึงหยุดฟังดู เมื่อแน่ใจว่าเป็นเสียงคนจึงเดินเข้าไปถามไถ่ได้ว่า นางเป็นบุตรสาวเศรษฐีติดตามควมมาถึงที่นี่ได้หยุดพักกินผลมะเดื่อ เพราะอาหารที่เตรียมมาหมดเสียระหว่างทางเลยอาศัยผลไม้กินพอประทังชีพ นายบุญศรีผู้พี่ของนางอ้อมก่อนแล้วได้เดินทางข้ามน้ำล่องหน้าไป นางถูกศิวทอทั้งแก้งเอาหนามปัดล้อมต้นมะเดื่อไว้กว่าจะลงมาได้ศิวก็ไปไกลจนลับตาเสียแล้ว จะข้ามน้ำไปก็จนปัญญาด้วยไม่มีเรือแพพออาศัยข้าม พอเล่าเรื่องจบนางจึงอ้อนวอนให้นายพรานช่วยสงเคราะห์ส่งข้ามฟาก คาพรานฟังเรื่องราวที่เป็นมานั้นด้วยความสงสารจับจิต และยินดีช่วยเหลือเอาบุญแต่เมื่อข้ามได้แล้วนางไม่กล้าเดินทางต่อไป เพราะความขลาดกลัวอันเป็นนิสัยของสตรีจึงนั่งลงริมตลิ่งเหม่อมองไปข้างหน้าห่างจากฝั่งออกไปพบแต่ความมืดมัวปกคลุมทั่วบริเวณมณฑล หรีดหรีงเรไรส่งเสียงขับระงมป่า นางหมกกำลังใจที่จะติดตามหิวต่อไป จึงทำกระพุ่มมือยกขึ้น เสมออุระ กล่าวคำอธิษฐาน ช้างเอาเทพไทที่สิงอยู่ตามมิ่งไม้และท้องธารให้มาเป็นสักขีพยาน แล้วสถาปนาว่าชาตินี้นางได้ตามศิวรัก แต่ศิวกลับไม่ใยดีทอทั้งไปประหนึ่งเศษสิ่งซึ่งไร้ค่าชาติหน้าถ้ามีจริงก็ขอให้หิวคนนี้ติดตามนาง และให้ไปตายได้ต้นมะเดื่อเหมือนเช่นนางในชาตินี้ อนึ่งขอให้ นายพรานคนนี้จงกลับเกิดเป็นสามีนางช่วยกันตามผลาญเขาไปทุก ๆ ชาติเถิดพออิฐฐานและสถาปนาแห่งจบนางก็ขาดใจตาย

กำเนิดผางแดงนางไอ่

เมื่อคนทั้งสามละชีพทำลายกันแล้ว ได้กลับเกิดในชาติใหม่พร้อมกัน ลูกสาวเศรษฐีภรรยาบุญศรีเกิดเป็นราชธิดาพระเจ้าเมืองขอม ผู้ครองระเทศานคร มีนามไรชื่อว่าจอมงานไอ่คำอินทร์ดิล คามค่านายกล่าววว่า พระนางทรงมีรูปโฉมสวยสคราญไม่มีหญิงใดเทียมทันไม่ว่าจะเป็นในระเทศนครนี้หรือในมหานครอื่นใดก็ตาม นายพรานอุษิตมาเป็นโอรสของราชาผู้ครองเมืองผาโพง

เป็นภูเขาอยู่ในเขตประเทศลาวหรือภูผาแดงในปัจจุบันนี้) ฝ่ายกระต๊อชายนายบุญศรี ถือกำเนิดเป็นโอรสพระยานาค นามว่าปาปนาคผู้ครองนครบาดาล พระชนกชนนีชื่อนานนามให้ว่าท้าวพังตี ในชาติใหม่นี้คนทั้งสามต่างก็มีศักดิ์สกุลเสมอกันเมื่อเจริญเติบโตอย่างเข้าวัยครุณ ต่างก็เป็นที่ปิโยสโปรดปรานของญาติวงศ์พงศา เฉพาะธิดาเจ้ากรุงขอมอาศัยเหตุที่มีความงามเป็นอุดมเลิศ กิดคิศัพท์นี้จึงแพร่สพัดไปทุกสารทิศ เจ้านครน้อยใหญ่ต่างใคร่จะได้ขัลโลม แต่ก็ไม่มีผู้ใดได้ชมสมประสงค์ด้วยไม่มีบุญญาธิการวราศนา คำด้อยไม่ถึง

ข้างเจ้าพังตี ราชโอรสหนึ่งแห่งบาดาลนครระดับข่าวระบือนี ประกอบกับเวรานุเวรแต่บุรพชาติปางหลังคลพระทัย เธอเกิดเร่าร้อนในอุระไม่เป็นอันเสวยและบรรทม ครุ่นคิดคึงใคร่จะได้ขัลพักตร์โถมงามไต่คำอินทร์ถวิลจนปรากฏเป็นมโนภาพให้เกิดเสนหารวมริงหทัยไม่วาย ทั้งๆที่ได้เคยประสบพักตร์มาก่อนแต่ก็ให้มีอันเป็นไปเพราะอำนาจกรรมเก่าบันดาล

ตกเพ็ญเดือน 3 ชาติदानครมีการจัดทำพิธีมาฆะบูชา ข่าวนี้ระบือไปทั่วทุกร้อยเอ็ดเจ็ดหัวเมืองรวมทั้งนครบาดาล เจ้าชายพังตีทรงกระหายที่จะได้ทอดคัสนางานพิริ และจำนงจะได้ขัลโลมพระธิดาเจ้ากรุงขอม จึงเข้ากราบบังคมลาพระบิดารามาตรงค์ แจ้งว่าประสงค์จะขึ้นไปเมืองมมนุษย์เพื่อชมการแท้พิธีมาฆะบูชา ะชนกชนนีทั้งสองเมื่อทราบความประสงค์ของโอรสเช่นนี้ก็ตกพระทัย ได้ทัคทานว่าอันครายในเมืองมนุษย์นั้นมิมากกว่าเราเป็นสัตว์ไม่ควรเข้าไปแปลกปนกับเขา ท้าวพังตีหน่ออุรงพงศ์ทูลว่าเธอมีทุกขหนักสมหมกในหฤทัยทำให้ร้อนรุ่มประหนึ่งมีกองเพลิงเข้าไปสุมเรียงรายไว้ในอุระคณนาได้สักห้าร้อย หากไม่ได้เสด็จเมืองมนุษย์ครั้งนี้ก็เห็นที่ชีพคงคักขัยเป็นแน่มนั้น เมื่อษัตริย์ทั้งสองสดับพจนารถของพระโอรสดังนี้มีทราบ ที่จะห้ามฉันใดจึงออกโอรสูอนุญาต และทรงกำชับนาคามาด้วยทั้งหมายให้คอยระแวงระวังระหน่อน้อยให้จงดี อย่าให้ได้มีอาทรอันครายได้ ครั้งได้รับบรมราชานุญาตแล้ว พระหน่อนาคินทร์เสด็จนำหน้าขบวน พวกนาคบริวารติดตามโดยเสด็จครั้งนี้อย่างฉันทลาม ถึงบึงสังขวันอันเป็นปล่องเปลวใช้ติดต่อกับเมืองมนุษย์ ท้าวพังตีจึงบูรพาตรขึ้นจากบาดาลมุ่งเข้าสู่กรุงขอม พอมาใกล้ขานนครท้าววสุกรีหนุ่มมีรับสั่ง ให้บริวารทั้งหลายจำแลงเพศเป็นมนุษย์ เธอเองถือเพศเป็นมาณพน้อยหน้าแฉล้มเยี่ยงโอรสษัตริย์ทั้งหลาย แล้วเข้าปะปนไปกับฝูงชน ซึ่งกำลังเข้าขบวนแท้ทำประทักษิณาวฏีรอบวังหลวง ตามบูรพาจารีที่เคยปฏิบัติมา งานครั้งนี้ตฤกษานครกรีกครั้นมีการแจกสุรยาบานและพื่อน รำขับ ประโคมเป็นชุด ๆ ประกอบเข้าขบวนเป็นทิวแถว แต่พังคินาคามาพะจะได้ทรงตำราญพระทัย ด้วยการละเล่นนานา ชนิดนั้นก็หาไม่ คอยสอดสายเนตรไปตามขบวนแท้แลพระบัญญัติด้วยประสงค์จะได้ชมโฉมพระธิดา แต่มิได้ทัคสนาดังฤทถวิล เมื่อพิธีเสร็จสิ้นลง จึงชักชวนบริวารดำเนินกลับยังนครตนด้วยความโทมัสทัธระทมทรวง

ท้าวพระยาขอมทรงเลือกคู่ครองให้พระธิดา

ล่วงไปอีก 3 เดือน เจ้ากรุงขอมบำเพ็ญบุญในวันเพ็ญเดือนวิสาขะตามพระราชประเพณีนิยมเช่นทุก ๆ ปี งานนี้มีการแข่งขันตีกลอง (ตั้งกลองยาว) และแข่งบั้งไฟ มีการจุดบั้งไฟเสียดาย เพื่อทำนายโชคชะตาของบ้านเมืองว่าปีใดจะมีฝนฟ้าคคิไม้ดี พืชพันธุ์ธัญญาหารจะขาดแคลน หรืออุดมสมบูรณ์

เป็นต้น อีกโศกหนึ่งในปีที่ท่านท้าวพระยาขอมจะทรงเลือกผู้ครองให้พระธิดา จึงจัดให้งานมโหฬารเป็นพิเศษ ทรงให้เสนา ข้าไท อัญเชิญ ศุภอักษรสาส์นไปยังเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ ว่า ถ้าปึงไฟเจ้าพระยามหานครใครจะยอมยกธิดาให้เป็นรางวัลพร้อมด้วยสมบัติศฤงคาร ทั้งมวลในขอมพารา เมื่อเจ้าพระยามหานครเหล่านั้นทราบข่าว สาส์นต่างก็ตระเตรียมบั้งไฟกันเป็นโกลาหล บางองค์ถึงกับลี้ภัยบ้านการเมืองแลนักสนมกรมวัง ในนครคนอัครชายาแลมหาอำมาตย์ทูลเตือนพระสติกลับทรง พิโรธและรับสั่งให้ลงอาญาหลวงจับไล่พระมเหสีเสียมี่ ทั้งนี้โดยหวังที่จะได้พระธิดากรุงขอมมาเซชม

ทางเมืองผาโพง เมื่อท้าวผาแดงได้รับพระราชสาส์นก็ได้เตรียมบั้งไฟของตน เพื่อนำไปพนันขันแข่งสมทบกับเจ้านครอื่น ๆ เช่นกัน ถึงวันกำหนดต่างก็มาพร้อมกันทั่วทั้งร้อยเอ็ดเจ็ดหัวเมือง

ข่าวการแข่งขันบั้งไฟ ซึ่งมีธิดาเจ้ากรุงขอมเป็นเดิมพันกระพือไปทั่วทุกหัวระแหง ท้าวพังก็อยู่ในบาดาลก็ได้สติขำขันด้วย ท้าวเธอจึงตระเตรียมไพร่พลยกโยธาพหลค่าเนินโดยมรรคาขึ้นมายังดินแดนมนุษย์อีกและมีกระแสน้ำตั้งให้ภาคเสนี จำแลงคนถือเพศเป็นคนชาวพารา เข้าปะปนไปในขบวนแห่ง ดังกล่าวในหนหลังครั้งได้เวลามหาฤกษ์ ขบวนแห่บั้งไฟก็เปรียบพร้อมหลามหลังเคลื่อนวิถี มีคฤมไปด้วยคลื่นมนุษย์และควันละอองฝุ่นผงคลีสำเนียงกลองยาวกลองแข่งก็แข็งแข่งระคนกับเสียดรลเสเฮฮาของพวกนักมึนเมเสพสุรายาบาน เจ้ากรุงขอมมีโองการบัญชาให้เสนามาตย์ต้องประรำขึ้นใกล้บริเวณแข่งขันจุดบั้งไฟ วงผ้าทำให้เป็นวิสูตรม่านคว่ำท่ามกลางหอบระรำ แล้วอัญเชิญพระธิดาไอ้คำอินทร์ถวิลสถิตเหนือแท่นภายในวงวิสูตรม่าน พังตีและพวกพลพยายามเร่งกายเข้าใกล้ระรำ กรีดกรายสอดส่วนน้อยนครคันทาพระธิดา แต่ก็มีได้ชมโฉมสมดังมโนทัย กระทั่งรัตติกาลราตรีนั้นผ่านไป รุ่งขึ้นวันใหม่เปลวจุดบั้งไฟมาถึง เจ้าพระยามหานครน้อยใหญ่ต่างบัญชาการเสนาข้าไทยคน ให้นำบั้งไฟขึ้นเทียบที่ (ค้างบั้งไฟ) และจุดตามวาระของคน ๆ บ้างขึ้น บ้างก็แตก บ้างก็ชู (พ้นควันออกเฉย ๆ กำลังคิดประสิวไม่พอจะจับดับบั้งไฟขึ้นได้) ผลการแข่งขันปรากฏว่าของท้าวพระยาฟ้าแตก อนุชาพระเจ้าขอมชนะ ส่วนบั้งไฟเสี่ยงทายไม่ขึ้นซุดตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง เมื่อเห็นเป็นกลางหลากเช่นนั้น ท้าวขุนหมื่นนายและชาวเมืองพากันจับหาวหรือกันถึงโชคชะตาของบ้านเมืองไปในทางที่ไม่ค่อยเป็นมงคล เพราะบั้งไฟเสี่ยงทายนั้นชี้ลงร้าย

ตามล่ากระรอกเผือก

การแข่งขันบั้งไฟในชาติคานครเสร็จสิ้นลง พังตีพาเอาบริวารนาคยาตรกลับนครบาดาลตามเดิม จากนั้นมาท้าวเธอมิได้มีมนัสเหตุหารรางวัลเรียงดังก่อนให้เกิดกังวลจิตกระสับกระส่าย มจรตโภชนะก็ไม่เอมโอะแม้จะเสด็จเข้านิทราก็มิได้หลับเนตร ทรงรำพึงถึงแต่พระธิดาไอ้คำอินทร์ถวิลอยู่เป็นนิจ ทุกทิวาที่ผ่านไปทรงกลัดกลุ่มเป็นทวีคูณ จนพระทัยไม่เป็นอันอ้างอยู่ จึงขึ้นไปทูลลาพระชนกนาคแล้วให้ตระเตรียมพยุหเสรีเคลื่อนขบวนตรงขึ้นไปยังชาติคานคร ด้วยหมายจะยลพักตร์ธิดาเจ้ากรุงขอมให้สมดังฤทัยถวิล ครั้นถึงที่ชานนครทรงจินตนาคำริว่า ควรที่พละนาคบริวารทั้งหลายจะได้เนรมิตตนเป็นสัตว์นานาพรรณเทียวแล่นโลกกระโดดไปตามที่ต่าง ๆ ชาวนครไม่เคยเห็นสัตว์เช่นนี้มาก่อน ก็จะพากันแตกตื่นหลามออกมามดู พระธิดาสดับเสียงอุโฆษกฤาหลานั้น

แล้วจะทรงเยี่ยมพัศตร์ออกมาให้ชมบ้าง เมื่อตระหนักแน่พระทัยดังนั้น จึงมีมธุรสสำเนียงบัญชาเหล่าภาคโยธา ให้จำแลงกายเป็นลำสัตว์ต่าง ๆ พรรณาบางพวกเป็นกา บางพวกเป็นนกเอี้ยง บางพวกเป็นนกแขกเต้า บางพวกเป็นกระรอกแล้วพากันโบนบินส่งเสียงเร่าร้องเจื้อยเวตามภาษาของคน บ้างก็โลดเดินปีนป่ายไปรอบ ๆ วังของนาง ส่วนพั้งคินั้นนิมิตองค์เจ้าเพราะเป็นกระรอกเผือกแฉวนเกราะทองคำไว้ที่พระศอ เที่ยวปีนป่ายเกาะเก็บกินผลส้มพลีพฤษอยู่ใกล้ ๆ วังหลวง ชาวเมืองเห็นประหลาดเช่นนั้น ต่างก็พากันหอบลูกจูงหลานตามดู ส่งเสียงอะอะโวยวายโงมจรรกันทั่วช่วงค้อม เหตุการณ์ทุกอย่างเป็นไปตามที่พั้งคินำไว้ เมื่อชาวเมืองเหลือบแลเห็นกระรอกเผือกแฉวนเกราะทองคำให้หลายใจเป็นอัศจรรย์เพราะแต่เกิดมาไม่เคยพบเห็น พากันหลั่งหลามมาดูอย่างเนื่องแน่น พลังขี้มีอบอกกันดูแลกระซิบกระซาบเป็นอื้ออึงว่า นับแต่บ้องไฟเสียงของท่านท้าวพระยาขอมไม่ขึ้นมานี้ มีนกคามารุมนุมส่งสำเนียงเป็นกลางกลางเห็นที่เมืองบ้านเกิดวิบัติยุคเข็ญแน่แท้

เสียงอิงอลวุ่นวายของชาวเมืองดังกล่าวได้ยินไปถึงวังหลวงบรรดานักสนมกรมใน ต่างพากันเยี่ยมบัญชีวังแลดู เมื่อเห็นเช่นนั้นก็พากันไต่ถามโจรขานอิงคณิงจอมงานไอ้คำอินทร์ถวิลสดับเสียงนั้น จึงเสด็จประพาศเยื้องกายออกมาทอพระเนตรที่เกษราวัน พอแม่ นางจอมเมืองไอ้คำทอทัศน์าเห็นกระรอกเผือกประหลาดนั้นเท่านั้น ก็เกิดคิดใคร่จะได้เป็นยิ่งนัก นางเธอจึงมีเสาวนีย์สั่งให้บุษมาดย์ให้ไปตาม นายพรานที่บ้านพราน (อยู่บ้านกงพานเคี้ยวนี้) เข้ามาเฝ้า คาแก่ได้ฟังกระแสรบตั้งนั้นรีบงเงินขึ้นไปเฝ้าตามบัญชา และได้ตอบสนองเสาวนีย์ว่า อันซึ่งจะจับเป็นนั้นเห็นสุดปัญญา แต่จะได้จับตายนั้นเห็นพอแก่ความพยายามจะทำได้ นางจึงรับสั่งต่อไปว่า เรื่องมอบให้เป็นภาระของสูงพรานจะได้ตัวเป็นหรือตัวตายและแต่ความสามารถ แล้วนายพรานก็บังคมลากลับบ้าน ตระเตรียม หน้าไม้สายธนู ให้พร้อมสรรพ

ตามสันนิษฐานที่พระนางไอ้คำประทับขึ้นทอพระเนตรกระรอกครั้งนั้นจะเป็นคอนหลงในบัดนี้ (วังหลวง คอนหลวง) เมื่อนายพรานเตรียมการเสร็จได้ไปชวนเอาพรานน้อยใหญ่ที่เป็นคู่ขาเคยออกล่าเนื้อด้วยกันแล้วติดตามกระรอกไปทางทิศตะวันตก ผ่านบ้านศรีทันคอน กระรอกหลบเร้นไปตามต้นไม้ น้อยใหญ่ขึ้นต้นสูงกระโคดลงต้นเตี้ย จากไม้ยางโลดเดินไล่ไม้พุงและตะแบก จากกอไม้เลื้อยรอดไปสู่กอ บง นายพรานและพวกก็ติดตามไปมิได้คลคลาว่าซอก สอดส่องเล็งแลไปเห็นก็วิ่งไล่ตาม กระรอกทราบว่ามีพรานหินชาติติดตามคิดจะเอาชีวิตเช่นนี้ จึงพยายามหลบซ่อนกำบังกายตามตมทุมพุ่มพฤษโดยไปตาม พงทึบเพื่อไม่ให้นายพรานเหล่านั้นเห็น ออกจากบ้านศรีทันคอนไปคอนเลียบและวพาวริวารและพักเอากำลังไปที่คอนเลา บัดนี้เรียกบ้านเชียบครั้งนายพรานตามกระชั้นชิดเข้ามา จึงออกจากซุกกอเลาโลดเดินไต่ตามรูขงสาขามุ่งตรงไปทางคอนแหว คอนแซ เพื่อซุกซ่อนคนให้พ้นจากสายตาของนายพราน พวกพรานติดตามมาอีกและพักผ่อนที่คอนแหวกูหนึ่ง แล้ววิ่งไล่ตามไปด้วยความอ่อนระโหยโรยแรง แต่ต้องแข็งใจติดตามเพราะไม่อาจขึ้นรับสิ่งของธิดาเจ้ากรุงขอม ที่คอนแหวนนี้ นายพรานได้ยกปืนขึ้นประทับบัลดึงไปหนึ่งนัด กระรอกพั้งคินและบรวิวารได้ยินเสียงปืนตกใจกลัว จึงออกจากที่ซ่อนหนีต่อไปทางสวนหม่อน พรานติดตามถึงสวนหม่อนเข้าเวลาพลบค่ำพอดี ฝนต้นวสันต์ฤดูเริ่มตั้งค่านางเมฆลาถ่อแก้ว รามสูรก็ข่างขวาน ตามเกิดประกายไฟ แล แผลบ เปรียง เห็นเป็นรัศมี เลื่อมพราย (คอนเลื่อมบัดนี้) เสียงเกราะทองคำที่คอกกระรอกกระทบไม้เวลาเดินไต่ตามต้นไม้ดังกรองแกร่ง นายพรานอาศัยเสียงนั้นติดตาม

ไป กระจอกเข้าไปอาศัยหลบอยู่ที่ดินสมอใหญ่ต้นหนึ่ง พรานตามไปพบเข้าอีก (ที่นั่นบัดนี้เรียกคอนมอ) จึงโคดหนีต่อไป พวกพรานคิดเห็นว่าเป็นเวลาค่ำมีคามาก จึงพากันหยุดพักนอนและได้จัดเวรยามคอยฟังดูว่ากระจอกจะไปทางทิศใด ใกล้รุ่งจวนสว่างพากันออกไล่ตามต่อไป จนกระทั่งถึงคอนแจ้งจึงสว่างเต็มที่ (บัดนี้เรียกบ้านอุ้มจาน) กระจอกวิ่งผ่านสระพังดินคำโนนทอง คอนปิง คอนคง ถึงคอนปิงพรานยิงกระจอกหนึ่งนัดแต่ไม่ถูก และมาช่อมตัวอยู่ในคอน ๆ หนึ่งเรียกว่า คอนมั่ง (คำว่ามั่งเทียบได้กับคำว่า กบดาน) ถึงคอนคงพรานยิงอีกแต่ไม่เข้าจึงเรียกว่า คอนคง (บ้านคอนคง และเมืองปิงในเวลานี้) กระจอกหนุ่มมุ่งหน้าไปทางทิศตะวันตกออกถึงคอนคอนสาย นายพานและพวกถือหน้าไม้ กันธนู ติดตามไปเป็นระยะทางไกลรู้สึกเมื่อยลำลำแขน จึงหาไม้สอดหน้าไม้คอนไล่ตามไปติด ๆ ไม้ให้ทิ้งระยะห่างนัก แม้จะประสบความสำเร็จล้มเหลวเพราะยิงค้างหลายครั้งแล้วไม่ถูก แต่นั่นก็ไม่สิ้นความพยายามโดยคิดว่า เมื่อกระจอกอ่อนกำลังลงหนีต่อไปไม่ไหว ตนและพวกก็คงจับได้เป็นแน่แท้ ส่วนกระจอกพังก็และบริวารก็หนีความตายอย่าง ไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย แม้ว่าจะทางที่ผ่านนั้นจะยากยิ่งสักปานใดก็จำต้องกระโจนต่อไปเพื่อให้พ้นมรณภัย จากคอนคอนสาย (บ้านคอนสายในบัดนี้) ผ่านเข้าคองพิลิกคองนี้มีต้นไม้หลายหลากพันธุ์ขึ้นหนาแน่น ปกคลุมจนมีคทึบอาทิตย์ส่องแสงไม่ถึงพื้นดิน ถึงกระนั้นก็ดีนายพรานยังสอดสายตาเห็นจนได้ กระจอกหนีต่อไปถึงคอนเลาหรือเหล่า พรานเกิดแคลงใจสงสัยว่าเข้าดินไหนแน่ จึงกลับคืนและมองหาเมื่อเห็นแล้วจึงไล่ติดตามไปถึงคอนเงิน ดินแบกหน้า คอนต่างๆ เหล่านี้ปัจจุบันเรียกว่า บ้านเมืองพริก บ้านเหล่า บ้านหนอง (ระ) แวง บ้านแซแล บ้านคอนเงิน และบ้านแซแล บ้านคอนเงิน และบ้านนาแบก ถึงคอนแบกหน้านี้นายพรานเอาไม้สำหรับคอนหน้าไม้ทิ้ง แล้วเอาหน้าไม้แบกบนบ่าและติดตามอย่างรีบเร่ง เพื่อหวังที่จะจับให้ได้ก่อนค่ำวันนั้น เพราะเท่าที่ติดตามมาก็ล่วงเข้า 3-4 วันแล้วความหวังยังไม่สัมฤทธิ์ผล กระจอกหนีต่อไปยังคอนเขยเห็นเป็นหมู่ไม้เล็กใหญ่นานาชนิด มีทั้ง ยุง ยาง พลวง ตะเคียนแดงจันทร์ ทั้งคดงอกอดก่ายกึ่งก้านกันแลกันบางต้นมีวัลชลิษาดิหมูเครือเกาะเกี่ยวพันเป็นสุมทุมลำบากแก่พวกพรานจะติดตามค้นหา จึงหลบซ่อนตัวพักผ่อนเอาแรง แต่กระนั้นนายพรานยังใช้ความพยายามสอดส่องเห็นเข้าอีก กระจอกตระหนักแล้วว่าที่นี่เห็นจะไม่ปลอดภัย ซินอยู่จักต้องตกเป็นเป้าหมายไม้ของดาพรานเป็นแน่แท้ จึงวิ่งกระเจิงตามกิ่งไม้ล้มเลาะสู่คอนคุด จากคอนได้สู่คอนกลาง ออกคอนกลางมุ่งสู่คอนเหนือ นายพรานก็ตามพบ แต่จุดจบชีวิตของกระจอกยังไม่มาถึง แม้พรานจะพุ่งซัดหอกแหลม ธนูยิงก็พลาด ปรากฏเข้าจับหน้าไม้ขึ้นสายใส่ลูกแล้วปล่อยไปก็ไม่สามารถระคายผิวของกระจอกได้ ทั้งนี้เพราะพังก็เป็นโอรสของพระยานามีฤทธาานุภาพแล้วคลาศศาสตราวุธทั้งปวงประการหนึ่ง และเพราะกรรมยังตามไม่ทันประการหนึ่ง

กระจอกพังก็และบริวารหนีเคล็ดต่อไปทางเวหวานาสวนไม้ไผ่ จากนั้นมุ่งสู่คอนทูนแสงแรงรัศติดตรงยังคอนแหวที่เดิมอีก เหลือบแลไปเห็นมหาอุทุมพรยืนต้นแผ่กิ่งก้านงามไสว มีดอกผลแถบนำร่มรื่นกระจอกอดโยโรยแรงเพราะความหิวเป็นกำลัง จึงแล่นโคดกระโดดไต่ขึ้นไปตามลำต้นสู่สาขา สองตาก็สอดเสาะแสวงหาผลมะเคื่อที่สุกงอมแดงระเรื่อ เพราะกรรมบังตาจึงมิได้หวาดหวาว่าตนถึงมรณะชีพวินาสปาก กินพลาตาก็สอดเสาะหาผลกระโคดไต่ไปทั่วคั่นอย่างเพลิดเพลิน ฝ่ายพรานแลพวกก็หมอบเมียงมองเข้าได้คั่นมะเคื่อใหญ่ เห็นแน่แก่ใจว่ากระจอกกำลังเพลิดกินมะเคื่อ จึงส่งนาคกรกระวีกะวาดวางหน้าไม้เล็งธนู จัดแจงหยิบหน้าไม้ขึ้นสำรวจดูสายแลร่องหน้าเห็นเรียบร้อยโดยดี แล้วขึ้นสายสอดลูก

หน้าอาบยาพิษ ตาแก่ก้าวขาเข้าไปข้างหน้า พบเข้าขวาลงตั้งดินยกหน้าไม้ขึ้นประทับบ่าขวาเล็งหน้าทำ
 ทำยักแย้ยักขึ้น ครั้นจะพลันลั่นไกก็กลัวไม่ถูกที่เหมาะสม ตาแกมานั่งจำเพราะใกล้ทุ่มหนามเล็บเหยี่ยว (เล็บ
 แมว) กิ่งหนามมันเกี่ยวเสื้อข้างหน้าและผ้าโพกศีรษะ ทั้งแถววัลย์ที่พัวพันห้อยย้อยลงมาก็ขวางหน้าลูกธนู
 แต่ตาพรานยังย่ำหาที่จับงูมีที่เหมาะสม ๆ อยู่ นั้น กินเวลานานโขพอคูแต่กระรอกยังไม่หนี เมื่อเลือกได้ที่ที่
 แก่ชอบใจแล้วจึงประทับหน้าไม้ใหม่และปล่อยลูกธนูพานจากแหล่งวังไปปักต้องตรงอูระ พอดียาพิษ
 แล่นตามโลหิตสู่สรรพางค์กายโดยรวดเร็ว กระรอกพังกี่มีทุกขเวทนากล้าจนไม่อาจคุมสติสัมปชัญญะจะ
 เกาะยึดกิ่งมะเคื่อต่อไปได้ พลันร่างก็หล่นผลอยลงสู่เมทนิคค เกิดเสียงกัมปนาทหวั่นไหวสั่นสะเทือนทั่ว
 ระทิศานคร ก่อนสิ้นใจกระรอกได้ตั้งสัจจอธิฐานว่า ขอให้เนื่อนั้นมากได้แปดพันเกวียนให้เนื่อนี้กลิ่น
 หอมหวานคลบกรุงระทิดา ต้องมานประสาทใครก็ให้กระหายที่จะได้ลิ้มรส ใครได้กินเนื่อนี้หรือเนื่อนี้
 ลกถึงสารทศใด ๆ ก็ดี ขอให้มหาปรุพิจงถล่มพินาศถึงทิศนั้น ๆ และพาเอาผู้คนที่กินให้ล้มจมตายตามตน
 ไปส่วนผู้ไม่ได้กินอย่างพิจมีวิบัติอันตราย พอธัญฐานแล้วก็ขาดใจตาย กรรมตามทันคกยามคติฆาตวัน
 อังการเป็นอุบาทว์ฤกษ์จันทร่มณะ ตรงกับแรม 8 ค่ำ เดือน 6 ฤกษ์ยามเป็นเพชฌฆาตกระรอกจึงถึง
 อาสัญ เมื่อพรานได้ตั้งตั้งใจแล้ว จึงนำชันถวายนางไอ่คำอินทร์ถวิลถึงวังหลวง นางทอดพระเนตรเห็น
 กระรอกเผือกแขวนเกาะทองคำก็มีพระทัยปริศนาปราโมทย์ ทรงประทานรางวัลแก่ลุงพรานเป็นอันมาก
 แล้วมีเสาวนีย์สั่งให้นายพรานแลเนื้อเถื่อนหนังออก และให้แบ่งเป็นส่วน ๆ แจกแก่นางสนมกรมไนไป
 ปรงเป็นอาหารวิกิตติตามใจชอบ แต่เป็นสิ่งที่อัสภรยอิงเพราะเนื่อนั้นแม้ว่าจะแฉกออกเท่าไร ๆ ก็ไม่รู้จัก
 พร่อง จึงให้เสนาที่เยวคิม้องปวาร้องให้ชาวเมืองไปรับแจกเนื้อกระรอกเผือก ยกไว้แต่หญิงที่เป็นหม้าย
 หรือสามีหย่าร้างพระยาเจ้ามิได้ประทานให้กิน พระสงฆ์องค์เจ้า พระเจ้าชีวิตก็ได้ถวายเป็นทาน ผู้ที่
 เป็นศักรุกก็มิได้รับส่วนแบ่ง ชาวเมืองที่ได้รับส่วนแจกต่างพากันนำไปปรงเป็นอาหารยังเหย้าเรือนคน
 กลิ่นอาหารที่ทำความเนื่อนั้นหอมอบอวลไปทั่วกัน พวกที่ได้ทำกินอ้อมหน้าสำราญ ส่วนพวกหญิงหม้าย
 เป็นต้นได้กลิ่นอาหารก็ได้แต่นั่งน้ำลายสอระปากอขาจะลิ้มรส แต่ก็หมควาสนาเพราะเกิดมาอภัพ

พระยานกพันพิชตาม่านางไอ่คำ

ขอชื่อนกล่าวถึงบริวารนาค เมื่อนายคนต้องดูหน้าไม้มาขพรานถึงอาสัญแล้ว จึงพากันกลับร่าง
 เป็นนาคกินต้นกรบาตาล และนำความขึ้นทูลพระยาเมืองคนตามที่เป็นไปทุกประการ พระยาบาลาศดับ
 ข่าวการศูญเสียนาคกุมารเช่นนั้น ก็ทรงมีความตระหนักคกพระทัยถึงความพิโรษชุนข้องเป็นอันมากจึงมี
 โองการเกณฑ์จตุรงค์พลนาคได้ประมาณล้านเศษ ยกทัพกรีธาขึ้นมาเมืองมนุษย์เพื่อเอาตัวนางไอ่คำและมี
 บัญชาคำช่วยว่าให้ทำลายวังสถานบ้านช่องของผู้ที่กินเนื้อบุตรคนอย่าไว้ชีวิตแม้แต่เด็กที่เกิดในวันนั้น จง
 ชำแรกขุดคูยดินให้ถล่มถล่มทลายพาเอาบ้านเมืองและชีวิตของแหบ้านนั้นลงสู่บาดาลให้ตายไปตามบุตรคน
 ไป ส่วนพวกที่ไม่ได้กินจงอย่างให้ถึงวิบัติ วิศวกรรม พระเจ้า พระสงฆ์ที่ไม่ได้ฉันก็จงละเว้นเสีย สิ้น
 คำรัสสั่งเจ้าบาลาศให้นำพล โดยฐานะจอมทัพยกเคลื่อนแทรก มหาปรุพิจขึ้นมา ด้วยอินนิหารอนเนก
 ประการตามตำนานเล่าว่า พระยานคนนำขบวนทัพขึ้นที่บึงสัง บึงชวน เหนือจังหวัดอุตรธานีไปประมาณ

100 กิโลเมตรหยุดพักรวมพลที่หนอง สวรรค์ ตกกลางคืนออกเดินทางมาสว่างพอดีจึงพักที่หนองขอน
ข่วง (ขอนกว้าง) 1 วัน พวกนักพากันเนรมิตรคนเป็นขอนไม้ (ขอนไม้) ไขว้กันระเกะระกะตามดง ผู้
คนเห็นก็เข้าใจว่าเป็นท้องทุ่งดินที่พตองกลางคืน ออกจากหนองขอนกว้าง จำแลคนเป็นก้อนศิลาคลั่งลง
มากลื่อนกลาด ที่ที่นาคแปลงเป็นขอนไม้เรียกว่า บ้านหนองขอนกว้าง เป็นก้อนศิลาคลั่งลงมาเคลื่อน
กลาด เรียก บ้านค้ำถั่ง ในบัดนี้ จากนั้นเดินทัพผ่านหนองหมื่นท้าว เรือมาถึงสามภาคแล้วเลี้ยวอ้อมไป
ทางทิศตะวันออกกรุงชะวักนคร ให้หยุดพักพลคอยฤกษ์อยู่ที่หนองหล่ม

ขอขออนกล่าวถึงผาแดง ราชกุมารเมืองผาโพง (ตามตำนานกล่าวว่าเคยฝากรักฝากใคร่กันกับนาง
งามไฉนมาก่อน) หลังจากบ้องไฟของคนแพ้นั้น ท้าวเธอละอายพระทัย ไม่กล้าไปเยี่ยมเยียนนางคน
รักเป็นเวลานานมาวันหนึ่ง ทรงนึกสังหรณ์ในใจใคร่จะขลบทักตร์ แม่นางผู้ยอคู้ จึงขึ้นทรงม้าคู่กระทัย
ชื่อเจ้าสาม ควบมุ่งตรงไปยังชะวักนคร เมื่อถึงวังพระน้องนางไฉนได้เสด็จลงมาปฏิสันถารเชิญเสด็จไป
ยังที่รับรอง แล้วมีคำรัสสั่งพวกวิเศษกรรมในให้เชิญสารับเครื่องเสวยออกมาต้องรับพระเชษฐา แม่นางดี
พระทัยเป็นอย่างยิ่งที่ท้าวผาแดงเสด็จมาเยี่ยมในวันนั้น พลาถเชื้อเชิญให้ท้าวเธอร่วมเสวยด้วยพระวาทา
อันน่าเจริญมนัส แต่กระยาหารวันนั้นมีกลิ่นประหลาด ผาแดงจึงระงับการเสวยเสียไว้ และได้ตามดู ได้
ความว่าอาหารมีเนื้อที่ปรุงด้วยเนื้อกระรอกเผือกแฉวนกระเทืองคำ สดับวาจาของแม่นางเพียงเท่านี้ ท้าวเธอ
ก็ทราบชัดว่าเหตุการณ์ข้างหน้าจะเกิดเป็นเช่นไร จึงเฝ้าขึ้นเป็นเชิงคำหาว่า โฉนพระน้องจึงเสวยเนื้อ
กระรอกเผือก ไม่กลัวบ้านเมืองจะถล่มพินาศหรือไร เพราะมีโชคกระรอกธรรมดา หากเป็นพังกิกรมารภู
พงค์จำแลงองค์มา เมื่อเจ้าปาปะนาคพระยาบาลทราบพดุดิเหตุว่า พระน้องสั่งนายพรานให้พินาศ เอา
เนื้อหนังมังสาทำอาหารเช่นนี้ เห็นที่จักตามมาคั้นคั้นฆ่าแรกปรุพิให้บ้านเมืองถล่มทลาย คร่าชีวิต
นิกรชนให้ล้มจนตามตามบุตรคนไปเป็นมันคง พอดำรัสขึ้นสิ้นสุดลง ก็พอดิเจ้าบาลออกบัญชาสั่งนาค
เสนาทั้งหลายให้คั้นคั้นพื้นดินแฉแฉและแม่นางไฉนคำสดับเสียงวังหลวงทวดโครมครามแผ่นดินไหว
สะเทือน ทรงตกพระทัยกลัว ผาแดงสั่งนางไฉนให้เตรียมข้าวของ เพื่อจะได้พาหนีไปให้พ้นจาก
ความลุ่มจมของนครขอม นางตกตะลึงไม่ทราบจะหิยฉวยสิ่งใดกว้างได้ฉิ่งกลอง และแหวนซึ่งเป็น
ของคู่บ้านคู่มืองเพียงสามสิ่ง เสียงพังก้อนของวังและอาคารบ้านเรือน มหาปรุพิปะทุถล่มกัมปนาท
สะท้านสะเทือนใกล้เข้ามา เวลาบ้านแตกสาแหรกขาดคนชาวเมืองโอดครวญร้องขอความช่วยเหลือ แม่
พลัดลูก เมียพลัดผัว ชุลมุนแต่พิไรทำให้เรียกหากันระงม ท้าวเธอรับมนิมนการขึ้นอาชาคู่หทัยแล้วเทียบ
เขษานรับนางคนรัก ขับเจ้าสามออกทางประตูวังด้านทิศตะวันตก บังคับพาหนีหือเต็มฝีเท้า เพื่อให้รอด
พ้นเสียจากภัยอุบาทว์ที่กำลังกุมคามพระยาบาลเร่งพลคู่ขุดสุธาคลความหาธิกากรุงขอมคั้นคั้นสู่ทิศ
ประจิม เหยชช่องดินสอดถ่ายขนันนครหา พบนางบนหลังสินรพนั่งเคียงข้างท้าวผาแดง จึงเร่งคู่ขุดตาม
ไปจนประชิด สองเท้าหลังมาเจ้าสามถืบทยานไปสุดกำลังเท้าหนีวังได้สะดวกดี ส่วนเท้าหลังให้มีอันถลัน
สิ้นเพราะหล่มโคลน พระยาบาลพ่นพิษไล่หลังมาไปจนแผ่นดินแยกถิ่นทนาการกลายเป็นลำธาร ธาร
สายนี้เรียก หัวพันไฟ ในบัดนี้ แม้พวกบริวารเล่าก็พากันทำลายวังสถานบ้านเรือน ใช้หางกวาดตัวผู้
คนจ่อมจมลงสู่บาดพิภพมิได้เลือกหน้า หากมันผู้นั้นได้กินเนื้อนาคคน ชะวักนครครั้งนั้นและนิกรชน
ถึงวิบัติสิ้นเกือบไม่มีเหลือ มีเว้นเฉพาะผู้ไม่ไดกินเนื้อกระรอกเผือกและพุทะสถานเจดีย์วัดวาพร้อมด้วย

ขอปิดมวรา ว่า จะขอรบกับพระยานกเพื่อชิงเอานางไฉ่คำอินทร์วิไลกันมาขึ้นสมบัติของตนให้จงได้
 ทราบทั้ง 5 มหาสมุทรเมล็ดหนึ่งจะเท่ากับชาติหนึ่ง เมื่อสิ้นเมล็ดทรายทั้ง 5 มหาสมุทรเมล็ดหนึ่งจะเท่า
 กับชาติหนึ่ง เมื่อสิ้นเมล็ดทรายทั้ง 5 มหาสมุทรแล้วจึงให้เวลานี้สิ้นไป เมื่อสิ้นคำจองเวรแล้ว เจ้าหล้าผา
 แดงพร้อมด้วยบริวาร ได้ใช้คมดาบประหารตนเองตายอยู่บนลานผาแดงนั้นพร้อมกัน สึกขิงนางระหว่างผา
 แดงกับพระยานกที่เมืองบาดาลยังคงทำขบเคี้ยวกันมาถึงทุกวันนี้ และจัดดำเนินต่อไปตามคำอธิษฐาน
 ของท้าวผาแดง จนกว่าจะถึงพุทธอุบัติกาลของพระศรีอาริยมตโดยสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ลงมา
 คริสต์ แล้วจึงจะได้เสด็จลงไปรับเวรของทั้งสองฝ่ายให้สิ้นเป็นพุทธสาวก ช่วยกันประคับประคองพระ
 ศาสนาอำนาจมหานุกุลประโยชน์แก่่อปรชักรกชาติกัศว์ผู้ควรแก่บุญธรรมสืบไป

ตามที่เล่ามานี้จะเห็นได้เวรของคนทั้งสามเกี่ยวโยงกันเป็นลูกโซ่ นางไฉ่คำได้ผูกเวรไว้เมื่อครั้ง
 เป็นภรรยาบุญศรีว่าให้เขาติดตามนางทุก ๆ ชาติเกิด ตัวนางเองและพรานให้ตามผลาญเขาไปพร้อม ๆ
 กันแล้วผาแดงหรือนายพรานในครั้งนี้ได้มาผูกขอคเพิ่มอีก เวรานุเวร จึงมีสืบต่อกันไม่รู้จบสิ้น

กำเนิดหนองหาน

เขติตานครถูกพวกนาทลายล่มจมลง จนแปรสภาพเป็นบึงขนาดใหญ่โต บัดนี้เรียกว่า หนองหาน
 อยู่ในท้องที่อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี มีอาณาเขตกว้างขวางมาก และเป็นต้นน้ำของลำน้ำป่าว
 สถานที่เกาะและห้วยต่าง ๆ ที่กล่าวมาในประวัตินั้น ขณะนี้ก็ยังมิชื่อเหลืออยู่ ภายในหนองหานนั้นมีเกาะ
 คอนเล็กใหญ่มากมาย สันนิษฐานว่า คงไม่ถูกพวกนาทลายให้ล่มจมเพราะบางแห่งอาจเป็นวัดหรือเป็น
 ที่อยู่ของพวกไม่ได้กินเนื้อกระรอก เช่น คอนสวน เข้าใจว่าเป็นที่ทำกินของหญิงแก่ที่ยากจนไม่มีลูกหัว
 ช่วยสร้างบ้านเรือนอยู่จึงไปปลูกกระตือบมุงด้วยใบไม้กลางสวนห่างไกลเพื่อนบ้านภาษาดั้นอีสานเรียกว่า
 ย่าจำสวน คอนโน ที่เรียกเช่นนี้ เพราะมีต้นสนโสนที่เกาะนี้มาก คอนเตา คงเป็นเตาหลอดเหล็กในสมัย
 นั้น ยังมีเศษเหล็กอยู่ คอนดินจี้ น่าจะเป็นเตาเผาอิฐคำว่าจี้คือ เผาเป็นภาษาดั้น (แม้ปัจจุบันบางแห่งยัง
 เรียก อิฐว่า ดินจี้) คอนแอ่น เห็นจะเป็นที่อยู่ของพวกหญิงแม่หม้าย คอนหลวง เป็นเกาะใหญ่กว่า ที่
 อื่น ๆ เข้าใจว่าเป็นวัดภายในกำแพงวังเหมือนวัดพระแก้วที่พระนคร ขณะนี้ยังมีใบเสมาเหลืออยู่ หนึ่ง
 คอนน้ำลึกที่สุดของหนองหานก็อยู่รอบ ๆ เกาะนี้ คงเป็นวังหลวงของพญาขอมและของพระนางไฉ่คำ

ในคอนบ้านเมืองเกิดยุคเข็นพินาศล่มจม ผู้คนพลเมืองเชื้อพระวงศ์ของพระยาขอมพากันอพยพ
 ขนข้าวของเงินทองและทรัพย์สินมีค่า หนีไปสร้างบ้านเมืองใหม่รอบ ๆ ขานเมืองเดิม ที่ยังปรากฏ ชาก
 เมืองเก่าและเจดีย์ มีศิลาแลงอิฐโบราณเหลืออยู่คือ บ้านแกแถ (แซแถ) เมืองพริก เมืองบึง เมืองสพังดิน
 คำ (บ้านเคียมหรือเคิม) เชียงแหว เชียงแก้ว (บ้านคอนเกาะแก้ว) เมื่อสมัยนั้นพระยาแลเป็นเจ้าผู้ครอง
 อยู่ทิศตะวันออกหนองหานมีเจดีย์ของคู้บ้านคู้เมืองที่พระยาแลสร้างขึ้น เหลืออยู่ถึงปัจจุบัน เขียวแก้ว
 พระยาเชียงแก้วเป็นเจ้าผู้ครองนคร ทรงสร้างเจดีย์ - โบสถ์และศิลาจารึก ไว้คู้บ้านคู้บ้าน ขณะนั้น
 เหลือกรบบริบูรณ์ตั้งอยู่ทิศใต้ของหนองหาน สันนิษฐานว่าพระยาเชียงแก้วเป็นวังหน้าของพระยาขอม ตั้ง
 คนเป็นศัตรูจึงได้ได้รับส่วนแบ่งเนื้อกระรอก

เมืองสพังคินคำ พระยาฟ้าล้อม หรือ เจ้าแสนธัมมาเป็นเจ้าผู้ครอง และได้สร้างปูชนียสถานไว้คู่บ้านคู่เมือง พระเจดีย์ที่เจ้าแสนธัมมาสร้างนี้มีความศักดิ์สิทธิ์มาก พระองค์ทรงสร้างเป็นแบบเจดีย์มีปัญชร ประดิษฐานพุทธปฏิมาไว้ภายใน ทรงฝังดวงฉวีไว้ที่พระนาภี ถึงวันพระวันปาฏิโมกข์ ดวงฉวีจะเสด็จออกส่องแสงแผ่รัศมีสุกใสให้ผู้คนเห็นเป็นประจำ และเป็นที่ยึดศรัทธาอย่างยิ่งครั้งหนึ่งมีผู้ศรัทธาทำแผ่นทองเปลวขึ้นไปปิด เพื่อขอความสวัสดิ เห็นสาหร่ายพันอยู่ที่พระศอก เข้าใจว่าจะเสด็จลงทรงนำในหนองหาน ต่อมามิขโมยลอบขุดเอาดวงฉวีไป จึงกลายความศักดิ์สิทธิ์ลงบ้าง ไม่เสด็จออกให้เห็นดังก่อน และมีผู้ทำโจรกรรมนั้นก็มิอันวิบัติฉิบหายอย่างเห็นทันตาพร้อมทั้งครอบครัว พระเจดีย์นี้อยู่บ้านเดิมทิศเหนือของหนองหาน

เชียงแหว ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหนองหานเจ้าเชียงแหวเป็นผู้สร้าง ได้ทรงสร้างวัด-เจดีย์ เช่น เจ้าเมืองอื่น ๆ วัดนี้มีชื่อว่า วัดชะติคาราม ปัจจุบันนี้เรียก โนนพระธาตุ ยังมีซากปรักหักพังปรากฏอยู่หลังจากที่พระยาเชียงแหวสร้างเสร็จไม่นาน บ้านเมืองก็ขยายอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลออกไปทิศเหนือจดเมืองสพังคินคำ ของเจ้าแสนธัมมาฟ้าล้อม เมืองเจ้าแสนสุขา (สวนมอญ) ย่นไปจนถึงเมืองเจ้าแสนคำป่อง (บ้านแจ้งหรือบ้านอุ่มจาน) ทิศใต้จดเมืองเชียงแก้วทิศตะวันออกจดเมืองปึงและเมืองพริก ทิศตะวันตกจดเมืองศรีทนต์คอน (พนคอน) เขาเจวบางหนองหานหรือชะตาดนกร อยู่ในอารักขาของพระยาเชียงแหวด้วย

บ้านเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ทั้งหมดมีความเจริญไพบูรณ์พูนสุขเสมอหน้ากัน เห็นห่างจากผู้ร้ายโจรกรรมอาณาประชาราษฎร์ พศกนิกรดำรงมั่นในศีลธรรม ไม่ละโมภโลกหลง เห็นของท่านบิโคร์พินเห็นสินท่านบิโคร์เคียด ขยันขันแข็งปลูกมะพร้าวตาลและกล้วยอ้อยไว้กินไว้ทาน ทุกขอบเขตข้าพชามีมาติดต่อกันมาค้าขายกันฉันทัน้องมิตรสหาย ไพร่เมืองอยู่ทางจุงวัว ไปค้าขี้น้ำไปขาย ได้อย่างอิสระเสรีอันธรรมชาติเมื่อมีความเจริญ ก็ย่อมมีความเสื่อม เมืองเหล่านี้ก็เช่นกัน ประมาได้ 2-3 ชั่วโมงก็ค่อยเสื่อมลงตามลำดับ เห็นจะเป็นเพราะอุทกภัยน้ำหนองหานหลากท่วม ผู้คนละทิ้งเมืองเหล่านี้ โยกย้ายไปทำกินที่อื่นปล่อยให้รกร้างเป็นเวลหลายศตวรรษ สิ่งก่อสร้างอาคารดูแลซ่อมแซม ปูชนียสถาน ถูกทอดทิ้งพังลงเสียหายเกือบไม่เหลือ สิ่งที่สร้างอย่างถาวรจริง ๆ เช่น พระธาตุเชียงแก้ว เป็นต้น จึงยังคงสภาพเหมือนเดิมบ้างแต่มีเหลือน้อยมาก ครั้งภายหลังมีคนเขาตั้งถิ่นฐาน บูรณะซ่อมแซมของเดิมบ้าง เรียกชื่อเดิมก็มีเพี้ยนไปจากเดิมหรือเปลี่ยนใหม่ก็มีบ้าง

รายชื่อวิทยากรอาสา

หน่วยงาน: สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

1. นายเอก นวลไชยดี นักวิชาการสาธารณสุข 5 สำนักงานสาธารณสุขอำเภอกุมภวาปี
2. นายปรีชา ปัดถาวะโร หัวหน้าสถานีอนามัยเมืองพริก ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
3. นายพวง ศรีกพาน นักวิชาการสาธารณสุข 5 สถานีอนามัยตำบลเชียงแห้ว อ.กุมภวาปี
4. นายวิรัตน์ มาสะโก นักวิชาการสาธารณสุข 5 สถานีอนามัยท่าลี่ อำเภอกุมภวาปี

ที่มหาวิทยาลัยและแกนนำตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

1. นางหนูแดง แก้วอาสา ผู้ใหญ่บ้านเชียงแห้ว ม. 11 ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
2. นายสุรศักดิ์ โสภากุล สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
3. นางศิริตะวัน แสนหาญ กลุ่มแม่บ้าน บ้านเคียม ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
4. นายสมจิต ไกรวาปี ประธานประชาคมตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
5. นายขงเพชร จันทระเสนา ผู้ใหญ่บ้านบ้านเคียม ม. 10 ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
6. นายสมเกียรติ กิจรักษา กำนันตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
7. นายสมเกตุ แสนหาญ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ม. 10 ต.เชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
8. นายแสงทอง โนมาษา อสม. บ้านเชียงแห้ว ม.1 ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
9. นายบุญสม มาทชาติ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ม. 12 ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
10. นางเพ็ญประพา ชานนตรี สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
11. นายเคน จักรเสนา ผู้ใหญ่บ้าน ม.5 บ้านเคียม ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
12. นางวิไล ศรีเหลือง ประธานกลุ่มทอผ้า บ้านเคียม ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี
13. นายประเสริฐ ตะบองเพชร ประธานกลุ่มประมงพื้นบ้าน บ้านเคียม ต.เชียงแห้ว อ.กุมภวาปี
14. นางบุญถม แสนหาญ อสม. ม. 10 บ้านเคียม ตำบลเชียงแห้ว อำเภอกุมภวาปี

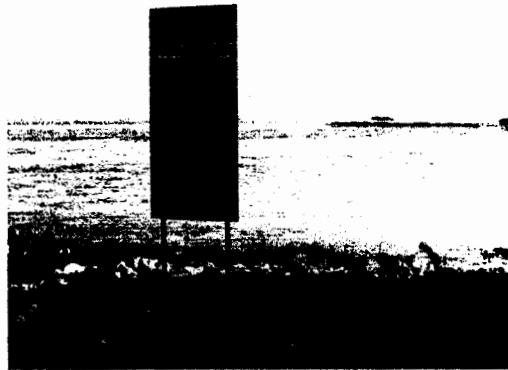
ที่มหาวิทยาลัยและแกนนำตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

1. นายสายทอง ให้หวัน กำนันตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี
2. นายสกล กาลวิบูลย์ ผู้ใหญ่บ้านคอนเงิน ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี
3. นายสุพัตร ฤทธิมหา ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ม. 2 ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี
4. นายไพฑูรย์ ทานะศรี กรรมการหมู่บ้าน ม.4 บ้านเหล่าใหญ่ ตำบลแซแล
5. นายทองพูล พลาวัน ผู้ใหญ่บ้าน ม. 5 ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี
6. นายสมควร สรวงศิริ กรรมการหมู่บ้าน ม. 7 ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี
7. นายวิรัตน์ จรุงพันธ์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 12 บ้านคอนเงิน ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี
8. นายบุญมี เหล่าเสพล ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 13 บ้านโนนน้ำข่อย ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี
9. นายสุภชัย ปัดถาวะโร สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี
10. นายไสว สุชมย์ อสม. บ้านเหล่าหมากบัว ตำบลแซแล อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ภาพกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

การประชุมกลุ่มประมง

ป้ายประกาศข้อตกลงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

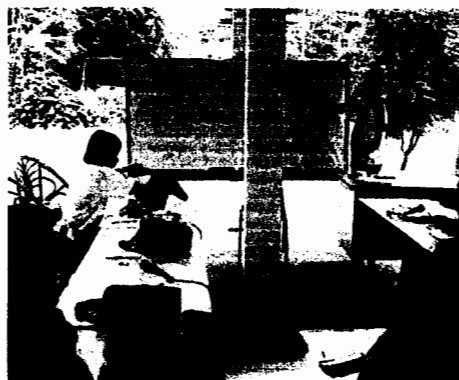

เครือข่ายพิทักษ์หนองหานศึกษาคุณงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ

การจัดทำฐานข้อมูลบึงหนองหาน

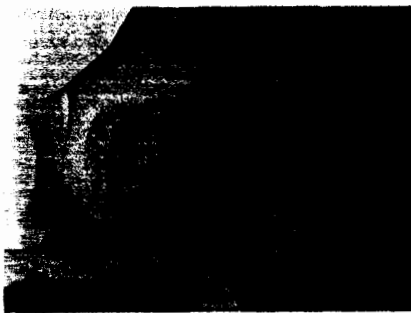

ทรัพยากรธรรมชาติบึงหนองหาน

การประชุมทีมวิจัย วิทยากรอาสา และสภาวัฒนธรรมอำเภอกุมภวาปีเพื่อจัดทำฐานข้อมูลบึงหนองหาน

ภาพกิจกรรมการจัดอบรมเยาวชนรักหนองหาน

ภาพการพัฒนาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บึงหนองหาน

ศึกษาดูงาน

ประชามหมู่บ้าน

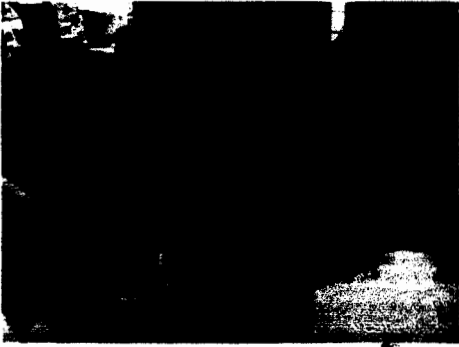
อาหารพาลง

บายศรีสู่ขวัญ

ภาพการสื่อสารข้อมูลข่าวสารชุมชนในบึงหนองหาน

การประชุมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเพื่อสื่อสารและวางแผนพัฒนาบึงหนองหาน

การอบรมวิทยากรอาสาในการใช้เครื่องมือสื่อสาร(วิทยุสื่อสาร)